ELBOGEN

1991

MALMÖ FORNMINNESFÖRENINGS ÅRSSKRIFT

ELBOGEN
MALMÖ FORNMINNESFÖRENINGS
ÅRSSKRIFT
1991

ELBOGEN

MALMÖ FORNMINNESFÖRENINGS ÅRSSKRIFT

Årgång 59 – Malmö 1991

Huvudredaktör och ansvarig utgivare:
Fil kand Elsebeth Bager

Redaktionskommitté:
1:e Antikvarie Ingmar Billberg
Lektor Hans Ersgård
Bitr stadsarkivarie Lars Jörvall
Skriftställare, jur kand Bengt Liljenberg
Adress: Lilla Torg 9, 211 34 MALMÖ. Tel 040-97 97 64

© Artikelförfattarna och Elbogen Malmö Fornminnesförening
Författarna är ensamma ansvariga för sina uppsatsers innehåll

Bilden på omslagets framsida: Bäckahästen, motiv från bonad. Ägare Trelleborgs museum. Foto: P och A Hallberg. Institutet för kulturforskning, Kivik.
Bilden på omslagets baksida: Malmö stads äldsta kända sigill från 1300-talet

Berlings, Arlöv 1992
ISSN 1102-2892

Innehåll

En köpmansresa till England. Ur Johan Peter Bagers resedagbok 1840 . 8
Chatharinetorp – Katrinetorp. Frälsehemman i Vintrie blir storgård på utmarkerna. *Av fil kand Elsebeth Bager* 37
Dekorationsmålaren Christian Laurentius Gernandt och hans arbete på Katrinetorp. *Av fil kand Pauline Forsman.* 66
Wowra – en gård med gamla anor. *Av fil kand Gunhild Eriksdotter* .. 86
Rölakan i Oxie härad. *Av arkivarie Viveka Hansen* 98
Isak Ludvig Stenberg. Lektor och stordonator. *Av lektor Harry Lindholm* 118
Storstadens stiftelser. Äldre enskild välgörenhet i Malmö. *Av fil kand Anders Franzén* 152
Nytt om antikvariskt. *Av 1:e antikvarie Ingmar Billberg* 179
Nytt om arkivaliskt. *Av bitr stadsarkivarie Lars Jörvall* 187
Elbogen Malmö Fornminnesförenings verksamhet 1990 195
Malmö-litteratur. Bibliografiska noteringar för år 1990 (med tillägg från föregående år). *Av bibliotekarie Barbro Stuge* 200

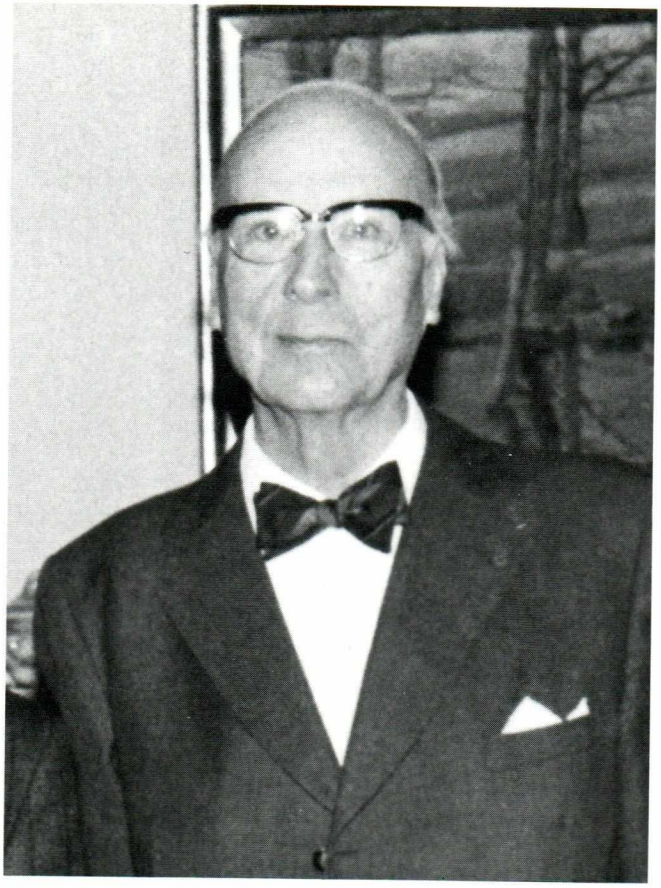

Thomas Munck af Rosenschöld

19/11 1899–22/10 1991

Den 22 oktober 1991 avled f borgmästaren i Malmö Thomas Munck af Rosenschöld i en ålder av 92 år. Under ett kvarts sekel, 1953–1978, var Thomas Munck ordförande för Malmö Fornminnesförening. Med stor tacksamhet skall vi minnas de betydelsefulla insatser Thomas Munck gjorde under sin tid som ordförande för att stimulera föreningens verksamhet och öka dess anseende.

Elbogen Malmö Fornminnesförenings styrelse

En köpmansresa till England

Inledning och kommentarer av HANS ERSGÅRD och BENGT LILJENBERG

På morgonen onsdagen den 12 augusti 1840 låg ångfartyget Malmö färdigt att avgå från Skeppsbron i Malmö. I hjulångarens maskinrum larmade de båda ångmaskinerna, vardera på 35 hästkrafter, och ur skorstenen reste sig en tjock, svart rökpelare. Sedan två år tillbaka gick fartyget i regelbunden trafik till Köpenhamn måndagar och onsdagar. Färden över Sundet tog drygt två timmar. På onsdagarna fortsatte "Malmö" från Köpenhamn till Lübeck och därför befann sig flera tysklandsresenärer bland passagerarna denna augustimorgon. En skara malmöbor hade samlats på Skeppsbron för att beskåda det enligt samtida vittnesmål eleganta fartygets avgång. Där sågs bl a handelsmannen Emanuel Bager med familj som promenerat ned till hamnen för att vinka farväl till den 22-årige sonen Johan Peter, som nu skulle bege sig ut på sin första längre utlandsresa. Han hade som skolyngling vistats ett tiotal år vid herrnhutarnas undervisningsanstalt i Christiansfeld i Sönderjylland. Nu var det London, "världens huvudstad", som var resmålet för den blivande arvtagaren till en av stadens ledande spannmålsfirmor.

Det var inte ovanligt att köpmanssöner skickades utomlands för att lära känna familjeföretagets affärsförbindelser. Det hände också att den unge köpmansaspiranten under en längre tid praktiserade i något utländskt handelshus som ett led i yrkesutbildningen. Johan Peter Bagers farfar, den riksbekante Malmö-profilen Haquin Bager, hade samlat erfarenheter under vistelse i Tyskland, Holland och England innan han etablerade sig som grosshandlare i hemstaden. En annan nära anhörig till Johan Peter, farbrodern Lorens Isak Bager, hade också inhämtat kunskaper om handelns villkor under praktiktjänstgöring vid handelshus i Hamburg och Bourdeaux.

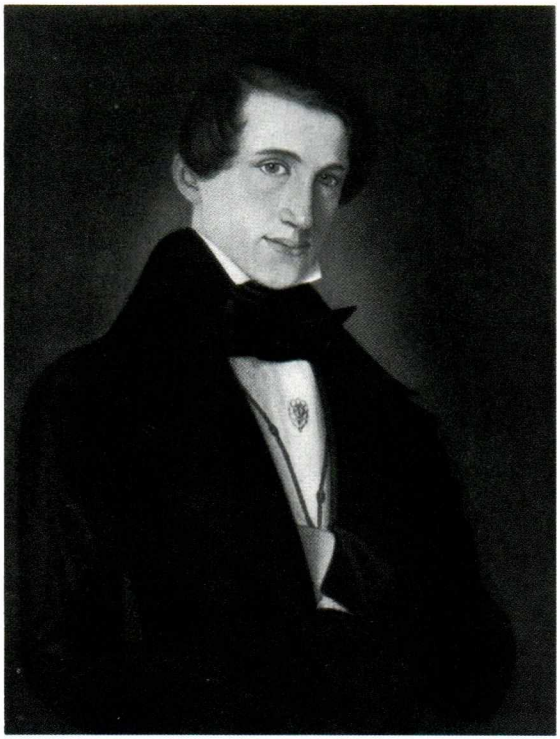

Johan Peter Bager. 1818–1888. Efter H. Villius, Glimtar från det gamla Malmö.

Johan Peter Bager hade gjort sina lärospån inom köpmannayrket i sin faders firma, där han börjat arbeta som medhjälpare 1836. Samtidigt hade han drivit en egen handelsrörelse i mindre skala. Utlandsresan bildade tydligen avslutningen på hans lärotid. Det dröjde dock ytterligare några år innan han vann burskap som köpman och övertog faderns firma, som han sedan med stor framgång skulle leda och utvidga.

Att den unge Bagers resa skulle gå till England var helt naturligt. England var ett viktigt avsättningsområde för skånsk spannmål. England var det ledande landet inom ekonomi och industri. Den industriella revolutionen hade medfört en enorm utveckling av näringslivet och hade nu gått in i sitt andra skede, som präglades av kommunikationernas snabba utveckling. Järnvägsbyggandet hade kommit i gång på 1830-talet. Dess resultat gav Bager anledning att konstatera de enastående framsteg som gjorts i England på kommunikationernas område. Hans beundran känner inga gränser. Järnvägen, menar

Ångfartyget MALMÖ,

sörsedt med kopparförhydning och 2:ne machiner af tillsammans 70 hästars kraft, fortsätter sina reguliera tourer intill slutet af October, och afgår

Från *Malmö* till *Köpenhamn*
hvarje Måndag kl. 7 förmiddagen.
hv„ Onsdag kl. 8 förmiddagen.

Från *Köpenhamn* till *Malmö*
arje Måndag kl. 5 eftermiddagen, under April månad.
„ „ kl. 6 „ under Maj, Juni och Juli månader.
„ „ kl. 5 „ under Augusti.
„ „ kl. 4 „ under September.
„ „ kl. 3 „ under October.
„ Lördag kl. 2 „ under hela seglationstiden.

Från *Köpenhamn* till *Lübeck*
hvarje Onsdag kl. 2 eftermiddagen.

Från *Lübeck* till *Köpenhamn*
hvarje Fredag kl. 12 middagen.

Frakten för Passagerare:

Från *Malmö* till *Köpenhamn*		4 Rdr Rgd.
„ *Köpenhamn* till *Malmö*		2 Rbdr.
„ *Malmö* till *Lübeck* om *Köpenhamn*	1 plats	24 Rdr Rgd.
	2 „	14 Rdr Rgd.
„ *Köpenhamn* till *Lübeck*	1 plats	12 Rbdr.
	2 „	7 Rbdr.
„ *Lübeck* till *Malmö* om *Köpenhamn*	1 plats	24 Mark L. C:t.
	2 „	14 Mark L. C:t.
„ *Lübeck* till *Köpenhamn*	1 plats	24 Mark L. C:t.
	2 „	14 Mark L. C:t.

som erlägges med den på stället gångbara myntsort.

Turlista för ångfartyget Malmö. Ur Malmö Nya Allehanda 1840. Efter Malmö stads historia, del 3, s 43.

han, kan räknas till världens underverk. Längre fram i livet skulle han också bli en varm anhängare av det svenska järnvägsnätets utbyggnad.

Av Bagers reseberättelse får man onekligen intrycket att Englandsresan blev en stor upplevelse för honom. Han talar i början av dagboken om sin längtan "att träda ut i den stora vida världen" för att där lära känna "nya, icke anade och lärorika förhållanden". Han fick sin längtan uppfylld. Detta vittnade han själv om efter hemkomsten, när han i fädernehemmet vid Östergatan summerade sina intryck och minnen i sin reseberättelse.

"Sensommaren 1840 företog min farfar Johan Peter Bager vid nyss fyllda 22 år en resa till England över Köpenhamn, Lübeck och Hamburg för att taga del av allt det nya i tiden ...". Orden är Einar Bagers, och han yttrade dem vid ett tillfälle under sitt sista levnadsår då han med sedvanlig entusiasm talade om sin farfar och dennes utlandsresa. Den unge Johan Peter hade förutseende nog tecknat ned sina intryck och upplevelser under färden och senare sammanställt dem till en fyllig och kulturhistoriskt intressant berättelse. Kortare avsnitt av denna har tidigare återgetts i tryck, bl a av Einar Bager själv i Fornminnesföreningens årsskrift 1971. En fullständig utgåva av Johan

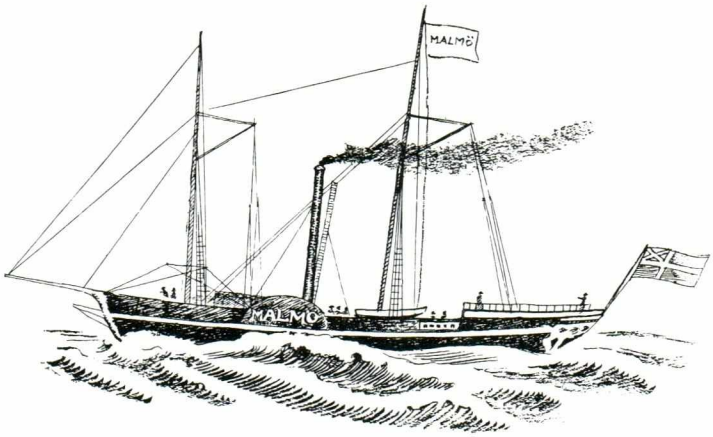

Malmös första ångbåt. Efter litografi på ångfartygbolagets äldsta protokollsboks pärm. Malmö Fornminnesförenings Årsbok 1936.

Peter Bagers "resedagbok" låg dock alltid Einar Bager varmt om hjärtat. I avvaktan på en publicering av reseberättelsen i dess helhet har Elbogens redaktion velat ge föreningens medlemmar tillfälle att ta del av resedagbokens första avsnitt och följa den unge malmöbon på resan från Skeppsbron i Malmö till landstigningsbryggan i Londons hamn.

Som underlag har använts Einar Bagers egenhändiga avskrift av originalets text. Denna har återgetts med bevarande av den ursprungliga stavningen och interpunkteringen.

Rese-minnen

"Reisen nur ist Leben" (Jean Paul)[1]

Ur Johan Peter Bagers reseminnen 1840

Tanken på resor har städse med ett lockande behag swäfvat för min håg. I dem har jag altid velat se det skönaste tillfälle för en klar och sann uppfattning och åskådning af hvad natur och konst ega stort, skönt och njutningsrikt, samt olika nationer i afseende på inrättningar, seder och företag hafva nyttigt, interessant och efterdömligt att erbjuda, hwarjemte jag funnit någonting för själen mäktig upplyftande uti att träda ut i den stora wida werlden och där farande fram uti främmande land, ömsom öfverraskas af mennisko-kraftens och -snillets mångfaldige och olikartade storwerk, ömsom hänföras af naturens i oändlighet varierande skönhet och rikedom samt i öfrigt göra bekantskap med nya, icke anade och lärorika förhållanden. Denna föreställning har alltid underhållit hos mig en liflig lust och längtan, att besöka något af större uppmärksamhet och beundran förtjent land, och var det derföre med werklig fägnad öfwer att genom kära föräldrars godhet se tillfälle öpnat för mig att kunna tillfredsställa denna böjelse, som jag i början af Augusti månad 1840 vidtog diwerse nödwändiga arrangementer i ändamål att företaga en resa till det sköna, på märkwärdiga och interessanta föremål så rika England. Onsdagsmorgon d 12te i nyssnämnde månad begaf jag mig ombord på ångfartyget Malmö för att först och främst dermed afgå till Lübeck.[2] – Afskedet från ömma föräldrar och syskon, ehuru i förening med hoppet om ett snart återseende, framkallade några vemodets moln på den för min resa annars så glada horizont. Ett hjertligt lef wäl! war utbytt och raskt grepo fartygets hjul uti böljorna, skyndsamt aflägsnande detsamma från den efterskådande folksamlingen å Skeppsbron.[3] Öfverfarten till Köpenhamn gynnades af ett angenämt väder. De par timmar, som ångfartyget efter vanligheten här uppehöll sig, använde jag till en påhelsning hos den aktningsvärda Agenten J. F. Mathiesen. Kl 2 war jag åter ombord. Så småningom gjorde jag mina medpassagerares bekantskap. Ibland desse wäckte en isynnerhet lifligt mitt interesse.

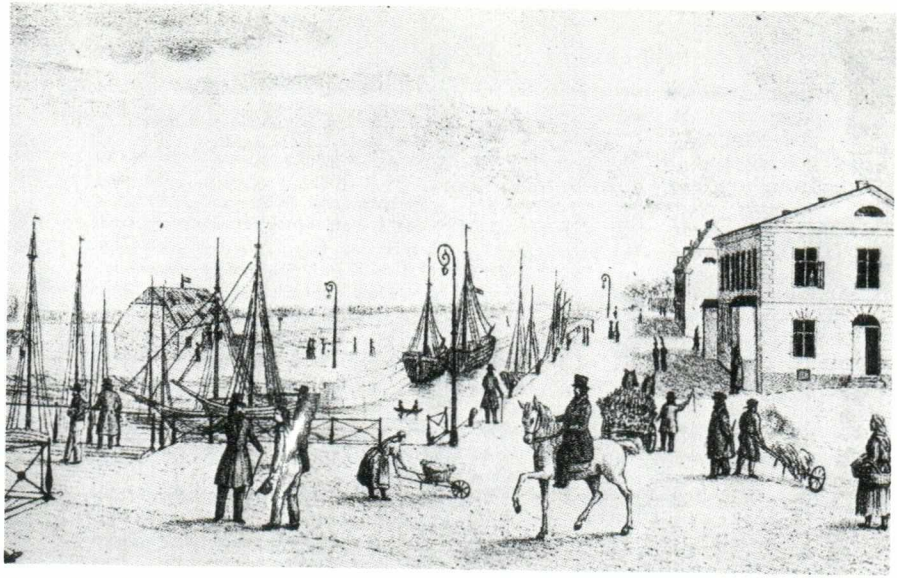

"Nya hamnbyggnaden" omkring 1840 (nuv Suellshamnen). Litografi av C. C. Dahlberg 1843. Nederst till vänster syns en del av Hjälmarebron. Till höger ligger högvaktsbyggnaden, som revs 1898. Original i Malmö Stadsarkiv.

Denne war Rector Almquist fr Stockholm, den geniale författaren till Törnrosens bok, Det går an etc.[4] Han är af medelmåttig storlek, har ett behagligt men mannligt utseende, hög panna, lifliga ögon och en något krökt näsa. Ur hans väsende framlyser fasthet och lugn i förening med anspråkslöshet och glädtighet. På passagerlistan hade man behagat tilldela honom titeln af Doctor, hwilken, huru wäl förtjent, han likwäl undanbad sig, då jag inledde samtal med honom genom ett yttrande att jag af Aftonbladet funnit det han hade för afsigt besöka Paris. Han bejakade detta och lät mig veta, att han ämnade uppehålla sig där under ungefär twenne månaders tid, hufwudsakligast i ändamål att göra sig närmare bekant med därwarande seder och lefnadsvanor äfvensom öfriga franska nationen karakteriserande förhållanden. Under fortgången af wårt samtal widrörde jag det alt för rara och subtila souveniret, som Upsala Consistorium kort före hans afresa fr Stockholm hade med så nedlåtande välvilja behagat tillställa honom och gjorde honom derwid en liten compliment för den eleganta och utan tvifvel för consistorium något

surprenanta present han lemnat i utbyte, utan att derföre kunna hylla hans uttalade äktenskaps-principer.[5] Hwad omnämnda souveniret beträffade, sade han sig derföre hufvudsakligen stanna i förbindelse hos Erkebiskop Wingård, som dermed egentligen velat betyga honom sin erkänsla för den af honom författade afhandlingen om Undervisnings werket, som för någon tid sedan stod att läsa uti en lång nummerföljd av Aftonbladet.[6] Den honom tilldelade skrapan hade i hans öfvertygelse förnämligast sin källa i consistorii afsigt, att tillintetgöra inflytandet av de genom honom framlaggde bewisen om de höga prelaternes öfverflödighet, wid hwilket försök att nedsätta hans persons anseende i allmänhetens ögon, anmärkningarne emot de i "Det går an" och andra af hans skrifter öfwer äktenskapet framlagde åsigter blott blifvit begagnade såsom swepskäl. Det interesserade honom, att erfara det hans swar i hufwudsaken, nemligen i afseende på otillbörligheten af den consistoriela tillrättanwisningen wäckt bifall äwen i Malmö, hwilket han sade sig likaledes hafva rönt i Göteborg, där han helt nyligen något uppehållit sig, och skulle consistorium ånyo finna för godt att ihågkomma honom med några lika "faderliga förmaningar" kommer "swar på fråga" icke att saknas fr hans sida. De öfrige medpassagerarne på första platsen voro en handelsagent Melchior fr Köpenhamn, en ung, hygglig karl, som i flera års tid rest omkring i Frankrike och England m fl andra länder, hwarom han hade åtskilliga rätt interessanta saker att berätta; en hofsnickare Dumrath fr Stockholm, en liflig och språksam man, som arbetar åt Kronprinsen, hwilken äfvensom dennes familj, han omtalade med werklig entusiasm, samt en instrumentmakare likaledes fr sistnämnde ställe, hwars namn undfallit mitt minne och hwilken äfvensom nyssnämnde H^r^ Dumrath hade Paris till bestämmelseort för sin resa.[7] Då dessa båda herrarna lika med Rector A och mig först och främst ämnade sig till Hamburg, öfverenskommo wi att i sällskap resa dit. Sedan wi spisat middag, blefvo vi en god stund sittande qwar i sallongen och samtalade med hwarandra i allehanda ämnen; men då under tiden blåsten, som redan wid afseglingen fr Köpenhamn börjat så smått, tilltagit alt mer och mer och nu i förening med en upprörd hög sjö och contrair wind bragte fartyget i en häftig skakning, funno wi det snart något qvalmigt under däck och ansågo det dertillfölje för bäst uppehålla oss ofvanpå – under öppen himmel.[8] Det dröjde likfullt icke länge, innan jag fann det för godt att åter begifva mig ner i salongen för att genom en liggande ställning söka förebygga den fatala sjösjukan, hwartil jag redan försporde omisskännliga symptomer. Likwäl lyckades det mig icke att undslippa den mindre behagliga tributen till Neptun eller hwad man will kalla explosionen,[9] men sedan denna behörigen blifvit erlagd, insomnade jag och sof aldeles förträffligt till påföljande morgon, då jag åter fullkoml kry och rask begaf mig upp på däck.

Himmlen hade klarnat, solen sken och stormen hade lagt sig. Snart blefvo äfven de öfrige passagerarne synlige och med dubbel wälsmak emottogo wåra sedan gårdagens middag så obarmhertigt uttömde magar först en kopp caffe med skorpor till och sedermera en god frukost. Mecklenburgska landet, som presenterar sig temligen högt och öfrigt rätt wackert, syntes redan tydligt och snart woro wi wid Travemünde, en, att dömma efter utseendet wid förbiseglingen, liten nätt och snygg stad med husen så wänligt framblickande emellan de utanför planterade träden. Här togo wi lots ombord och under uppseglingen på den i många krökningar utflytande Traven njöto wi en angenäm och omvexlande utsigt på båda stränderne, hvilka, då man kommer staden Lübeck närmare, äro öfversådde af vackra och trefliga landtställen.

Wid landstigningsstället möttes mina ögon af tvenne välbekanta och vänligt helsande ansigten; – dessa tillhörde vännerne Hedman och Fougstedt, hvilka nyligen anländt fr Hamburg och nu ämnade följa med ångfartyget på återresan till Malmö.[10] Länge hade jag emellertid icke tillfälle samtala med dem, då jag öfverenskommit med förut omnämnde Stockholmsboarne, att ännu samma dag om aftonen fortsätta resan till Hamburg och under vistandet i Lübeck logera tillsammans i ett rum som wi läto anwisa oss i Stadt Stockholm.

Carl Jonas Love Almquist. Litografi 1843. Efter H. Villius, Glimtar från det gamla Malmö.

Då wi likväl under vårt korta uppehåll icke helt och hållet wille försumma att bese någon del af stadens märkwärdigheter, qvarblefvo wi icke längre i logiet än som behöfdes för att afsluta accord om en hyrvagn för resan till H^{burg}, och begåfvo oss derefter genast ut i staden, som tycktes wara byggd temligen reguliert och hvars boningshus äro uppförde i en gammal stil med gaflarna ut åt gatan till; Många af dessa, hwars antal belöper sig till omkr 3 600 – ehuru inwånareantalet icke är större än 25 000, lära stå aldeles obebodde och begagnas till packhus. Såsom känd för stadens skönaste prydnad uppsökte wi den stora och wackra St Marie-kyrkan, hwars både ytte och inre erbjuder en imponerande anblick. Ibland föremål i denna byggnad som företrädeswis ådraga sig uppmärksamhet, är för det första altartaflan, som är huggen af marmor och föreställer en nisch, i hwilken Wår Frälsare ses hänga på korset, men ofvanför hwilken man deremot ser Honom såsom den segerrikt fr döden uppståndne. Skada är att denna altartafla bortskymms af en frammanföre på stenhwalf uppförd läcktare, hwars nedrifvande utan twifvel skulle gifva kyrkans inre ett friare och mera upphöjdt utseende. Bakom altartaflan är det berömda astronomiska uret, ett werkligt underwerk i mekaniken. Det innehåller en kalender fr 1753 till 1875 med namnförteckning å alla dagar, djurkretsens tecken, uppgift på sol- och mån-förmörkelser, en wisare för solens dagliga ståndpunkt och dessutom några wisare för planeter och månen etc. På muren inunder werket läser man:

Hier zeigt des Künstlers Fleisz u Müh'
Dir der Gestirne ferne Bahnen,
Mit frommen Ernst bewundre sie
Um Gottes Meisterwerk zu ahnen;
Doch wenn das Auge sich dabei ergötzt
Lasz auch die Hand das Kunstwerk unverletzt.[10a]

Ofvanför uret utkomma om middagstimmen wid slaget 12 ur en liten dörr 8 små menniskofigurer föreställande Kejsaren och de 7 Kurfurstarne, passera med en bugning förbi Frälsaren, af hwilken de wälsignas och försvinna genom en motsatt dörr.[11] Wi kommo blott några minuter för sent för att hafwa sett denna curiositet. – Ibland ett icke obetydligt antal af kapeller med grafmonumenter och målningar är det bekantaste det, som innehåller den såkallade dödsdansen (Todtentanz), hwilken i 25 målningar längs med wäggarne föreställes på så sätt att döden i olika ställningar dansande förer med sig en menniska af hwarje stånd, ålder och kön. Figurerne äro i kroppsstorlek. Främst i ordningen dansar ett benrangel, som blåser på flöjt; derefter följer ett annat skelett, fasthållande påfven – så åter ett med Kejsaren, sedan Kejsarin-

nan o s w ända till barnet i waggan. – År 1164 säges byggnaden af Kyrkan ha blifvit påbegynt. Längden är 354 fot och bredden 176 fot. Kort efter sedan wi inkommit i kyrkan, inläto wi oss i samtal med en ung hygglig herre, som tycktes mycket uppmärksamt taga alla föremål af interesse i betraktande och som på ett särdeles förekommande sätt hade godheten lemna oss hwarje upplysning, som wi önskade, samt sedan wi tillräckligt sett oss om i kyrkan, erbjöd sig att wisa oss i hospitalet "Zum heiligen Geist", i hwilken inrättning omkring 150 fattiga njuta understöd.[12] Rummen, hwaraf hwarje person har ett särskildt, äro i 4 långa rader inredde uti en stor hög sal i en byggnad, som i äldre tider warit kyrka. Denna inrättning stiftades redan i 13de århundrandet af en privatperson, hwars namn var Bertram Mornevech och belöpa sig inkomsterne til 40 000 m C^{t} som förwaltas af 2^{ne} borgmästare och 2^{ne} borgare.[12]

Sedan wi spisat middag, i hwilken nyssnämnde herre, som war handelsbokhållare och hwars namn var I. Karstens, deltog, gjorde jag min påhelsning hos handlanden Willrath, en gammal beskedlig man samt Gebrüder Müller, för att på båda ställen verkställa små inbetalningar, och medhann knappt att uträtta några andra mig lemnade små commissioner, förr än kl war 6 till hwilken tid afresan war öfverenskommen, och kort efter rullade en gul berlinarewagn, med mig och mitt ressällskap uti, genom Lübecks gator ut på wägen till Hamburg.[13] På flera stationer stadnades för att lemna hästarna tillfälle att pusta ut och ur fodersäcken hemta nya krafter; ibland dessa war äfven Oldeslohe, som tycktes wara, en någorlunda wälbyggd och regulier stad och genom hwilket ställe wi för att skaffa oss någon benräta wandrade till fots, anmärkande trefligheten uti invånarnes vana, såsom det syntes wara, att om aftonen sitta på utanför husen anbragte bänkar och språka tillsammans. Ungefärligen halfvägs emellan Lübeck och Hamburg pläga kuskarne uppehålla sig en timmes tid wid ett litet wärdshus för att med besked kunna fordra hästarne och äfwen lemna de resande tillfälle att tillfredsställa sin appetit, hwilken icke heller saknades oss då wi icke förtärt något sedan middagen och kl nu war 12 på natten. Wi begärde dertillfölje in thé med smör och bröd till och stillade wår matlust under en munter och angenämn conversation. Wid kuskens förfrågan om wi woro redo till resans fortsättning, intogo wi åter wåra platser i wagnen och färdades sålunda fram uti lugn och stjernklar natt, belyste af ett mildt månsken. Kl 6 om morgonen anlände wi till Hamburg, där en wakthafvande wid stadsporten lemnade en tafla in till oss i wagnen med begäran att derå få wåra namn, vårt stånd och tillämnade logis antecknade. Nu körde oss kusken först till ett logis, hwarest mitt ressällskap hade bestämt sig för att taga in och där jag efter en ömsesidig tacksägelse för godt sällskap och under tillönskan af en angenäm resefortsättning skiljdes från mina re-

Lübeck. Torget med rådhuset och Marienkirche. Färglitografi av F. W. Otte 1830. Foto i Malmö stadsarkiv.

sevänner, hwarefter jag låt köra mig til Hotel St Petersburg, beläget wid Jungfernstieg.[14] Här lemnades mig ett litet trångt och otrefligt rum med fönstret ut åt gården till, såsom det enda ögonblicket lediga. Ruskig efter att om natten icke hafva sofvit en blund, var det första jag företog mig efter att hafva fått upp till mig mina saker, att jag i godt mak utsträckte mig på sängen och med ett par timmars sömn till någon del tog min skada igen. Emedlertid började det att rägna och blåsa ganska häftigt, så att jag efter att något hafva höfsat mig, icke fann det wara mycket bewändt med att begifva mig ut i staden, utan i stället tog till en bok och läste.[15] Kl 4 tillsades mig middagsmåltiden wara i ordning. Jag inträdde dertillfölje uti en stor wacker sal, i hwilken dagsljuset infaller genom å taket anbragte fönster och där redan ett sällskap af omkring 60 personer, både herrar & damer hade tagit plats wid bordet. Äfven jag tog min stol och qvarblef på den till dess jag öfverlastat min mage med minst 6 särskildta ganska delicata rätter och ½ bout win. Flera olika språk hördes talas och en allmän liflighet i conversationen war rådande. Om aftonen hade rägnet något afstadnat, hwartillfölje jag genomwandrade några af stadens gator för att något litet orientera mig samt gjorde en promenade

längs åt Jungfernstieg, som är en lång wacker allé af lindträd i tvenne rader på båda sidorne. Den begränsar Alsterbasinen på tvenne sidor, längs hwilka är en rad tillhuggna granitstenar, förenade genom jernstänger.[16] Från gatan skiljes den likaledes, genom en rad dylika stenar, emellan hwilka dubbla jernkedjor äro fästade. Ett stort antal gaslampor sprida från båda sidorne sednare på aftonen ett skönt och klart sken. – De spatserandes antal war denna afton icke synnerligen stort, tillfölje af den något ruskiga väderleken, som äfvenledes föranledde mig att i god tid åter infinna mig i mitt logis. Påföljande förmiddag aflade jag mitt besök hos handl Schenck, af hwilken jag rönte ett förekommande och wänskapligt emottagande och som beklagade att för morgondagen se sig ur tillfälle bereda mig något nöje.[17] Här gjorde jag äfven contoristen Cramérs bekantskap, en både till utseende och wäsende hygglig och wänlig ungkarl. Hans fader, som numera är död, war borgmästare i Wisby på Gottland, hwarest modern, som är poetissa, ännu lefver. Återkommen till mitt logis fägnades jag där med utbytet af det mig först lemnade rummet emot ett annat något större och trefligare med en charmant utsigt på den pittoreska Jungfernstieg Alsterbassinen. Jag satte mig nu till skrifbordet och tecknade några rader till mina kära föräldrar, hwarefter jag åter begaf mig ut i staden, aflemnade brefvet på svenska postcontoret och gjorde en promenade å Esplanaden och Dammthorwall, hwarifrån man njuter högst intagande utsigter på den af natur och konst i förening romantiserande omgifningen. På ena sidan af den med skuggrika allén, buskgångar och blomsterparterrer förskönade esplanaden eller vallen ser man Binnen och på den andra alsterbassinen, uti hwilkas klara wattenyta trädplanteringerne jemte de höga, wackra husraderne, som sträcka sig längs stränderne, återspegla sig. Sedan det mörknat inträdde jag uti Alster-Hallen.[18] Här i en praktfull och af ljuskronor i det höga taket brillant eklärerad sal förefann jag ett stort elegant sällskap af herrar och damer, sittande till större delen kring en mängd mindre och större bord med allehanda förfriskningar framför sig. När man kommer in är till wenster den särdeles gentila disken med spegelwägg innanför pelare. På denna framsättes oupphörligt på de uppassande gossarnas tillsägelse bakelser, confecturer, glacer, limonade, caffe, thé eller hwad annars för läckerheter, som efter den ganska dryga matboken, som här förefinnes, behagas och bortbäres derifrån genast till de främmande. Den motstående wäggen till höger är likaledes helt och hållet täckt af spegelglas så att man, då alla föremål uti salen deri mångdubbla sig, tror sig wara uti ett ännu större sällskap än man werkligen är. Hela wäggen utåt gatan till består alldeles af glas i olika conturer, så att man utifrån är i tillfälle taga hela sällskapet i betraktande. Å wäggen midtemot äro ingångsdörrar till tvenne särskilda rumm, af hwilka uti det ena läses tidningar på flerahanda språk och i det andra spelas billard. Å

pilastrarne som pryda wäggarne, intages ögat af sköna målningar, föreställande scener ur dramtiska arbeten; i öfrigt är salen på det smakfullaste decorerad.[19] Af en wäl exequerad instrumentalmusik lifvas derjemte sinnet på det angenämaste. Oaktadt det war så trångt om plats, att jag icke utan möda tillwann mig en stol, för att läska mig med ett glas limonade under det jag, rökande min cigarr, betraktade den mig omgifvande lefvande och interessanta tableau'n af de mest olikartade physiognomier, war likfullt den fullkomligaste ordning och anständighet rådande.[20] Under ett utanför pavillonen anbragt tälttak, som ligger upptill muren, sutto likaledes så många personer församlade, som kunde rymmas. Emellan kl 10 och 11 aflägsnade sig de främmande eller besökande sig så småningom och kl 11, då musiken upphörde, woro endast några få qvar, då äfven jag lemnade detta trefliga ställe och skyndade mig hem. –

Efter att påföljande morgon ha druckit min kopp caffe, gjorde jag en liten påhälsning hos Lieutn. Wong fr Malmö, hwilken äfven tagit sitt logis i St Petersburg.[21] Han låg ännu till sängs och befann sig något illamående. Då jag meddelade honom min afsigt att besöka England, yttrade han sin önskan att wi måtte göra hwarandra sällskap dit, då äfven hans reseplan wore att ifrån Hamburg afgå till London.

För att bewista gudstjensten, begaf jag mig omkring kl 10 till den s k stora St Michaelis kyrkan. Detta är en colossal och tillika elegant byggnad, hvars sköna höga hwalf, prydda med gipsdecorationer erbjuda en sublim anblick. Åhörarnes antal war ganska stort. Någon uppbyggelse af predikan war det emedlertid för mig icke möjligt att hämta, då jag först och främst stod på ett teml långt afstånd fr predikstolen, som är i form af ett snäckskal, och prästen i öfrigt talade med så låg och swag röst, att det knappt war mig möjligt att förstå någon enda mening; då talet war slut gick jag härifrån till Lilla St Michaelis kyrkan, som är invigd åt catholsk gudstjänst och såwäl till sitt yttre som inre är af ett ganska obetydligt utseende. Här såg jag på predikstolen en man klädd i hwit messkjorta och med en hög svart sammetsmössa utan skärm på, hwilken med ett uttryck af lifligt interesse för sin sak, talade med hög och klangfull röst till en så stor åhörarepersonal, som den lilla kyrkan kunde rymma, men kort efter mitt inträde slutade sin predikan.

Härifrån spatserade jag, oaktadt det rägnade temligen starkt, ut genom Millernthor öfver Hamburgerberget och till en allé på den höga stranden längs Elben för att afgå med något af ångfartygen, som om Söndagarne segla till Blankenäs.[22] Jag war emedlertid kommen alt för tidigt; ty förr än kl 2 kom något ångfartyg ej att afgå och nu war kl ej mer än12. Jag fortsatte således min wäg och kom in i Altonas gator utan att jag egentligen rätt wiste, hwar gränsskillnaden hade warit. Här såg jag mig något omkring, men wände snart

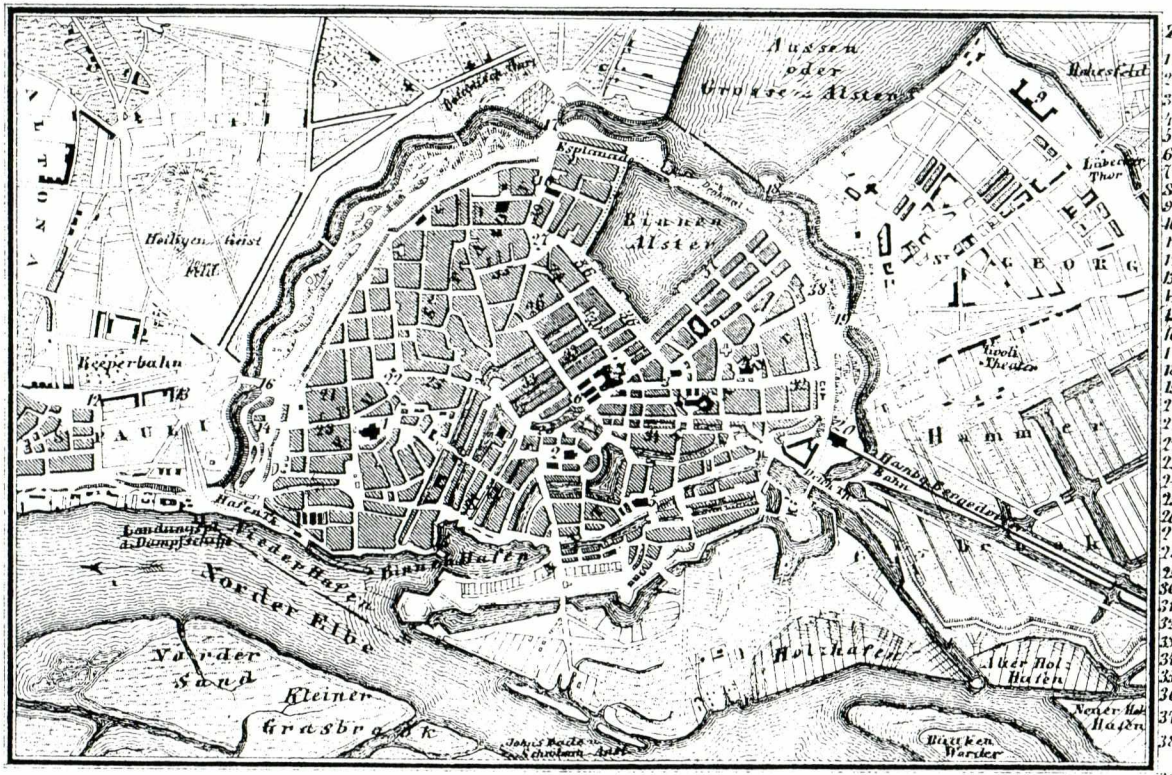

Karta över Hamburg. Ur Handbuch für Reisende in Deutschland. Coblenz bei Karl Bædeker 1846.

åter om och gick kl 2 ombord på ångfartyget Patrioten, där jag i anseende till den missgynsamma väderleken endast förefann ett mindre antal passagerare, som församlat sig i den särdeles smakfullt utsmyckade och rymliga salongen, ifrån hwilken man genom rundt omkring inredda fönster eger en ganska fri usigt på båda stränderne, som förbiseglas. Det dröjde icke länge innan väderleken blef blidare och vänligare, då jag genast åter begaf mig upp på däck, å hwars framdel några musikanter trakterade med musik. Till en början passerar man förbi en lång rad af intill hwarandra byggda magaziner, från hwilka warorne lossas directe ned i fartygen, då dessa kunna lägga tät upptill, hwilket är en fördel som Altonas köpmän ega framför Hamburgs. Sedan seglar man ända fram till Blankenäs, förbi en trakt af sannt poetisk natur; på den höga stranden, som då man närmar sig Blankenäs, höjer sig till en liten bergsträcka, framställa sig för ögat i ständigt nya och intagande variationer en mängd med landthus, byggda i en olikartad och till större delen behaglig och elegant styl och omgifna af skogsparker uti angenäm afwexling med wackra trädgårdsanläggningar och grupper af täcka bondhus.

Framkomne till Blankenäs, roddes passagerarne uti båtar till stranden, där wi omringades af en mängd små pojkar, som oupphörligt tillropade oss "manten min Herr ene schilling in die grab!" och, då deras bön af någon efterkommits, samt och synnerligen störtade sig öfver den i sanden hänkastade skillingen, hwarefter anmaningsropen till de besökandes gifmildhet åter förnyades.[23] Blankenäs är en by med c:a 3 000 inwånare, hwilka hufvudsakligast lefva på fiskfångst och som utkasta sina nät ända nere wid holländska kusten. Wi stego på en lång teml förfallen och bräcklig stentrappgång uppför en höjd, på hwilken en restauration jemte ett conditori lemna de besökande tillfälle för förfriskning, som wid wackert wäder begäres ut under de utanför planterade träden, där man under afhörande af musik som exequeras af samma personal, som förut på ångfartyget låtit höra sig, med werklig njutning öfverskådar den omkring liggande trakten.

I sällskap med några herrar begaf jag mig uppför det tätt wid byen belägna 'Süllenberget", från hwars spets man ser sig omgifven af ett panorama, omfattande flera mil i omkrets, hwars like i hänförande sublimitet och storhet man torde få leta efter. På ena sidan framflyter den majestätiska Elben, betäckt med grönskande öar och ett stort antal större och mindre fartyg, på en annan erbjuder den pittoreska grupperingen af Blankenäsby, hwars hus ligga strödda på höjder emellan träd och buskar, en den behagligaste anblick och återigen på andra håll fängslas ögat af präktiga landtslott, belägna uti en romantisk skogstrakt. En stund stod jag försjunken i åskådandet af denna härrliga tafla, men snart måste jag lösslita mig derifrån för att kunna medhinna att något närmare taga den omkringliggande nejden i betraktande.

Jag spisade emedlertid först middag och walde derefter, saknande tywärr någon vägvisare, den wäg, som tycktes mig wara den mest inbjudande. Sålunda kom jag fram till ett högt wackert jernstaket, som kringsluter en stor skön anläggning, kallad Bauer's garten, i hwilken natur och konst hafva förenat sig för frambringandet af ett fullkomligt helt. Efterhand som man genomwandrar de skuggrika löfgångarne, träffar man här på lusthus, det ena wackrare än det andra; där på en rotunda, smakfullt decorerad; här på ett chinesiskt torn, där på en eremitage, här åter en ruin och så widare, hwarwid alt emellanåt öppna sig werkl. pittoreska prospekter för ögat; kort sagt – alt förenar sig här att smeka sinnet med de vänligaste bilder af en njutningsrik närwaro.[24] I öfrigt utmärker sig trädgården genom en mängd sällsynta wäxter. Kl 6 steg jag åter i en båt och roddes till ångfartyget, som nu med stor snabbhet skyndade fram emot Hamburg. En Hamburgare, som under wägen lemnade mig flerahanda upplysningar beträffande de ställen på stranden, som wi seglade förbi, berättade med afseende på Bauerska garten; i hwilken det palaislika boningshuset presenterar sig i synnerhet wäl, att den egentlige grundläggaren, senator Bauer, numera wore död och att han kort före sin död deponerat hela sin förmögenhet, som förmodades wara c:a 2 millioner HB^{co} uti den danska Konungatronen succesive innehafvande monarkens händer, på så wis, att barnen och deras arfvingar endast tillgodonjuta räntan å capitalet.[25] Han efterlemnade 2 söner och 2 döttrar, af hwilka sednare den ena under faderns lifstid enleverades, men innan hon hunnit längre än till en närbelägen stad, af fadern, som genast satt efter henne, upphanns och åter hemfördes; kort tid derefter ingick hon i ägtenskapförbund med en läkare i Altona, men dog snart och är samma läkare nu gift med hennes syster.

Sedan jag lemnat ångfartyget, wandrade jag en stund omkring ibland den talrika och brokiga folkmassan, som ständigt rörer sig längs den s k Reeperbanan, som gränsar upp till Hamburgerberget eller måhända räknas dertill.[26] Här äro en mängd smärre och större träbodar och marknadsstånd uppförde, i hwilka man emot en obetydlig afgift är i tillfälle få se alla sorter konster, såsom lindansning, taskspelerier, äfvensom utländska djur, marionettetheatrar, carroussel m m hwarförutan waror, mat och dryck utbjudes, under ett oupphörligt ropande, dels på bord, dels i korgar och på skottkärror. På hemvägen gjorde jag ännu ett besök i Alsterhalle, som efter wanligheten war uppfylld af främmande och hälsade sedermera på mitt rumm, trött efter dagens långa wandring, sömnen af hjertat välkommen.

Af L Wong erfor jag påföljande dagen att handl Grytzell föregående förmiddag haft ett litet fruckostkalas, på hwilket han äfven hade haft godheten wilja se mig; men både han och Cramér hade förgäfves sökt mig i logiet. Då jag förmiddagen efter att hafva tagit åtskilliga förut icke besökta delar af

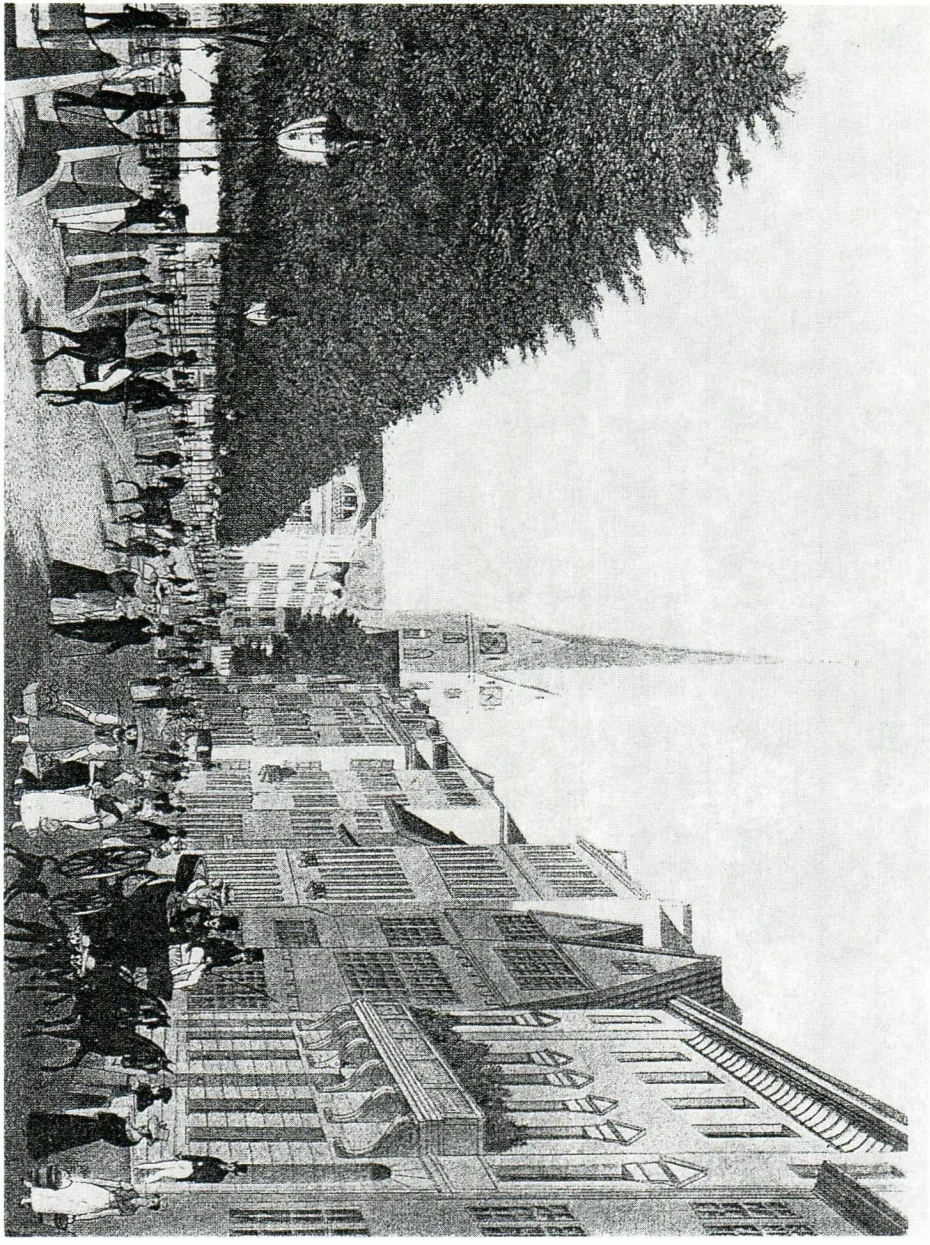

Jungfernstieg omkring 1825. Radering av C. Suhr. Efter "Schönes altes Hamburg" av Carl Schellenberg, 1976 (Hans Christians Verlag).

staden i betraktande, – gick förbi Schweitzerpavillonen, träffade jag både nyssnämnde vänner i sällskap med en contorist Kingelin, hwars fader är förmögen handlande i Åbo och med hwilken jag under mitt wistande i Hamburg nästan dagligen umgicks och tillbringade mången treflig stund. Sedan wi tillsammans spisat middag i restaurationen "zum Kronprinzen" och derefter drickande en kopp kaffe under tälttaket utanför Alsterpavillonen utbytt wåra anmärkningar öfver de brokiga, sig hwarje ögonblick förändrade bilder som den sig fram och åter rörande mängden af promenerande å Jungfernstieg framställer, skiljdes L Wong & jag fr de öfrige, för hwilka tiden war inne att inställa sig på contoret och stego kort efter i en hyrwagn med tillsägelse åt kusken, att köra oss till Tivolitheatern i förstaden i St Georg.

Sedan wi här försett oss med billet, gingo wi först genom en sal uti en större byggnad och trädde derefter ut på en hög och bred stentrappa, derifrån wi öfverraskades genom anblicken af en stor folksamling, sittande, under öppen himmel, på ett stort antal bänkar, i amphitheatralisk ordning, nedanför. Fruntimmerne, som tycktes ega privilegium på bänkarne, då alla herrarne stodo wid sidorne och hwaremot ju rimligtvis någon anmärkning icke gärna kan göras, woro till större delen sysselsatta med strumpstickning och smuttade derwid alt emellanåt ur thé- eller kaffekoppen på de framför hwarje bänk ställda borden. Sjelva scenen i fonden är under tak, likaså en på båda sidorne af parterren å trädpelare hwilande logerad. Spectaklet hade redan tagit sin början då wi kommo, och, sedan wi en stund åskådat detsamma samt under tvenne mellanacter dels promenerat uti den strax bredwid warande lilla parken, dels gjort en blixtfärd på en här anlagd "rutchbana", begåfvo wi oss enl förut gjort aftal åter till Jungfernstieg, derifrån wi i sällskap med Cramér & Kingelin åkte ut till Altona. Wid förbigåendet af Ottenser kyrkogård stannade wi några ögonblick wid den odödlige Kloppstocks och hans Metas grafmonument, som beskuggas af ett högt och löfrikt lindträd, hwarefter wi köpte oss entrérättighet till en i närheten warande ganska smakfullt iluminerad park, som war uppfylld af menniskor och där isynnerhet en imiterad väderqvarn, hwars wingar woro behängda med lampor i olika couleurer, hwilka oaktadt wingarnes genom mekanism förorsakade cirkulation, altjemt bibehöllo en perpendiculair ställning, wäckte min uppmärksamhet.[27] Wi lustwandrade här en timmes tid och åkte derefter i en "omnibus' åter in till Hamburg. Detta slags wagnar är en förträfflig transportinrättning. På de större gatorne ser man altsomoftast något af dessa åkdon rulla förbi. På långsidan står i stora förgyllda bokstäfver att läsa: ifrån och till hwad ställe eller gata de afgå, äfvensom deras namn och entréafgiften, som är 4/ courant för personen.[28] Wanligen rymma de 12 personer. På fotsteget baktill, där ingångsdörren är, står altid en betjent,

som wid afgåendet emottager betalningen. Önskar man stiga in, vinkar man blott på kusken, som då genast stadnar.

D 18 Aug. Ibland anmärkningswärda föremål, som jag på min wandring genom stadens gator beskådade denna dag, woro gammla och nya Börsen, tvenne byggnader af särskildt interesse för mig såsom köpmanskandidat. Den gamla börsen är af så ofullständig och obeqväm beskaffenhet, att jag icke rätt begriper, huru de handlande så länge ha kunnat behjelpa sig med densamma och en ny således är af högsta nöden påkallad; dess ena sida hwilar på trädpelare emellan hwilka man, utan att någon wägg eller dörr finnes mer än på de tre sidorne, träder ut under fria himmlen, där ett i sammanhang med byggnaden stående jernstaket innesluter ett stycke af gatan, som rymmer ett större antal personer än sjelfva salen; men likfullt måste wid skeende samlingar eller börsmöten en betydlig mängd stadna utanför staketet. Den enda prydnaden, som börsen i öfrigt har, äro tvenne små af ålder gråa torn.

Högst prakt- och smakfull blir deremot den nya börsen, som nu är sin fulländning mycket nära. Den massiva byggnaden har ett ansenligt omfång och innehåller en wacker hög sal, kringsluten af en på pelare hwilande hwalfgång och derofvanpå ett galleri. Ljuset intränger i den colossala salen genom å taket anbragte stora glasrutor. Skada är, att denna wackra byggnad icke fått en aldeles fri plats, då den skulle gjort stor effect. Nu är den deremot endast af en gata skiljd från en nyligen uppförd elegant privatbyggnad, hwilken genom sin större höjd betydligen förminskar intrycket. Snedt emot gamla börsen ligger Rådhuset, som är af ett oansenligt utseende och där jag endast som hastigast besåg den gammalmodiga sessionssalen.

Aftonen tillbringade jag i sällskap med W uti Stads Theatern, där jag med sann njutning hörde och åskådade den härrliga, ehuru något fantastiska operan Robert le Diable, som såwäl i hänseende till sång och musik, som spel och sceneri exeguerades med en fulländning, som icke kunde lemna något öfrigt att önska – åtminstone hos mig, som förut i detta hänseende icke sett och hört något jemförligt.[29] Roberts parti utfördes af en Herr Wurda, som är i besittning af en särdeles skön och klangfull röst i förening med ett mästerligt föredrag såsom acteur. Uti Bertram uppträdde en Hr Reichel, hwars fylliga, klara och genomgripande basröst är beundranswärd och hwars höga wackra figur har någonting särdeles imponerande. Uti Isabella sjöng en Dem Halbreiter med stort behag och täflade med Madame Walker, som utförde Alices roll, om åskådarnes bifall, hwilket äfven för båda yttrades i täta och starka handklappningar.[30] En Dem Virgine dansade såsom abedissa uti baletten med en sylphides intagande grace och tillwann sig uppmärksamheten att blifva framropad.

Några ord som sjelva theaterbyggnaden torde här wara på rätta stället. Den

är stor och massiv samt i form af ett qvadrat. Genom ingångsdörren, utanför hwilken är ett tältak af bleck, hwilande på 4 höga jernstänger, inkommer man först i en vestibul, på hwars ena sida är ett rymmligt cafferum och på den andra en restauration. Härifrån träder man in uti en annan vestibul, uppburen af 4 pelare, hwarifrån är uppgången till logerne, och derefter i en tredje, hwarest ingångerne äro till parket och parterre. Parterre är delad uti tvenne afdelningar, hwaraf den, som är närmast scenen utgör parket, som är försedd med beqväma och uppstoppade säten.[31] Parterren rymmer emellan 900 och 1 000 personer och hela huset beqvämt 2 300 personer. Logeradernas antal, galleriet inberäknadt, är 4; desse äro decorerade med förgyllda arabesker på ljusblå botten. En stor wacker ljuskrona, innehållande omkring 60 lampor, sprider en tillräcklig upplysning öfver hela salen. I hänseende till sitt inres ändamålsenliga och smakfulla inrättning samt sin storartade stil lärer denna byggnad enligt sakkunniga personers omdöme kunna ställas wid sidan om Tysklands och Frankrikes berömdaste Theatrar.

På eftermiddagen påföljande dagen åkte jag i sällskap med Wong, Cramér och Kingelin ut till herrskapet Schencks landtställe, dit wi blifvit bjudne till middag. Måltiden war så utsökt och fullständig, som den af någon gourmand kunde önskas och warade under en liflig språksamhet ända till nära kl 1/2 8. Man drack ej allenast rödt win, portvin och madeira, utan afven champagne. Sedan wi spisat, promenerade herrarne en stund ute i trädgården, rökande cigarr och drickande caffe, hwarefter några ibland dem af en Hr Evérs (fr Stockholm) spel på fortepianot kände sig uppmanade att uti valsens lifliga och snabba kretsgångar äfven förskaffa damerne någon motion ofvanpå den långvariga måltiden. Hela sällskapet utgjordes af omkr 30 personer, hwaribland modern till Hr Schenk, ett åldrigt och vördnadswärdt fruntimmer, som från Magdeburg hitkommit till besök; hon tycktes icke finna något riktigt behag wid sonens jovialiska skämt öfver hennes emot honom i barndommens dagar wisade "alt för stora stränghet", hwilken oaktadt han likfullt sade sig hafva uppwuxit till en "oefterrättlig villbatting" – men hennes ansigte klarnade åter wid sonens slutliga bekännelse, att hon städse förhållit sig emot honom som en den ömmaste moder och tvertom förr haft ett alt för kärleksfullt öfverseende med hans många fel. De öfrige främmande woro dels resande, hwaribland Hr Evérs med fru fr Stockholm, dels slägtingar. Qvällsmaten spisades på stående fot, hwarefter sällskapet nära kl 11 åtskiljdes. Sålunda tillbringade jag en särdeles angenämn eftermiddag och afton uti en familjekrets, inom hwilken en otvungen glädtighet och hjertlig vänlighet sprida nöje och behag, och där huslig sällhet och trefnad tyckes wara hemmastadde.

D 20de. Tillfölje af min ovanligt sena hemkomst föregående aftonen,

waknade jag i dag icke förr än teml långt fram på dagen, så att, hwilket icke wille betyda så litet – Lieutn W (som icke annars plägade ha så brott att lemna sängen) inträdde i mitt rum, innan jag ännu hunnit sluta min ajustice och öfverraskade mig med underrättelsen, att han på morgonen redan warit ute och ridit.[32] Efter att hafva bewistat wanliga sammankomsten på börsen uti trängseln och sorlet af en stor, knappt genomtränglig och speculationsdiger massa af Mercurii vinningslystna söner, spatserade jag på eftermiddagen ut till Eimsbüttel, för att åskåda en kappridning, tillställd af bröderne Tourniaire, och förefann här en ansenlig och brokig folksamling innom en Circus af ganska stort omfång.[33] Förutan kappridning i flera repriser, först af bröderne Tournaire, såwäl stående sittande till häst som stående hwar på tvenne hästar, både utan och med hinder i vägen, derefter af trenne amazoner, sedermera af flera i arabisk drägt utklädda ryttare äfvensom af några privatpersoner, egde äfven kappkörning rum uti romerska vagnar samt kapplöpning såwäl af några små wilda och ostyriga Ölands-hästar, som af några större och mindre pojkar med benen uti säckar, som gjorde att de för det mesta måste hoppa och ständigt föllo omkull till stor förlustelse för mängden af åskådarne; otwifelaktigt funno likwäl många med mig denna sednare kapp-hoppövnings-idé ganska barock och förkastlig. Derjemte wisades flera högst swåra gymnastiska konster, hwaribland några erfordrade en aldeles förwånande styrka och wighet. Så hissade sig t ex en af voltigeurerne sjelf upp i höjden endast fasthängande wid tågändan med tänderne;[34] derefter swingades han med stor häftighet ikring en bjelke, som förmedelst något maschineri bragtes i en hastig omgång, hwarwid han först endast fasthöll sig med ena armen och sedan, aldeles rak utsträckt och i parallel linea med marken blott – med tänderne, hwilka jag hwart ögonblick befarade skulle lossna och låta äquilibristen flyga ner ibland den honom med tyst och spänd häpenhet beundrande folkmängden, – men detta war ännu ej höjden af hans konst; – med outtröttlig raskhet fastband han nu sin ena fot wid samma bjelke och swingades ånyo i rak utsträckning med stor hastighet ikring, uppbärande med tänderne en uti en tåggördel hängande, och oroligt sprattlande Ölands-häst. – Sedan alla dessa representationer lyckligen och wäl woro tilländabragte, började en ny kapplöpning af sjelfva åskådarne; ty innom en fjerdedels timma war tiden för den s k "Thorsperre" inne och hwar och en skyndade sig derföre bäst han kunde att dessförinnan slippa in genom Altonnaer-Thor i staden till undwikande af – courantafgift pr pers, som precis kl – tager sin början.[35] Aftonen tillbringade jag uti Elbpavillonen, dels med tidningsläsning, dels med observationer öfver det mig omgifvande icke särdeles stora sällskapet, under afhörande af en förträfflig instrumental-musik, som uppstämdes afwexlande såwäl inuti pavillonen, som utanför i trädgården, hwarest den största personalen placerat

sig.[36] Denna pavillonen, som är inrättad uti en större scala än Alsterhalle, ehuru icke så glänsande och behaglig, innehåller tvenne rymmliga salar, med pelarrader samt några mindre sidorum. Äfven här finnes rik tillgång på de utsöktaste förfriskningar af alla slag. Under de tre påföljande dagarne har jag i sällskap med mina wanliga umgängeswänner här på stället 2ne aftnar spatserat ibland ett talrikt folkhvimmel uti Altona's, tillfölje af danske konungens höga besök briljant illuminerade gator och förlustat mig wid åskådningen af de goda invånarnes eldiga och mångsidiga täflan, att uti både sinnrika och munterhet wäckande transparenter, decorationer och sentenser uttala sin underdåniga kärlek och vördnad för den store potentaten.[37] En af dagarne såg jag mig om uti "das allgemeine Krankenhaus", en ypperlig inrättning. Byggnaden är massiv och af stort omfång, så att den erbjuder rumm för öfver 1 000 patienter, dessa bo uti flera afdelningar, i hwilka de classificeras alt efter sjukdommarnes olika beskaffanhet. Medicamenterne erhålles uti ett apothek på stället. Alla i och för chirurgien erforderliga instrumenter finnas ordnade uti ett särskilt rum. Gudstjensten förrättas uti en ljus och rymlig sal. Längs inunder byggnaden sträcker sig en hwalfgång, på hwars båda sidor äro förwaringsrum för matförråderne såsom kött, potäter, mjölk, bröd etc; hwart slag uti sitt särskilda rum, och allt ordnadts med en om renlighet och snygghet vittnande omsorg. I förening med denna hwalfgång står köket, där flera fruntimmer woro i full sysselsättning med matanrättningar – ganska interessant war likaledes en liten lustfärd ut till Harvestehude, en täck park- och trädgårds-anläggning där en liten ambulatorisk musikpersonal trakterade med "Hertigen af Reichstadts" vals, Cachuchon och annan genomtröskad musik potpurri.

Större delen af söndags eftermiddagen och aftonen tillbringade jag rätt trefligt hos vännen Cramér i sällskap med Wong & Kingelin och påföljande dagens afton, ehuru inviterad till Handl Grytzell, uti Stadstheatern, som illustrerades af D.D.M.M. Konungens och drottningens af Danmark besök och där tillfölje af dessa höga personers tillkännagifna önskan uppfördes operan "Guido och Genevra" eller Pesten uti Florenz, rik på effectfulla scener och wackra, själfulla sång- och musik-nummer.[38] Ensemblen, som vanligtvis på scenen är en casus criticus, war utmärkt och uppförandet, ifrån början till slutet, wittnade på ett särdeles tillfredsställande wis om, att flit, möda och kostnad icke hade blifvit sparade för att ikläda samma den möjligaste helgjutenhet. Uti första acten dansades en pas de deux och uti andra acten en pas de quatre och uti båda dessa dansar skördade Dem Virginies beundranswärda skicklighet lifliga applaudissementer. Hwad som emedlertid något pepprade njutningen för mig, war en ofantlig trängsel och hetta, då jag hade min plats på parterren, där man stod upp till hwarandra som packade

sillar. Innan spectaclet på scenen tog sin början, egde ett dylikt rum i salongen af ganska tumultuarisk natur. Enligt affischen och efter vanligt bruk borde neml representationen börjas precis kl 6 1/2; – då det kungliga paret likwäl då ännu ej hade infunnit sig, ansåg theater directeuren sig denna gång icke kunna undwika att bryta emot punktligheten. Pluralitetens åsigt ibland åskådarne tycktes deremot icke wara lifvad af samma underdåniga uppmärksamhet för royautéen;[39] ty snart förmärktes ett doft mummel och buller, som ju längre det dröjde, desto mer tillwäxte i styrka, och, då minutwisaren redan hade passerat 3/4 och ännu ingen Kung och drottning synes till, utbrast otåligheten till slut uti ett aldeles förfärligt väsen; de häftigaste och bullersammaste stampningar accompagnerades af de mest missljudande hvisslingar och högljudda rop på representationens början, hwilken örondöfvande tummult det blott ögonblickligt och till någon del lyckades några genomgripande stentorstämmor från loge-raderne att nedtysta genom ett oupphörligt framstötande af orden: Still! Still! Ordnung! Ruhe! – då – till all lycka öppnade sig ändtligen dörren till fondlogen och in trädde det så otåligt efterlängtade höga paret, – alla rste sig upp ifrån bänkarne, lifliga hurrarop genomkallade salongen och en härrlig, hela interessant fängslande musik ingjöt nu harmoni i de kort förut så disharmoniska sinnena. Till denna det hamburgiska tålamodets hårda frestelse woro de Kunglige personerne emedlertid på ett aldeles oskyldigt vis orsaken; ty redan kl 6 hade de begifvit sig på wägen, men af en ofantlig menniskomassa, som sammlat sig i alla gator genom hwilka de passerade, blifvit hindrade att framkomma till theatern tidigare än som skedde. Wid gränsen af Hamburger området hade det kungl paret blifvit emottagen af chefen för borgargardet i spetsen af generalstaben och en afdelning hästgardister, af hwilka det eskorterades genom staden; wid Millernthor bildade dessutom en talrik afdelning borgarmilitär spalier; utanför theaterhuset war likaledes ett compagni borgarartillerister uppställdt och wid ingången hälsades de höga främmande välkomne af en deputation fr senaten. Af det ofvannämnde uppträdet tyckte jag mig emedlertid kunna finna, att stolthet i medvetande af en oberoende och sjelfständig ställning, är hos Hamburgaren en framstående Karaktersegenskap; ej allenast i Theatern, utan äfven påföljande dagen hörde jag flera personer, som saknade kännedom om orsaken till dröjsmålet, uttala ett högt ogillande af theaterdirectionens "underdåniga afbidande" af Konungens och drottningens ankomst, emedan den i affichen bestämda tiden för representationens början "icke mindre borde tjena till rättesnöre för den höga som den låge" och man för i öfrigt "icke så mycket för Deras Majestäters skull, utan hufvudsakl i och för operans åskådning" infunnit sig i theatern.

Den 25te rustade jag mig till afresa fr Hamburg. Efter att först och främst

hos Herr Schenck hafva späckat min börs och derefter försett mig med billet till ångfartyget "the countess of Londsdale", åkte jag i sällskap med Wong ut till herrskapet Schenks landtställe för att aflägga min afskedsvisit hos frun och döttrarne, tillbringade sedan en treflig stund hos Cramér, som i anseende till illamående måste hålla sig på sitt rum och hwilken som ett litet souvenir förärade mig ett häfte tryckta poemer af sin moder – samt anwände slutligen återstoden af eftermiddagen till mina sakers nedpackning. Sent på aftonen efter werkställd liquide med den verserade wärden Hr Hartmans, togo W och jag jemte wåra koffertar plats uti en täckwagn och läto köra oss ner till det wanliga stället, hwarifrån man uti båt låter ro sig till ångfartyget, på hwilket wi stego ombord kl emellan 11 och 12. Detta är af colossal storlek och har ett maschineri af 200 hästars kraft. Uti den eleganta och rymmliga salongen förefunno wi endast några få resande, hwars antal likwäl snart förökades genom nya inträdande, till omkring 25, ibland hwilka jag med synnerligt nöje igenkände en gammal bekant, consul Hellesen från Callundborg. Sedan jag en stund språkat tillsammans med denna wän, förfogade jag mig ned för trappan i den sig under salongen sträckande sofsalen, som utgöres af tvenne särskildta gångar med sängställen på båda sidorne. Jag sökte rätt på mitt nummer, kröp till kojs och förblef liggande till långt fram på förmiddagen, då ombord på fartyget ingenting war att försumma. Uppkommen tog jag så småningom medpassagerarepersonalen något närmare i betraktande. En fransman ådrog sig genast min uppmärksamhet, hwilken genom sin lifliga språksamhet och ett lekande skämt spridde glädtighet och munterhet omkring sig. Tvenne tyska lärde funno isynnerhet sitt nöje uti, att underhålla sig med honom och utbrusto derwid esomoftast uti ett högt skratt, hwilket genom sin hjertlighet återigen blef en retelse för andras skrattmuskler att instämma deruti. En mager herre med brun hy och mörk blick sysselsatte sig med orubbligt lugn, utan att låta störa sig af det honom omgifvande pratet, nästan under hela resan med skrifning och hade derwid en mängd med bref liggande framför sig. Ur hela hans sätt att förhålla sig framlyste alfvar och wana att befinna sig på resane fot; också erfor jag, att han både warit i Ostindien och Westindien samt Södra-Amerika. En annan, twifvelsutan icke en tiondedel så berest herre, utstyrd i en rödrutig resrock och af ett fantastiskt utseende – ropade oupphörligt i en särdeles viktig och befallande ton på "steward", hade wid alla tillfällen anmärkningar tillhands och wisade i öfrigt i sitt förhållande ett löjligt bemödande att bibringa öfrige passagerarne en hög tanke såwäl om sina insigter, som resevana, båda delarne troligen af ganska klen beskaffenhet. Så småningom tystnade han likwäl och intog, sedan sjösjukan börjat göra honom yr i hufvudet, under större delen af resan en liggande ställning på en af de sig rundtomkring salongen sträckande sofforne. En jude med särdeles bekym-

mersam uppsyn plågades likaledes – att döma efter dess jeremiader – rätt illa af den beswärliga sjösjukan; slutligen tyckte jag mig likwäl kunna finna, att dennes illamående till hufvudsaklig del egde sin grund uti afsigten att på ett fint sätt och utan skamm undwika middagsmåltiderne och den dermed förenade ganska dryga afgiften, hwilken han icke dessmindre till sin stora förundran och grämelse wid resans slut såg sig nödsakad liquidera. En liten gosse, sprittande af liflighet, wisade sig aldeles outtröttlig uti stormlöpningar emot postföraren, en frodig och robust figur, som, sittande helt trankilt uti soffan, hwarje gång gossen hoppade upp emot honom, på ett lekande sätt boxade denne omkull på golf-mattan, hwarefter angreppet straxt åter förnyades – med utropet: "Don't You believe that I can box!" och werkligen lemnade äfven hans uthållighet och wighet honom rättmätiga anspråk på bifall. De ibland passagerarne, hwars sällskap jag fann behagligast, woro en handlande Beck fr New York, som warit på besök hos sina föräldrar i Köpenhamn, och en annan dansk handelscommis från sistnämnde ställe, båda i ungdomsblomman och af ett öppet angenämnt väsen. Ett obehagligt intryck deremot qvarlemnade en ung tysk handelsexpedit, som beständigt sökte föra ordet och derwid midt under det både ton och mine förrådde tanken att göra effect, tillät sig yttranden och omdömmen af ganska pretentiös och opassande beskaffenhet. Med synnerlig pathos frambar han i synnerhet gärna skrytsamma berättelser om hwad som passerat honom på den och den resan, hwad märkwärdigheter han sett der och der, huru han förhöll sig wid det eller det tillfället – alt likwäl blott saker af ett högst ringa interesse. Det fägnade mig derföre rätt hjertligt, att wid ett tillfälle kunna gifva hans inbillskhet en liten näpst; en annan herre, samtalande med honom, närmade sig neml ett bord, wid hwilket jag, med en bok ur det sig i salongen befinnande bibliotheket i handen, placerat mig, tog och ögnade på en judisk skrift, samt yttrade straxt efter sin förundran öfver, att äfven Abraham af Judarne dyrkades såsom Gud, en dogm uti Judarnes troslära, som hittills warit honom aldeles obekant. "Huru så" frågade egoisten. – "Jo, si här står tydligen "In dem Namen des Gottes Abrahams" – "Jaså, ja det är mycket riktigt, det är en bekant sak." Såsom utan tvifvel ändå något owiss i afseende på denna så "bekanta sak" rigtighet – sökte han emedlertid genast att så oförmärkt som möjligt slingra sig ifrån ämnet och fortfor: "Ett eget förhållande finner jag det ändå wara med den oräkneliga mängden af olika religiösa secter, hwaraf hwar och en anser sin troslära wara den rätta; att alla skola tänka lika öfver ämnen, som likwäl altid måste förblifva helt och hållit oafgjorda, wore ju äfven en orimlighet att begära; icke dess mindre finnas menniskor, som äro aldeles outtröttliga i sina bemödanden, att wärfva och draga andra, som tänka olika med dem, öfver till sitt parti, och denna omvändelsemani är werkligen

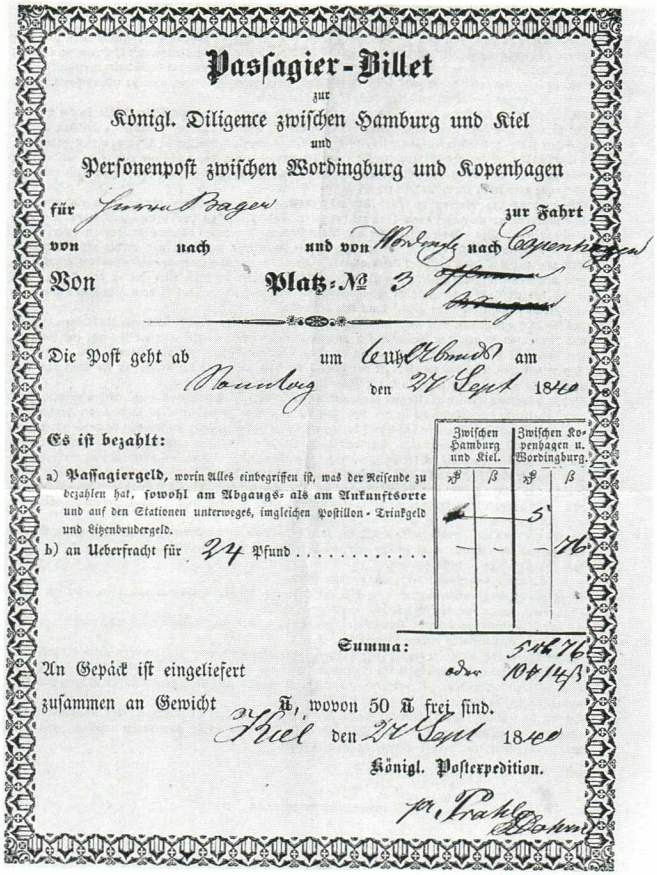

Passagier-Billet

zur

Königl. Diligence zwischen Hamburg und Kiel

und

Personenpost zwischen Wordingburg und Kopenhagen

für zur Fahrt

von nach und von nach

Von Platz-№

Die Post geht ab um Uhr am

den 27 Sept 1840

Es ist bezahlt:

	Zwischen Hamburg und Kiel.		Zwischen Kopenhagen u. Wordingburg.	
	ℛ	ß	ℛ	ß
a) Passagiergeld, worin Alles einbegriffen ist, was der Reisende zu bezahlen hat, sowohl am Abgangs- als am Ankunftsorte und auf den Stationen unterweges, imgleichen Postillon-Trinkgeld und Litzenbrudergeld.			5	
b) an Ueberfracht für 24 Pfund	—	—	—	16
Summa:			5 ℛ	16 ß
oder			104	14 ß

An Gepäck ist eingeliefert

zusammen an Gewicht ℔, wovon 50 ℔ frei sind.

Kiel den 27 Sept 1840

Königl. Postexpedition.

Från J. P. Bagers hemresa har bevarats hans "Passagier-Billet", gällande för resa med Kungl diligens mellan Hamburg och Kiel samt för "Personenpost" mellan Wordingborg och Köpenhamn. Einar Bagers samling. Malmö Stadsarkiv.

någonting för mig aldeles odrägligt. Så t ex kom för en liten stund sedan då jag war ute på däck, Captenen, som lär wara methodist och som troligen funnit mig wara något wäl munter, bort till mig och började inleda ett samtal i religiösa ämnen. Jag åhörde honom en stund tigande, och wisst war han redan på wägen att tro det han hos mig framkallat ett djupt intryck och wunnit mig för sin sak, då jag på en gång förstörande hans illusion, afbröt honom med de orden: Sålunda är Herr Captens tro och då hwar och ens öfvertygelse enligt min princip måste respecteras, kan det icke falla mig in att wilja framkomma med några klandrande anmärkningar deremot; mina åsigter äro icke öfverens-

stämmande med Captens uti ifrågawarande afseende, men ehuru jag behåller dem för mig sjelf och icke känner någon angelägenhet att bibringa dem andra, tror jag dem wara lika riktiga och lika goda."

I det samma lade storprataren med en sjelfförnöjd min boken åter på bordet. "Tillåt mig nämna" sade jag nu, i det jag tog densamma, "det orden "in dem Namen des Gottes Abrahams" naturligtwis icke kunna wara yttrade i den mening, som wore Abraham någon Gud, utan är det tydligen här Abrahams Gud, hwars namn anropas; i öfrigt, ehuru jag icke är synnerligen bewandrad i Judarnes troslära, wet jag likväl med visshet, att de icke dyrka mer än en Gud." – "Ja, mycket riktigt, meningen finner jag nu icke kunna wara annorlunda och för öfrigt får jag tillstå, att jag i mina dagar haft föga lust att befatta mig hwarken med judar eller deras läroformer" – "Ännu torde jag få nämna" – återtog jag "att man i min tanke begår en orättvisa uti att förkasta en christens bemödanden, så snart dessa ske öppet, på öfvertygelsens wäg och utan intriger eller tvångsmedel, att hos sina medmenniskor inplanta en tro, om hwilken de äro lifligt öfvertygade att den grundar sig på en orubblig gudomlig sanning – och uti hwilken de sjelfe känna den högsta sällhet och lycksalighet; twertom anser jag sålunde personer lifvade af en ädel menniskokärlek, hwilken i stället för att värderas, tyvärr alt för ofta misskännes och smädas af den rådande starrblinda egoismen, som anser sig både i handlings- och tänkesätt wara ofelbar, liksom af den kalla indifferentismen, som tagit till valspråk, att hwar och en blir salig på sin tro. "Tillkännagifvandet, att middagsbordet wäntade på oss, hindrade samtalets fortsättning; men att jag med mitt yttrande stött den gunstige herren något för hufvudet, tyckte jag mig emedlertid kunna märka. Man sysselsatte sig i öfrigt såsom vanligen är fallet, på flerahanda wis: några spelade kort, andra lade domino, somliga läste, anda skrefvo, några pratade, med winflaskan framför sig, andra sökte genom en liggande ställning förekomma illamående osv.

Då jag om morgonen d 28 trädde ut på däck, wäckte det min glädje, att på båda sidorne få skåda Albions pittoreska stränder, som här afwexlande framställa grupper af träd, landtställen och stora fabriksbyggnader, och att sålunda weta mig framsegla på den stolta Themsens böljor. Ju mera wi nalkades London, desto större och rörligare blef hvimlet af fartyg, och snart förlorade sig wårt ångfartyg uti en tät skog af master, tillhörande seglare från alla verldsdelar. Redan på långt afstånd förnummo wi ett doft sorl och buller, hwilket småningom öfvergick till ett luften gällt genomskallande om-hwart-annat-ropande och stojande af tusende, hwilka här ömsom fälla, ömsom lyfta ankare, hissa och draga in seglen, lossa och lasta, ankomma och afsegla. Efter att hafva nedstigit uti en båt och blifvit rodde ett godt stycke framm emellan

en oändlig sträcka af colossala husmassor, till större delen bestående af magaziner, som höja sig på båda stränderna, landstego wi wid London-bryggan.

[1] *Jean Paul:* pseudonym för den populäre tyske författaren Johan Paul Friedrich Richter (1763–1825). Ett av dennes förnämsta verk, uppfostringsromanen "Titan", hade översatts till svenska 1825.

[2] *Ångfartyget Malmö:* År 1836 hade malmköpmännen L I Bager, Mathias Flensburg och C P Möller bildat ett bolag i syfte att anskaffa ett ångfartyg, som skulle trafikera leden Malmö – Köpenhamn – Lübeck. I augusti 1838 kunde de tre malmöredarna se sina planer förverkligade, när hjulångaren Malmö stävade ut ur Malmö hamn på sin första reguljära tur.

[3] *Skeppsbron* eller Skeppsbryggan var sedan slutet av 1600-talet en vanlig benämning på den s k Färjebron, en pålad brygga – mitt för nuvarande Frans Suellsgatan – som före Malmö hamns anläggning 1775 var tilläggsplats för mindre båtar.

[4] *Rector Almquist:* Den omstridde författaren Carl Jonas Love Almquist (1793–1866), som lämnat tjänsten som rektor vid Nya elementarskolan i Stockholm, hade nyligen legat i fejd med domkapitlet i Uppsala och blivit tilldelad en varning med anledning av sitt författarskap.

[5] *souveniret:* minnesgåva. – *surprenanta*: överraskande (av verbet surprenera, överraska).

[6] *Erkebiskop Wingård:* C F Wingård (1781–1851) blev ärkebiskop 1839.

[7] Den handelsagent *Melchior*, som Bager omnämner, är sannolikt den danske köpmannen Moritz Garson Melchior (1816–1884), som 1840 blev "Grosserer og Medindehaver af det af hans Farfader 1760 stiftede store Handelshus Moses og Søn G Melchior". Hovsnickare Johan Heinrich *Dumrath* var inflyttad från Stralsund och blev mästare i ämbetet i Stockholm (1821–1866). Dumrath utförde åtskilliga arbeten på Stockholms slott på uppdrag av kronprins Oscar, sedermera Oscar I.

[8] *contrair wind:* motvind

[9] *den mindre behagliga tributen till Neptun:* förskönande omskrivning av "kräkas till följd av sjösjuka".

[10] *Hedman och Fougstedt:* både H och F tillhörde kända malmöfamiljer. Hedman är identisk med Gabriel Hedman, som tidigare arbetat som kontorist hos Johan Peter Bagers farbror, handelsmannen L I Bager. Sedan 1838 drev Gabriel Hedman egen handelsrörelse vid Lilla Torg i Malmö. Hans stora handelsgård bär alltjämt namnet "Hedmanska gården".

[10a] "Här visar konstnärens flit och möda Dig stjärnbildernas fjärran banor. Med fromt allvar må du beundra dem för att ana Guds mästerverk; Men när ögat sig därvid gläder Låt också handen lämna konstverket oskadat."

[11] *De sju kurfurstarna:* fram till 1806 valdes den tyske kejsaren av de sju riksfurstarna, som var och en bar titeln "kurfurste".

[12] *hospitalet "Zum heiligen Geist":* en vårdanstalt för gamla och sjuka, tillhörande Heiligen-Geist-Orden, som räknade både lekmän och präster som medlemmar. En av Lübeck-hospitalets grundare var den i dagboken omnämnde Bertram Morneveg. I det medeltida Danmark fanns flera liknande inrättningar, "helligaandshus", bl a i Malmö, där Heligandsklostret med kyrka och hospital fram till reformationen låg

på det nuvarande Stortorgets norra del. – *40 000 mC*[t]: 40 000 mark Courant (kurant).

[13] *berlinarevagn:* en fyrsitsig täckvagn med två sidofönster.

[14] *Jungfernstieg:* ett av de förnämare promenadstråken i Hamburg. (Jungfern, jungfru, flicka). Se kartan på s 21.

[15] *höfsat mig:* snyggat till mig.

[16] *Alsterbassinen*: Alster är en mindre biflod till Elbe och bildar vid Hamburg två dammsjöar, Binnen-Alster och Aussen-Alster. Jungfernstieg sträcker sig längs Binnen-Alster.

[17] *Handlanden Schenk:* Schenck & Co i Hamburg var en känd bankirfirma, som anlitades av ett flertal malmköpmän.

[18] *Alster-Hallen:* en populär kafélokal vid Jungfernstieg.

[19] *pilastrarne:* pelare som framträder i låg relief från väggytan.

[20] *tableau'n:* tavlan. – *physiognomi:* utseende.

[22] *Millernthor:* en av portarna i det gamla befästningssystemet kring Hamburg. – *Blankenäs:* försvenskning av namnet Blankenese, en by vid Elbe väster om Hamburg.

[23] *Manten min Herr osv:* ett lågtyskt uttryck, som kan svara mot ett svenskt "Lägg en schilling i näven, min herre!"

[24] *eremitage:* ensligt liggande hus. – *prospecter*: utsikter.

[25] *2 millioner HB*[co]*:* Hamburger Banco var en räkneenhet som användes av Hamburgs bank 1774–1872.

[26] *Reeper-banan:* ett nöjesfält, som låg strax utanför Millernthor i förstaden St Pauli

[27] *den odödlige Kloppstocks och hans (hustru) Metas grafmonument:* den tyske skalden Friedrich Gottlieb Klopstock (1724–1803) bodde under den senare delen av sitt liv i Hamburg. – *perpendiculaire*: lodrät.

[28] *4/courant:* 4 schilling.

[29] *Robert le Diable:* Robert Djävulen, historisk opera av G Meyerbeer. Operan hade haft premiär i Paris 1831.

[30] *Dem.*: demoiselle, fröken.

[31] *parterre:* av Bagers skildring längre fram i dagboken framgår, att parterren saknade bänkar och alltså alltjämt var en "stående parterre".

[32] *ajustice:* klädsel, dräkt.

[33] *Mercurii söner:* köpmän, affärsmän. I den romerska mytologin var guden Mercurius handelns beskyddare.

[34] *voltigeurerne:* lindansarna, akrobaterna.

[35] *Thorsperre:* portstängning. Efter portarnas stängning måste man betala en avgift för att få komma in i staden. "Thorsperre" avskaffades 1860.

[36] *Elbpavillonen:* en konsertsalong i västra delen av Hamburg. (Se kartan på s 21.)

[37] *danske konungens höga besök:* Kristian VIII av Danmark och drottning Caroline Amalie besökte Hamburg i augusti 1840. – *transparenter:* målning på oljat papper eller tunn väv som belyses bakifrån.

[38] *Guido och Genevra:* opera av den franske tonsättaren F Halvély (1838).

[39] *royautéen*: kungligheten.

Catharinetorp-Katrinetorp

Frälsehemman i Vintrie blir storgård på utmarkerna

AV ELSEBETH BAGER

I den sydvästra delen av Malmö ligger Vintrie by i Bunkeflo församling. Byn var före enskiftet en radby med ett 17-tal hemman. År 1765 fanns där 3½ hemman, som var krono indelte, och 2 5/6, som var utsocknes frälse. Dessa senare tillhörde Torup och handlanden Berg i Malmö. På Torup satt då Hack Stiernblad, som hade ärvt de små gårdarna efter sin mor Maria Hegardt. När Stiernblad avled 1780 tilldelades barnbarnen, Lave Beckfriis på Bosjökloster och hans syster Maria, hemmanen i Vintrie. De begärde 1799 att få utskifta Vintrie nr 10 och 11, som tillhörde Lave, och Vintrie nr 2 och/eller 3 samt nr 9, som ägdes av Maria. Följande år var skiftet klart. Man fick jord dels längst österut i byn, vid gränsen till Lockarp, dels byns strandmark nere vid Öresund. Syskonen, som var bosatta i Stockholm, var uppenbarligen föga intresserade av att ha jord i Vintrie och sålde året därpå marken till handelsmannen i Malmö, Samuel Johan Björkman.

Gården börjar byggas

Samuel Johan Björkman var född 1769 i Hyby, där hans far var klockare. Han hade vunnit burskap som handlande i Malmö 1796 och hade samma år gift sig med den nittonåriga Anna Catharina Bager. Hans svärfar, Peter Bager, hade jord i Naffentorp, som han 1799 hade fått utskiftad till en plats längst österut i byn. Det är säkert han, som har tipsat Björkman om, att de angränsande markerna var till salu.

Med stor entusiasm satte Björkman igång med att bebygga sin jord. Det låg inga hus alls på området, som dessutom var helt trädlöst. På "den stora skånska sädesslätten" fanns det träd endast i byarna. Rakt igenom det köpta området gick vägen från Vintrie till Lockarp och det var på ömse sidor om den vägen, som Björkman började uppföra sin gård. Naturligtvis satte han först igång med ekonomibyggnaderna, som han placerade norr om genomfartsvägen.

Vällingklockan, som Samuel J. Björkman lät gjuta år 1800. Foto: E. Bager.

År 1800 byggde han en *fähuslänga*. Den var 93½ × 17½ aln och inredd till tvenne fähus, ett fårhus med häckar och krubbor samt två foderlador. Den hade 7 vädertrummor för luftning och ett drankkar, nedgrävt i golvet. Dessutom fanns två vindskappor, 2 fönsterlufter och 9 st enkla fönster, två par lämmar, en port, 3 st dörrar och 5 par yttre halvdörrar. Han uppförde även en *loglänga*, som gjordes 87 × 25 3/8 alnar och hade 10 vädertrummor, 3 par portar och 8 st lämmar.

Båda husen var av lera med halmtak. Höjden till takfoten var 5 alnar. Takryggningen var belagd med bräder och uppgavlarna var av bräder. Till logans norrsida fogades 1808 ett *tröskverk* av korsvirke.

Samuel lät gjuta en vacker vällingklocka, som han försåg med följande stolta inskription:

Då S. I. Björkman och Anna Catharina Bager
ägde och upbyggde Catharinetorp
är denna klockan giuten åhr 1800.

Gården kom alltså att heta Catharinetorp efter hans hustru.

Året därpå, 1801, lät han uppföra ett *stall*, som var 60 × 19 alnar och 5 alnar högt, liksom de båda andra ekonomibyggnaderna av lera under halmtak. Det inreddes till två stallar, foderlada, hugghus, selkammare, vagnsport och två packhus. Det fanns 23 spiltrum.

Söder om vägen lät han uppföra ett 24 alnar långt *korsvirkeshus* under tegeltak. På nedre botten fanns en förstuga, två boningsrum, kök med bord och hyllor, brygghus och mjölkkammare. På vinden låg också ett boningsrum.

Golvet i förstugan och i köket var av ölandssten, medan det för övrigt i bottenvåningen var tegelgolv. Fem rum hade gipstak. Det fanns 8 par fönsterlufter i bly, två par fönster till gavelrummen, 5 spegeldörrar med låsar, två dubbelt klädda dörrar till förstugan och 3 släta dörrar. Dessutom fanns i byggnaden en bakugn och skorsten, samt två inmurade pannor, den ena av koppar, den andra av järn, vardera om 48 kannors rymd. Slutligen fanns det, troligen på nordgaveln, tvenne hönshus.

Mittemot detta hus, på östra sidan av "gårdsplanen" tillkom 1804 ett *hus*, som var 40 × 17 3/4 alnar och 9 alnar högt med 1½ aln tjocka ytterväggar. Det var ett tvåvånings lerhus under tegeltak och, enligt 1816 års värdering, inrett till bränneri, ladufogdens kammare, drängstuga, vedbod, malthus och kök med bakugn samt två källare under huset. Det fanns två stentrappor, två trappor av trä och en trappa ned till källaren. Huset hade 10 par fönster i bly, och 22 st målade lämmar. I två rum var golvet av trä och de hade gipstak. Det fanns 2 st klädda dörrar till källarna, 5 par halvdörrar med beslag och 4 släta dörrar med låsar och beslag. En järnvindugn och ett vindspel med lina.

"Något avlägsen" från gården, naturligtvis beroende på brandfaran, uppförde Björkman 1803 en *väderkvarn* på stenfot, av ek och med furu i inredningen. Den innehöll ett par skalstenar om 9 spanns vidd och värderades 1816 till 2 120 Rdr.

Björkman började också plantera träd; en allé längs vägen till Vintrie, västerut, och ett litet stycke öster om gården. Han skar av förbindelsen till Lockarps by och de åkrar, som kom att ligga längst österut, förefaller ha hägnats av pilevallar.

Ur det magra material, som finns i husförhörslängderna under det tidiga 1800-talets första år, kan man få fram, att Samuel hade en inspektor, Gustaf Ekenberg, en mjölnargesäll, ett antal statdrängar med familjer samt några udda drängar. Inga pigor är noterade. Han hade också en trädgårdsmästare, Hinric Nyman, och det är säkert han, som börjat anlägga trädgård och park. Det dröjde, innan det började växa, och under de första åren låg gården helt utslängd på den trädlösa slätten, utsatt för väder och vind och, inte minst, vintrarnas stormar.

Det tycks ha rått ett gott förhållande till de anställda. När mjölnargesällen, Johannes Lundberg, och hans hustru Ingars son, Anders, döptes i oktober 1806, bar fru Björkman barnet, medan handelsman Björkman, bokhållare Hasselquist och Demoiselle Bager var faddrar.

Familjen Björkman har bott i staden och gjort utflykter till egendomen. Att döma av den enkla möbleringen i korsvirkeshuset har familjen ej ens tillfälligt kunnat bo där. Inspektoren har haft en kammare, kanske den på andra våningen, med säng, bord och stolar. Det fanns ett bord i det, som kallas

trädgårdsrummet, och bord i köket. Det fanns 6 stolar med randigt överdrag och 8 med blått överdrag, en klädd soffa, ett thébord och en skrivpulpet.

År 1805 fanns i familjen fyra barn, födda 1798, 1800, 1802 och 1805. Det förefaller självklart, att Björkman har planerat att bygga ett ordentligt boningshus. Platsen på gårdsplanen verkar vara utsedd.

I Malmö hade murarmästare Andreas Lundberg blivit borgare år 1804. Han hade "vunnit burskap som murmästare i Ystad och därefter varit verksam på de skånska storgodsen Hyby, Markie och Skabersjö". När Lundberg slog sig ned i Malmö, var det en "byggboom" i staden och hans verksamhet växte så, att han 1810 i sin tjänst hade 24 gesäller och 14 lärlingar. I Hyby hade han blivit bekant med familjen Björkman och hade gift sig med Christina Björkman, Samuels syster. Alldeles säkert har Björkman diskuterat med sin svåger, hur ett boningshus på Katrinetorp skulle se ut och antagligen planerat det i detalj. Av någon anledning blev det inget av projektet, antingen det nu berodde på, att Björkman hade pengabrist eller var sjuk eller på att Lundberg helt enkelt hade så många andra byggen på gång.

Samuel arrenderade Petersborg av sin svärfar och år 1806, förmodligen i samband med enskiftet, köpte han halva nr 7 och 8 i Vintrie. Han brukade alltså en förhållandevis stor areal.

Familjens båda söner skrevs år 1809, när de var 8 och 10 år gamla, in i Malmö Latinskolas andra klass. Två månader senare, den 3 juli, dog Samuel Björkman av "en tärande sjukdom" endast 40 år gammal. Anna Catharina Bager, som då var 32 år, hade säkert tänkt behålla Catharinetorp. Den 8 augusti 1809, något mer än en månad efter Björkmans död, skrev Henrik Kockum till inspektoren B Bruzelius och föreslog att han skulle åtaga sig att bli inspektor hos "änkan efter deras nyss avlidne, gemensamme vän Björkman på hennes gårdar Catharinetorp och Petersborg". Petersborg skulle hon bara behålla tills grödan var bärgad och tröskad. "Jag kan försäkra, att Inspektoren skall nog finna sig nöjd, ty Patronessan är en både beskedelig och förståndig fru, som aldrig begär orimligheter, utan alltid vet att respektera och göra avseende på det, som är just." Av det uttalandet verkar det, som om Catharina haft hand om gårdens skötsel under mannens sjukdom.

Vid sin död hade Samuel Björkman sin handelsgård i kvarteret Humle, Östergatan nr 6–13 och 22–23 (nuv Sjöbergska tomten). Boupptecknigen uppvisar ett mycket rikt bo. Man får också genom den en god inblick i driften på Catharinetorp, som omfattade Vintrie 2, 7, 8, 9, 10 och 11 och utgjorde 1 47/48 mantal utsocknes frälse av 410 tunnlands grund.

I fähuset fanns 27 par oxar och en udda oxe, totalt 55 oxar. Man har, på de hårdbrukade utmarkerna, naturligtvis använt den stora, tunga, skånska plogen, som drogs av 3–5 par oxar med ett par hästar främst. Hästarna var

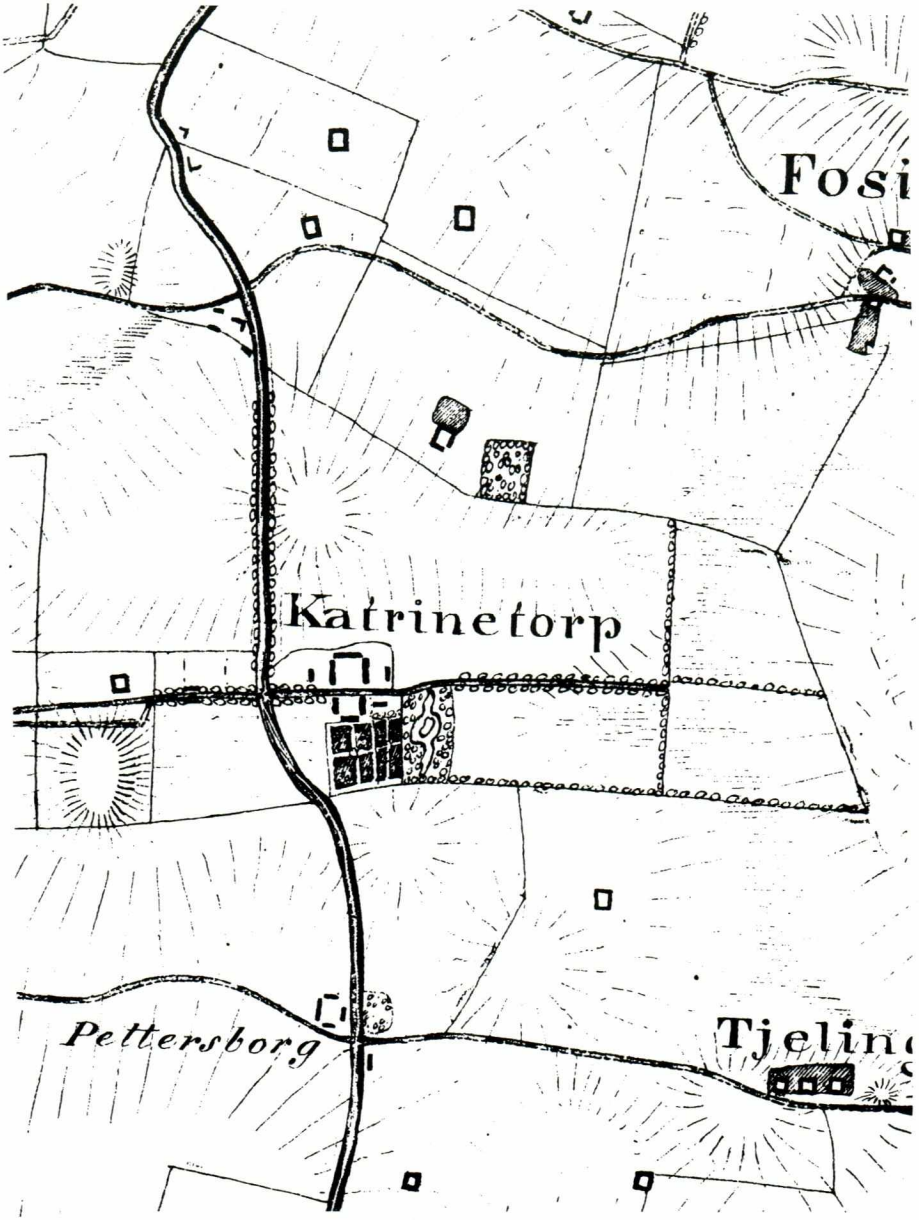

På den Skånska rekognoceringskartan från 1815 ses Katrinetorp med trädgård och park, alléerna, som planterats längs gårdens vägar och pilevallarna runt de östra fälten. Vägen genom gården fortsätter inte längre till Lockarp. Historisk Atlas, utg 1985 av SSK.

också många, 19 st, varibland ingick två röda ölänningar och, märkligt nog, två mulåsnor. Det är litet rörande att se, hur noga alla djuren beskrivs; oxarna är rödhjälmiga, vitbrokiga, rödgrimiga, blackbrokiga, blå, vita etc, och hästarna är brun- eller rödbläsiga, blackhjälmiga, svartvita, gula, vita och grå. En är spattig. De går alla att identifiera. De dyraste 5 paren oxar värderades till 55 Rdr per par och den dyraste hästen, ett grått fölsto, värderades till 66,32 Rdr.

Huvuddelen av korna fanns på Petersborg. Där stod 28 kor, 4 kvigor och 2 tjurar, medan man på Catharinetorp endast hade 15 kor, 4 kalvar och en tjur.

På gården fanns 28 får, 6 vädurar, 9 tackor, 14 fjorårslamm och 29 ettåriga lamm. Däremot fanns det endast 7 grisar. Fjäderfä nämns ej, men hönshus fanns ju. Honung behövde man och hade därför 28 st sk liggare. Man har odlat korn, havre, vicker, blandsäd, ärter och något råg och vete. Hö har förstås skördats och klöverfrö.

I boupptecknigen tog man upp 3 000 kannor brännvin.

Tyvärr gick det ej för Catharina att behålla gården, ty, trots att boet var rikt och tillgångarna i fastigheter och lager stora, hade Björkman en hel del skulder och alldeles för många osäkra fordringar, som tydligen ej gick att inkassera. Dessutom var Catharinetorp intecknat. När hela boutredningen var klar, visade det sig, att skulderna översteg tillgångarna med mer än 11 000 Rdr och Catharinetorp fick 1810 säljas på exekutiv auktion.

Det blev Catharinas "lillebror", Erland Gabriel Bager (1782–1839), som ropade in egendomen för 40 000 riksdaler. Bager hade från början tänkt sig att, liksom sina bröder, utbilda sig till handelsman och kom så långt på den banan, att han blev handelsbokhållare, då han 1805, 23 år gammal, gifte sig med sin kusin Anna Maria Nilsson, dotter till handlanden i Malmö Bengt Nilsson och Elsa de la Rose. Bengt Nilsson ägde inte bara fastigheter i Malmö, han hade också en gård, Webeck, i Huaröds socken, dit han hade flyttat 1784. När Erland Bager gifte sig med hans dotter, blev han tydligen erbjuden att övertaga och bruka Webeck och de nygifta slog sig ned i Huaröd.

Uppbyggandet slutföres. Ett glatt liv börjar

Erland Bager och hans hustru hade släkt och vänner i Malmö och Catharinetorp var en bra mycket bättre gård än Webeck, även om där inte fanns något ordentligt boningshus. Familjen lämnade alltså Huaröd och flyttade 1810 in i det lilla nätta korsvirkeshuset på Catharinetorp. Erland övertog också arrendet av Petersborg, som innehades av hans äldste broder.

Många av Björkmans anställda fortsatte hos Bager, bl a Hinric Nyman, trädgårdsmästaren, som stannade ända till 1814. Den charmanta trädgårdsanläggning, som han skapade, kan ses på 1815 års Skånska rekognoceringskarta.

Anna Maria Bager, f Nilsson, tecknad av sonen Peter Bager.

Erland Gabriel Bager, tecknad av sonen Peter Bager.

Den 2 februari 1812 föddes på Catharinetorp familjen Bagers fjärde barn, dottern Anna Ulrica, och bars till dopet av sin trettiofemåriga faster, änkefru Björkman. Faddrar var fru Bager i Malmö, mamsell Bager samt herrarna Lorens och Emanuel Bager. Det är förståeligt att man började bli trångbodd i korsvirkeshuset. Erland Bager har säkert fortsatt Björkmans diskussioner med Andreas Lundberg och lät honom få sätta igång med att bygga ett boningshus, som äntligen stod färdigt 1813.

Bager lät försäkra gården 1816 hos Brandförsäkringsverket för Byggnader på landet och enligt försäkringsbrevet uppfördes huset av murtegel på hög stenfot. Det gjordes "40 alnar långt, 20 alnar brett och 9 alnar högt, under tegeltak och indelades i förstuga, sal, tvenne förmak, tvenne sängkammare, garderober, cabinette, barnkammare, folkstuga, kök, spiskammare och trappuppgång till tvenne vindsrum. Yttre trappan hade sju steg av huggen sten med järnräck å ömse sidor". Det fanns flera källare, varav en var välvd. I alla rummen var det gipstak, även i vindsrummen, där det fanns målad panelning. Fyra rum var "med väv beklädde och målade med oljefärg, salens dito båda väggar och tak målade dito ett rum dito".

Det fanns två skorstenar. Över de båda vindsrummen fanns ett loft. En trappa med målat räcke ledde upp till vinden och två trappor gick ned i källarna.

Boningshuset från 1813 så som det ter sig idag. De 4 takfönstren är ej ursprungliga. Det är ej heller den mittersta skorstenen och de lätt välvda fönstren i källarvåningen. Foto: E. Bager.

Två frontoner, den ena på norra, den andra på södra sidan av huset, var klädda med järnplåt över takfoten. Gavlarna samt ryggningen omkring skorstenarna var klädda med järnplåtar liksom stuprännorna.

Mitt på den västra gaveln fanns en trappa upp till köket. Över den var ett brädskjul täckt med järnplåtar. Köksinredningen bestod av hyllor, bord och vask. Köksingången kunde man ej nå från gårdsplanen.

Golven i alla rummen var av plankor. Det fanns åtta helfranska dörrar med holländska hängslen och handtag samt skyltar av mässing till instuckna lås jämte dörrfoder med oljefärgsmålning. Åt trädgården fanns två glasdörrar och två av trä i samma ram. Dessutom fanns två dörrar till förstugan, dubbelt klädda. Ytterligare tages upp; en halvfransk dörr med beslag, en blinddörr till garderoben och fyra släta dörrar. Till vindsrummen ledde två halvfranska dörrar. Det fanns fem par dubbla fönster och 11 par enkla samt två stycken halvrunda fönster till frontonerna, källarfönster med galler samt gavelfönster av olika slag.

Huset värmdes upp av ett antal större och mindre stockholmsugnar med

järn- och mässingsdörrar. En pelarugn med järn- och mässingsdörrar nämns särskilt, men det fanns ytterligare en, sämre, pelarugn och en utan mässingsdörrar.

Bager ville, att huset skulle vara vackert, inte bara utvändigt, utan också invändigt. För detta anlitade han målaren Christian Gernandt, som hade utfört dekorationsmålningar på många håll i Malmö och på flera slott och gårdar i Skåne. Hans liv och målningarna på Catharinetorp dokumenteras av fil kand Pauline Forsman i denna årsbok.

Byggandet fortsatte. År 1815 uppfördes ett hus av lera under halmtak 50¼ × 9 5/8 alnar och 4 alnar högt. Det inreddes till *smedverkstad*, kolrum, torv- och packhus. Det hade blyfönster, två halvdörrar och fyra släta dörrar samt en blåsbälg med tillbehör.

Samma år byggdes, väster om och parallellt med fähuslängan, ett *vagnhus* av trä under halmtak försett med två portar. Det var 39 1/5 × 14 alnar och 4 1/8 aln högt.

Bager lät också 1815 och 1816 bygga *"Hus för Stattorpare"* på flera hundra famnars avstånd från gården av lera under halmtak och med bränd sten till fönsterbindningarna. Husen var 22 × 15 alnar och 4½ aln höga, inredda till bostäder. Varje hus hade två skorstenar och en bakugn, 6 fönster i bly och 2 enkla fönster. Uppgavlarna var av bräder.

Ett *plankverk* sammanband alla "huvudbyggningarna". Det var 146 alnar långt och 5 alnar högt och hade två portar med beslag. Hela gården blev därigenom, som brukligt var, en sluten enhet, som man kunde hålla uppsikt över, och djur, som ev var lösa, kunde ej ge sig ut.

I försäkringsbrevet framhålles, att det på gården fanns god vattentillgång, såväl av brunnar inuti gården, försedda med pumpar och vindspel, som en kanal och en damm därnäravid. Dessutom fanns nödiga brandredskap bestående av två handsprutor, två brandhakar, två stegar, två svabbar och två läderämbar samt tillräckligt antal av övriga vattenkärl. Väktare kringgick varje natt.

I Malmö var det oroligt på den ekonomiska sidan och kraschen i Malmö diskont kom 1817. Erland Bager var inte inblandad. Det var däremot lantbrukaren och reg pastorn B Santesson, som hade borgensförbindelser i diskonten. Klokt nog hade han sålt flera av sina egendomar till sina barn just före kraschen, men Snapparp och en rad hemman i Torkelstorp och Lilla Svedala gick på utmätningsauktion 1817. Då passade Erland på att köpa. Han började nu få det snärjigt att hinna med tillsynen och driften av sina många jordbruksfastigheter och skrev därför till sin yngre broder, Peter, i Söderköping och frågade, om han skulle kunna tänka sig att komma ned och bo på Snapparp och därigenom bli Erlands högra hand där. Tack vare Peters brev hem till sin

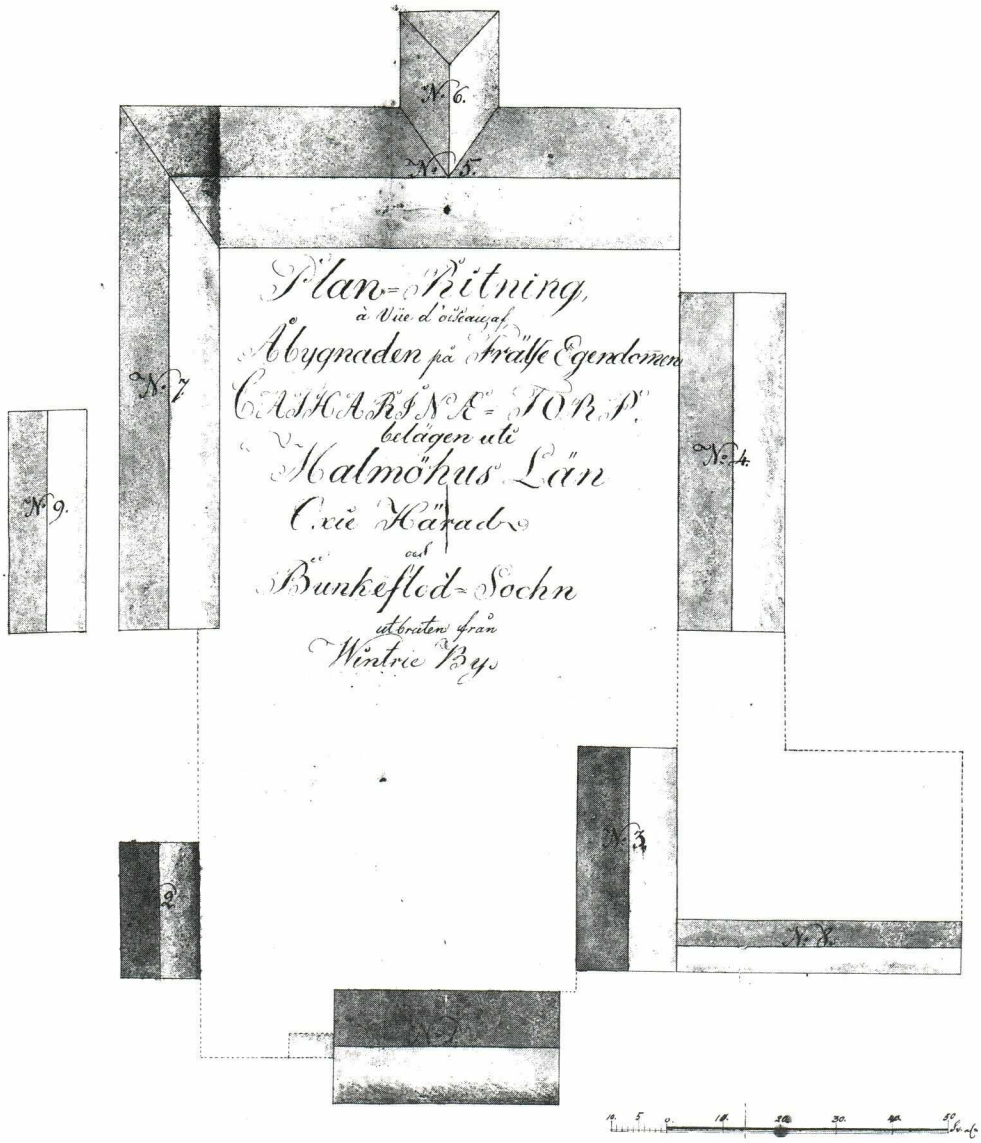

Plan över gården 1816. 1. Boningshus, 1813, Den övertäckta kökstrappan ses på huset västra gavel. 2. Korsvirkeshus, 1801, som senare revs. 3. Östra flygeln, 1804. 4. Stall, 1801. 5. Loga, 1800. 6. Tröskverk, 1808. 7. Fähus, 1800. 8. Smedja, 1815. 9. Vagnhus, 1815.

Brandförsäkringsverket i Stockholm

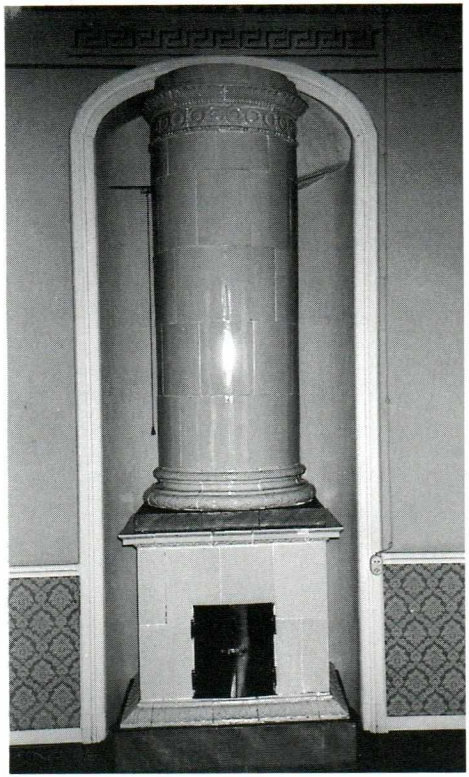

Pelarugn i salongen. Foto: E. Bager.

"egen lilla gumma" kan man få några glimtar av, hur livet gestaltade sig på Catharinetorp.

Man gick på teatern, man hade slädpartier, man for på kalas och man ställde till med egna kalas. Särskilt vid juletid avlöste släktkalasen varandra. Alltid vid nyår brukade det vara stor maskeradbal på Catharinetorp. År 1819 hade man inbjudit 90 personer. "Ibland de dansande voro ej så många kostymerade som förledet år och ingen hemreste förrän i dagningen, då frukost serverades vid dukat bord och fina drickesvaror vankades hela natten." Peter skrev att nu "under helgen är alla barnen hemma af vilka eljest fem äro uti pension i staden och kosta 1 000 Rdr per år utom aparta gåvor".

Sommaren 1819 for Erland, Anna Maria (som kallades Annette) och en del av barnen till Ramlösa. "Kort före min ankomst" skriver Peter, "hade de båda varit i Köpenhamn och hade fyra barn med sig för att rådfråga sig med doktor, ... under samma tid köpte de många sorters möbelsitsar, tyger m fl granna saker, som en del skulle brukas vid Brunnen, till vilken de reste förleden

torsdag, då vi hade ett starkt regnväder till kl 3 e m. Dagen förut försändes 3:ne stora packlass. Som där kommer att hållas egen hushållning, så kan man tänka sig hvad röra här var dagarna förut innan som allt blef afsändt. Hushållet är ej så litet, dem själfva och 4 barn /5, 4, 3 och 1 år gamla/ jungfru och piga, 2:ne kuskar, en stalldräng, 5 hästar och en ko – och som stat skall föras medtagas täckvagn, Berlinervagn och en grann engelsk Calesch samt ridsadel. Vid afresan tillönskade jag dem att Brunnen måtte göra god verkan, så att de kunde få någon ersättning för den myckna kostnad, som detta ådrager dem."

"Vid ett annat tillfälle föreställde jag Erland huru stor kostnad han tillställer för endast brunnsdrickning. Det fandt han, men som det så sällan påkommer så vill han ock slå sig lös, var dess svar. Under deras bortovaro nödgas jag dagligen resa till Snapparp, hvilket är ganska besvärligt, så mycket mera som jag vill taga genvägen, hvilken är för det mästa dålig. Uti deras sängkammare är jag nu boendes och har gossen Lorentz /2 år/, som är den ende af barnen hemma och mitt sällskap." De fyra äldsta barnen var i Malmö i skola. Terminen började vid midsommar.

Peter kan inte ha haft det så roligt i ensamheten på Catharinetorp. Man hade just då ingen hushållerska. En sådan skulle anställas först till Mikaeli, så det var en stathustru, som fick sköta mathållningen. "Som det ej brukas någon annan supensmat undantagandes filbunke, däremot är ganska tillräckelig torr sommarmat, men ehuru trädgården är så mycket stor, så är det ganska rart någon gång bekomma grönt och nu tvifvlar jag på det någonsind fås medan Erlands är borta, ty hvad vill man begära af en stathustru, och Anna Maria finner det vara besvärligt. Det blifver väl bättre ordning när som hushållerska skall hållas ..." Han skriver också att "här har det längre tid regnat nästan dageligen tillika ganska kallt uti vädret /brevet är daterat den 4 juli 1819/. – Årsväxten fröjdar sig starkare för hvarje dag, kornet är axgånget och Potäterna kupades för 8 dagar sedan. Smultron har jag endast smakat något litet uti parken vid Snapparp, men dageligen jordgubbar med mjölk vid Cathrinetorp."

I mitten av juli kom Erland och Anna Maria helt kort till Catharinetorp och for med Peter över till Snapparp, där Erland skulle inspektera, vad som var gjort, och Annette tog till vara "dess myckna körsbär för hushållningens räkning. Fredagen avreste de åter och sade sig hellre vilja vara vid hemmet än vid brunnen, hvarest de fann det ganska tråkigt". De ämnade ej fara dit ett annat år.

Det kom bud från Ramlösa med uppgift om, vad som ytterligare skulle sändas dit upp. Peters kommentar: "Du kan häraf finna hvad nöje och nytta sådan brunnsdrickning skall vara."

Peter hade mycket att stå i, när Erland var bortrest, men litet omväxling

bjöds utöver alla släktträffar. T ex: "I går var jag uti Saltsjön. Vid sjön är en ny badinrättning för såväl fruntimmer som karlar. Den bevistas ock dageligen af bägge könen."

Erland hade 1818 låtit uppföra ett tvåvånings stenhus med tegeltak, där korsvirkeshuset som han låtit riva, hade legat, på gårdsplanens västra sida. Han har tydligen lyssnat på Peters råd, att informator för barnen skulle vara betydligt billigare än att ha dem i skola i Malmö och nu, 1819, inreddes stenhuset för att ge plats åt informator, skolsal och troligen även rum åt barnen.

Huset, som är ett tvåvånings stenhus med samma mått som huset på gårdsplanens östra sida, blev 9 alnar högt från den en aln höga gråstensfoten till takstolen och med murade taklister av bränd tegel. Det är kalkrappat och vitputsat utvändigt. Under byggnaden två välvda källare till vilka trätrappor leder ned. Nedre våningen har en aln tjocka murar av bränd och obränd tegel, medan skiljeväggarna är av furukorsvirke med obränt tegel inmurat, sex tum tjocka. Inrett till bränneri för 90 kannors pannor, fyra boningsrum, kök, spiskammare och förstuga. Andra våningen, vars yttermurar är 18 tum tjocka, består av fyra boningsrum, garderob, förstuga och fö begagnad till spannmålsvind. Trapporna från gården till första våningen är av huggen gråsten, övriga trappor av trä.

Golven i förstugan och köket är av ölandssten, i de andra rummen av bränd tegel. I andra våningen och i vindsbottnarna är golven av furubräder. Det finns gipstak i alla boningsrummen, förstugorna och köket. Två inklädda trappor av furuplankor från första till andra våningen och två oinklädda trappor. Rummen i övervåningen har omålad bröstpanel.

Det finns sju fönsterlufter med glas i kitt, utan foder och luckor, målade med oljefärg och med droppbleck av koppar, 13 st enahanda dito med droppbleck av järn och 4 st halvrunda fönster med glas i kitt. Fem st dörrar i speglar med foder på bägge sidor, omålade, och en slät omålad dörr utan foder, fem st dito i speglar utan foder, målade med oljefärg och två släta, omålade dörrar utan foder. Dessutom två par förstugudörrar, enkla, utan foder, målade med oljefärg, och 23 rödfärgade luckor av varierande mått.

Det fanns två st kakelugnar av järn stående på stenplaner med eldstäder åt köksspisen och en köksspis stående på stenplan och omgiven framför eldstaden av ölandssten, som utgör golv i köket med bakugn. En st skorsten i köket av bränd tegel och en inmurad panna av järn med 30 krs rymd.

En skorstenspipa är uppförd från grunden av bränd tegel i bränneriet. En imtrumma av furubräder börjar på första bjälklaget och går ut genom taket. Det finns ett vindspel med tåg och järntaggar i hjulet och i bränneriet finns en pump med beslag och däck av furuplankor.

Västra flygeln, uppförd 1816 av Erland Bager. Foto: E. Bager.

Peter får åter ordet: "På Snapparp arbetas nu med fors" med byggnader och gårdens drift och bröderna red fram och tillbaka tidiga morgnar och på nätterna. Även Annette måste ibland bege sig till Snapparp bl a för att ta emot äggavgift av bönderna dvs cirka 18 tjog ägg, som lämnades 2 gånger om året. Erland och Peter red också till marknader för att köpa djur.

Det fanns många anställda på gården. Utöver ladufogde, mjölnare och smed fanns ett otal statdrängar med familjer, ogifta drängar och pigor. Dessutom fanns en rotesoldat och ett antal husmän. Det var liv och rörelse, födelse och död. Stathustrurna födde inte lika många barn som frun i huset. Annette fick barn varje år utom det året familjen var i Ramlösa. När stathustrurnas förlossningar någon gång blev komplicerade, tillkallade man "jordegumman" i Fosie. Hon var antagligen lättare att nå med bud än kollegan i Bunkeflo.

År 1822 stod tydligen allt färdigt på Snapparp. Erland, Annette och deras 10 barn flyttade med en del av de anställda över dit. Brodern, Peter, arrenderade nu ett par gårdar utanför Lund, så Erland fick övervaka alla sina gårdar själv och hålla efter göromålen och de anställda. Det blev ständiga resor i vagn

eller snabba ridturer mellan V Kärrstorp och Vintrie, oftast på nätterna. Han red som en stormvind, med hundar i följe, i alla väder, och folket i gårdarna vaknade, lyssnade och skrämdes. Inte undra på att man länge efter hans död hörde honom komma körande i V Kärrstorp eller såg honom på hästryggen i allén upp till Catharinetorp.

Mellan åren 1824–29, när Erland Bager hade Carl W Neuman som inspektor, bar det sig inte bättre än att det den 19 juli 1826 utbröt en stor eldsvåda, som ödelade stallar, loga och även den östra flygeln. Märkligt nog skonades boningshuset och även den västra flygeln. Eftersom det var sommar kan man undra, om det var blixten som slog ner och om vinden blåste från sydost. Kvarnen och stathusen låg så långt från själva gården, att de ej berördes av branden.

På nytt satte byggande igång. Erland lät 1828 och 1832 uppföra en ny *loga* (nr 5) med användande av den kvarstående delen av murarna. Byggnaden, på ½ alns gråstensfot, gjordes 30 alnar längre än den gamla logan, dvs 117 alnar, och något högre, 5 3/4 alnar, men bredden var densamma, 25 3/8 alnar. Åter var det ett korsvirkeshus och man använde dels stampad lera och dels obränd tegel. Huset, som inreddes till loga och tröskverk, var halmtäckt och ryggningen bestod av stampad tång och stampad lera. Yttermurarna var 1½ aln tjocka. Golvet var av furuplankor. Det fanns 8 st rödfärgade luckor utan foder och 3 par rödfärgade portar med beslag. Tröskverket hade dubbel växel, gjutna järnhjul med malmpannor för tapparna samt halmristare och kastmaskin.

Utbyggnaden på logans norra sida (nr 6) var 17½ × 17½ aln med avbrutna hörn och inredd till vandring för tröskverket. Vandringshjulet var av trä 6 × 9 tum med kuggar av järn och allt övrigt tillbehör. Det fanns 4 st släta rödfärgade luckor och ett par släta rödfärgade portar.

Fähuset (nr 7) återställdes också 1828, men gjordes endast 68 alnar långt, eftersom det nu fogades samman med logans långsida. I övrigt var det 17½ aln brett och 4½ aln högt från gråstensfot till takstol. Taktäckningen var densamma som logans. Ytterväggarna var endast 1 aln tjocka. Det inreddes till fä- och kalvhus samt till foderloga i norra ändan. I både loga och fähus fanns vindsbottnar av furubräder. Fähuset inreddes med 30 st bås med plats för två fäkreatur i varje bås med krubbor och ett kalvhus, likaså inrett med krubbor. Liksom tidigare var ett drankkar nedgrävt i golvet. Till huset ledde 3 par rödfärgade dörrar. Det fanns två vindskappor av furubräder med var sin lucka, en enkel trappa av furubräder och ett mindre vindspel med kedja.

Den av Bager byggda smedjan samt vagnhuset återuppfördes ej.

Egendomen bestod nu av 1 23/48 mantal och ''åbyggnaderna'' var uppförda på en tomt om ca 2 tnld. Helt nära fanns, och finns, en kanal, som det

Fähuset, återuppbyggt 1828 av Erland Bager. Foto: E. Bager.

aldrig tryter vatten i. Det fanns en vattenrik brunn med pump mitt på gården och "en dylik" i den västra flygeln samt en brunn 9 alnar öster om den östra flygeln.

Handelsman Thomas Frick skaffar sig "sommarnöje"

Redan innan Bager hade blivit färdig med att bygga upp alla de nedbrunna byggnaderna sålde han gården, 1832, till handelsman Thomas Frick (1787–1867) i Malmö. Vem av de båda inblandade, som var initiativtagare till försäljningen är omöjligt att säga, men Erland har förmodligen tröttnat på att ständigt hålla på med byggen och därtill kom ju också, att han nu inte längre bodde på gården.

Frick satte genast igång med att fullfölja, vad Bager hade påbörjat. På den nedbrunna *östra flygelns* grund (nr 3) lät han uppföra en ny tvåvånings byggnad med samma mått som huset från 1804. Nu byggdes ytterväggarna av obränd tegel utom de båda gavlarna, där man använde bränd tegel. Hela huset rappades med kalk. Taket var av tegel. Källarna återställdes icke. Förmodligen var de helt sammanfallna. Husets innehåll ändrades. Nu inreddes nedersta våningen till mälta, maltbod, hugghus och vagnslider. Resten av huset, både andra våningen och de två därovanför varande "bottnarna" inreddes till

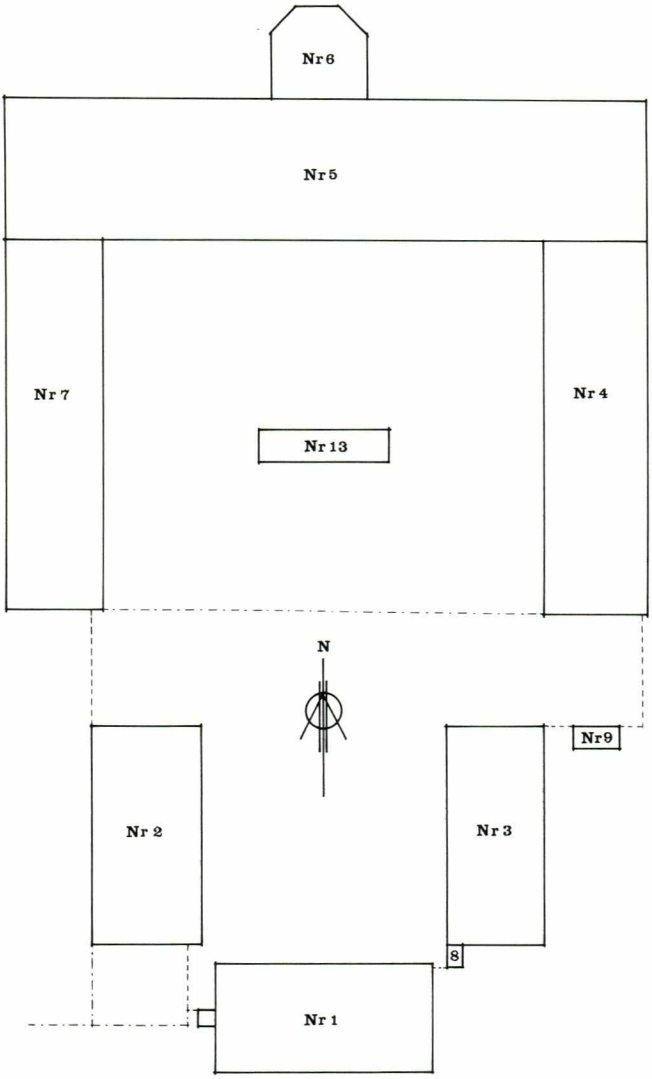

Plan över gården 1835. 1. Boningshus, 1813. 2. V flygeln, 1816. 3. Ö flygeln, 1833. 4. Stall, 1833. 5. Loga, 1828 o 1832. 6. Tröskverk, 1832. 7. Fähus, 1828. 8. Avträdeshus, 1828. 9. Hönshus, 1833. 13. Svinhus, 1833. Plankverk – – – – – Staket –.–.–.–.–.

Brandförsäkringsverket i Stockholm

spannmålsmagasin. Det fanns två enkla och en inklädd trappa, två fönsterlufter med glas, utan foder och luckor, målade med oljefärg, 29 st rödfärgade luckor av olika storlek, ett antal dörrar, ett par släta, rödfärgade portar och ett vindspel med järntaggar och tåg.

På det gamla *stallets* grund (nr 4) uppfördes en envånings byggnad av obränd tegel, 58 alnar lång, 19 alnar bred och 4½ hög, byggd på samma sätt som logan och fähuset, inredd till packhus, fårhus, fähus, häststall och körport. Vindsbottnen hade furugolv. Det fanns en fönsterluft med glas i bly, utan foder och luckor, två rödfärgade luckor utan foder, två par släta, rödfärgade dörrar utan foder, två släta dito, två st enkla omålade dörrar och två mindre kappor av furubräder med vardera en lucka. Beklädnaden i fähuset var av furubräder. Det fanns 18 st "båsar", med krubbor, för 2:ne fäkreatur i varje, 2 st krubbor och 2 häckar i fårhuset samt 10 st spiltor för hästar med krubbor och häckar.

Erland Bager hade inte låtit försäkra vad han tydligen betraktade som obetydliga hus. Frick däremot var noggrannare, han försäkrade *allt*, t o m det 1832 uppförda *avträdeshuset* (nr 8). Det låg vid den östra flygelns södra gavel och byggdes av furustolpar och bräder samt målades med rödfärg. Det var 4 × 2 3/4 alnar och 5 alnar högt. Yttertaket, golvet och inredningen var av furubräder. En trappa ledde till den släta dörren, som var 3 1/4 aln hög och 1 1/4 aln bred och försedd med låsar och beslag. Slutligen fanns där ett fönster med blyglas 3/4 aln högt och 1/2 aln brett. Allt värderades till 43 riksdaler.

Frick lät också försäkra *hönshuset* (nr 9), som låg på 5½ alns avstånd från östra flygeln och förefaller ha varit ett nätt litet rödmålat hus, 8½ × 4 alnar och 5 alnar högt, byggt av eke- och furustolpar samt bräder. Golvet var av ölandssten. Det fanns två släta dörrar med beslag och 4 st fönsterlufter med glas i bly. Yttertak av bräder.

Även ett *svinhus* (nr 13), beläget mitt på planen mellan ekonomibyggnaderna, togs med i försäkringen. Det var, liksom föregående byggnader, uppfört 1833 i 12 avdelningar, av furustolpar och bräder, rödmålat och med yttertak över halva byggnaden. Golv av furuplankor, 3 krubbor med 6 lock och 2 par hängslen och haspar samt 6 luckor.

Thomas Frick, som var gift med sin kusin, Anna Christina Mandorff, bosatte sig aldrig på Katrinetorp. Han bodde i sin stora handelsgård, belägen i kvarteret Magnus Stenbock, mellan Gustav Adolfs torg och kanalen. Utöver Katrinetorp ägde han Stora Lundby i Västergötland. År 1844 köpte han en gård i Vellinge och dessutom av handelsman Didrik Berg, Alstadgården i Fru Alstad. Den senare gården skänkte han till sin son, David Gilius.

På Katrinetorp övertog han Erland Bagers inspektor, Thomas Bond. Denne efterträddes 1836 av Jöns Gustaf Quittberg, som lämnade sin befattning

Östra flygeln, återuppförd 1833 av Thomas Frick. Foto: E. Bager.

1845, gifte sig med dottern på Naffentorpsgården och bosatte sig på Vintrie 6 o 17 (nuv Erlandsro), en gård, vars arkitektur har slående likheter med Katrinetorp. (Se MFF 1972, sid 127.)

Frick följde noggrant med vad som hände på alla hans gårdar och hur skörden artade sig. Det berättas om honom, att han 1860 var mycket orolig för skörden, han handlade ju bl a med spannmål och malt. Nu hotade skörden att slå fel på grund av torka. Dessutom hade en drift baggar, som var på väg ned från Stora Lundby, ej kommit fram och till råga på allt hade det varit storm, så hans båtar hade ej nått hamn på utsatt tid. Några dagar senare fick inspektoren, Lorents Eberhard Malmros, ett brev från Frick.

Käre vän allting är nu bra igen, för båtarna har
kommit i hamn och baggarna har hunnit till Malmö.
Gudskelov, så har det ju regnat också, så att
skörden på Katrinetorp är räddad.
Din vän Frick
PS Min fru är död. Hon föll i kanalen i går kväll.

Det är riktigt. Christina Mandorff drunknade i kanalen invid deras handelsgård. Hon var då 68 år gammal. Thomas levde tills han blev 80 år och dog

1867. Han och hans hustru har säkert under sommarmånaderna bott på Katrinetorp att döma av den rika inventarieförteckningen och de har säkert, liksom Bagers, haft stora kalas. Det fanns t ex i salen bord och 24 "rörstolar" och uppsättningen av porslin och glas etc är stor. Trädgårdsmästare har fortsatt att vårda prydnadsträdgården, kökträdgården och den stora, vackra parken, som måste ha varit en härlig oas för Fricks och deras gäster. Man tycks ha kunnat slå sig ned och njuta överallt, för där fanns 16 trädgårdssoffor och två gungbräden med bockar.

Thomas Frick var en av Malmös mest framstående handelsmän och känd för sträng hushållning både i det allmänna och det enskilda. Tillgångarna vid hans död uppgick, lågt värderade, till över en miljon riksdaler.

Det har, naturligt nog, inte gått att få fram något om djurhållning och inriktning av driften för den bagerska tiden, men ur boupptecknigen efter Thomas Frick kan man få fram en hel del.

Kreatursh ållningen hade fått en annan inriktning än under Björkmans tid. Det fanns 1867 endast 8 par oxar, 7 par hästar samt ett föl. Frick hade naturligtvis rid- och vagnhästar också inne i Malmö. Av nötkreatur hade han 23 kor, 9 ettåriga ungkreatur, 10 kalvar och 1 tjur. Det fanns 21 får och 6 lamm. Man hade 19 svin och 6 grisar (kultingar). I boupptecknigen tar man nu också upp fjäderfä; 5 tuppar, 63 höns och 44 ankor. Gäss tycks man ej ha haft. Det fanns 8 bikupor. Frick hade köpt till Gottorp och Ängaslätt i Vintrie och där hade han några hästar, oxar och kor.

I lager fanns råg, korn, blandsäd, vicker och ärter. Vidare fanns det 74 tnr 3 kappor malt och 5 807 kannor brännvin. Något litet ull tages också upp. Utestående gröda bestod av vete, råg, korn, blandsäd, potatis och foderbetor samt 52 lass hö.

Skulder utgjordes endast av arvode till djurläkaren, innestående tjänstelöner och skatter.

Rentieren och lantbrukaren David Frick, siste ägare under 1800-talet

David Gilius Frick (1823–1901), sonen, tog nu över. I motsats till fadern var han lantbrukare och, som redan nämnts, bosatt på Alstadgården. Trots detta flyttade han vid faderns död in till Malmö, där han sålde faderns hela affärsrörelse, men ändå bosatte sig i handelsgården i kvarteret Magnus Stenbock. Av hans räkenskaper att döma har han ägnat sig åt penningplacering, lånerörelse, sina lantegendomar och, i allra högsta grad, åt välgörenhet. Han gifte sig aldrig och lär ha varit en vänlig, frikostig och högst originell person.

Katrinetorp sköttes sedan 1845 av Lorents Malmros (1819–1890), som

David Gilius Frick. Han lät ofta fotografera sig. Detta foto har tagits av Hilda Sjölin någon gång mellan 1861–65, kanske till hans 40-årsdag 1863. Malmö Stadsarkiv.

förblev inspektor till sin död 1890, då sonen Anton tog över. Lorents Malmros var en verklig vän och trotjänare. Det var annars stor omsättning på personal. Trädgårdsmästare byttes ofta, liksom hushållerska, mamsell, mjölnare, rättare, smed och mängden av drängar och pigor.

David Frick var en ordentlig man och mellan åren 1872–96 förde han en

noggrann kassabok över inkomster och utgifter. Den vore i sig värd ett mera ingående studium än vad som kunnat göras här. Han anger noga vilka poster, som rör hushållet i staden, Stora Lundby, Alstadgården, gården i Vellinge och Katrinetorp. Men ibland, t ex när det gäller inköp av "bodvaror" kan utgiften gälla mer än en gård.

Det är en förnöjelse att läsa kassaboken, där allt blandas; hattar, eau de cologne och löskragar blandas med inköp av en sugga med nio grisar, Amarantorden, gjutgods till tröskmaskinen, bråckband till Anders Jönsson och gummistrumpor till P Jeppssons Doter, 72 alnar lärft till nattskjortor, bidrag till Karl X Gustafs-statyn, prenumeration på tidningar, medlemskap i Nordiska Museet och Kulturen, tillbehör till möllesegel och hjälp till fattig adelsfröken etc. År 1886 har han låtit fotografera sig.

Lorents Malmros har varje år månadsvis fått ut varierande summor kontant, avsedda för vissa löpande ej närmare preciserade utgifter. Det har säkert bl a gällt löner. År 1872 erhöll han 13 100 Rdr och år 1896 erhöll hans efterträdare 14 080 Rdr.

Den huvudsakliga inkomsten har kommit från försäljning av korn och råg. Eftersom Frick ibland slog ihop, vad han hade sålt från Katrinetorp och från gården i Vellinge, är det svårt att ge en exakt summa för spannmålsförsäljningen. Varje månad utgör mjölkförsäljningen en säker inkomstkälla. Den ligger under hela perioden på mellan 8 000 och 10 000 Rdr per år. Tyvärr vet man ej, hur många kor, som fanns varje år, men i bouppteckningen 1901 fanns det 39 mjölkkor. Priset på mjölken anges vid ett tillfälle år 1896. Då fick han 6 öre per liter. Smörproduktionen hade han på Alstadgården.

Djur såldes förstås också. "Feta kor" och "fetoxar" betalades bra. För en "fetoxe" kunde han få 400 Rdr, medan en "ung vacker rödbrokig ko", som ej gick till slakt, inbringade 212:50. Vid ett annat tillfälle erhöll han 1 180 Rdr för "2 hästar, 2 battingar (unghästar) och 2 kor" för att bara ta några exempel i mängden.

Försäljningen av djur matchas ofta av större inköp av nya djur. Fricks stora intresse tycks ha varit hästar. Han köpte Wrangels hästbok och han lade ned stora summor på inköp av hästar från bl a Stjerneholm, Ousbyholm, Revinge och Odarslöf.

Utsäde köptes förstås och till trädgården skaffades bl a fröer, fruktträd, törnroträd och popplar. Gödningsmedel behövdes och det inhandlades stallgödsel, pudrett, benmjöl och svavelsyra. Till djurfoder köptes rapskakor. Halm tycks det aldrig ha funnits tillräckligt av på gården. Det är en ständigt återkommande utgift. Huset har värmts upp med ved och stenkol har också behövts. Ofta har det reparerats och 1874 började han bygga på Gottorp.

Frick hade två rotesoldater boende på gården och för dem hade han

Foto från 1901 av Katrinetorp från trädgårdssidan. Damen i den randiga blusen är hushållerskan Hanna Ihrén och den äldre damen th är Dora Kristensson, släkting till Hanna Ihrén.

utgifter, lön förstås, men också utrustning. Ett år köptes en nummerfilt, ett par husarbyxor, 1 st stallrock, ett par tofflor, en husarmössa, blanksmörja och smärgel.

När någon skulle anställas betalades det ut "fästepengar". Det var obetydliga poster, mellan 2–4 kronor per gång.

Han tycks ha tagit väl hand om sina anställda och var frikostig med hjälp och gåvor. Flera av barnen fick studiebidrag. Stöd vid sjukdom och begravningshjälp betalade han också ut. Det finns i hans kassabok en post, som heter "Fattiga under en längre tid". Den ökar år från år och mot slutet av hans liv överstiger den ofta hela årsinkomsten från mjölkförsäljningen.

Kassaboken upphör, när David Frick är 73 år gammal. Man kan då utläsa, att han har åldrats. Hästinköpen har nästan försvunnit och det förekommer nu poster som betalning för droska ut till Katrinetorp, något som inte tagits upp tidigare. Han har under alla år bott kvar i handelsgården i Malmö, men har säkert tidvis och framför allt om somrarna bott på Katrinetorp.

David Frick dog den 26 september 1901, 78 år gammal. I boupptecknigen kan man följa möbleringen på Katrinetorp från rum till rum.

I *salen*, med väggmålningar av Christian Gernandt, stod 2 soffor, ett matbord med duk och 24 stolar. Stolarna och bordet var köpta 20/9 1873 för 406 Rdr. Stolarna ersatte de 24 "rörstolar" som tidigare stod i salen. Det fanns också en ljuskrona och fyra kappgardiner med stänger.

De båda rummen söder om Salen, åt trädgårdssidan, var *salongen*, där det fanns ett bord med duk, två fönsterbord med dukar, två soffor, två större speglar, 8 stolar, som jämte bordet hade inköpts för 205 Rdr år 1886, en ljuskrona och 3 par gardiner med stänger, och *gavelrummet* med ett fyrkantigt bord med duk, ett bord med marmorskiva, en soffa, en ljuskrona, en spegel, 6 stolar och ett par gardiner med stänger.

Trädgårdsrummets inre vägg är absidformad. Rummet har i dag utgång till en terrass och är dekorerat som ett lusthus av Christian Gernandt. Mot den inre väggen stod en rund soffa, framför den ett bord med bricka och 4 stolar. Det förefaller möblerat för en thé- eller kaffestund.

I *förmaket* fanns en piedestal, av mahogny, inköpt 8/10 1887 för 80 Rdr, ett bord med duk, en soffa, en spegel med bord och 8 stolar.

Sängkammaren var möblerad med ett bord med duk, en soffa, en säng, en lavoir, en spegel, 9 stolar samt kläder och madrasser till en säng.

Kontoret var försett med ett skrivbord, 2 bord, en chiffonier, en soffa, en kommod, 5 stolar, ett väggur och en säng. Där fanns en under- och två huvuddynor, en filt, en kudde, ett sticktäcke och madrasser.

Hushållerskans rum var bekvämt möblerat, man kan riktigt se den sista i raden, fröken Hanna Ihrén från Ven, sitta och ta igen sig i vilstolen. I hennes

rum fanns ett bord, en soffa, en kommod, en vilstol, 5 stolar, en spegel, en lampa, ett väggur, kläder och madrasser till en säng.

Det fanns ett *matrum för personalen* med ett bord, en skänk, en soffa och 6 stolar.

Pigorna hade i sitt rum, *pigkammaren*, ett bord, två sängar, en puff, 2 stolar, en lampa, ett väckarur och kläder till två sängar.

Det bör kanske noteras här att, medan den östra sidans rumsindelning är oförändrad, så har den västra sidan av huset efter Fricks död invändigt förändrats.

Det fanns en mycket innehållsrik *handkammare* och en *spiskammare* så välförsedd med glas och porslin, att man kan förstå, att Frick har haft stora kalas på gården, om än kanske ej lika stora som dem han hade i Malmö. Där höll han t ex år 1872 fest för 120 personer och betalade 849:79 för maten och 504:99 för vinet och den 14 april 1882 hade han kalas i staden för 123 gäster. Mat och vin kostade då 2 025:38 och serverades av 17 betjänter.

Huset var alltså välförsett. Den vackra trädgården med äkta kastanje- och valnötsträd hölls i gott skick och kanalerna rensades. I trädgården fanns 15 drivbänksfönster, 20 vinkastlämmar med bockar och 26 trädgårdssoffor. Fortfarande hölls bin, men nu endast 5 kupor. Maskinparken var stor och maskinerna kunde lagas i den egna smedjan. Kvarnen fanns fortfarande kvar.

I stallarna stod 39 mjölkkor, 8 kvigkalvar och en tjur, 5 par arbetshästar, 3 ungston och en häst med föl. På gården fanns också "åtta feta svin", höns och troligen också ankor.

En jämförelse mellan djurhållningen 1809, 1867 och 1901 visar följande tabell:

	Oxar	Nöt-kreatur	Hästar	Svin	Får	Höns	Ankor	Kupor Bin
1809	55	20	20	7	86	fanns	?	28
1867	16	43	15	24	21	68	44	8
1901	–	47	15	8	–	fanns	?	5
I Bunkeflo totalt								
1840	48	476	295	448	425			

Gäss hade Frick inte och därför köptes varje år i november eller december (de kan ha köpts till Mårten och bokförts senare) 18 st gåskroppar, av vilka hälften gick till hushållet i staden och hälften till Katrinetorp. Ibland omtalas, att de är urtagna. Under 20 år är genomsnittspriset för dessa gäss 5:87 per gås.

I lager fanns enligt bouppteckningen 26 200 kg råg, 44 000 kg korn, 20 000 kg blandsäd, 15 300 kg havre, 40 hl potatis, foderbetor och andra fodervaror.

Förändringens tid

Efter David Fricks död köptes Katrinetorp av Christian Fredrik August Larsen (1840–1907). Både han och hans hustru, Emilie Maar, var födda i Danmark men bosatta i Skåne. Han flyttade med sin familj från Hyllie No 25 till Katrinetorp i april 1902. Med sig från Hyllie tog de två pigor (som emellertid endast stannade några månader), en kusk med familj, två statdrängar med familjer, en ogift dräng och en husar med familj. Inalles var det, utöver familjen, 21 personer, som flyttade från Hyllie till Katrinetorp. Från V Klagstorp kom en dräng med familj (10 pers) och från V Kärrstorp likaså en dräng (3 pers). En ny mjölnare med familj (5 pers) kom från Skabersjö.

Från Katrinetorp flyttade bl a hushållerskan och smeden. Liksom tidigare var mobiliteten bland de anställda stor och många flyttade vidare samma år som de anställdes. Under åren 1902–1904, i samband med ägareskiftet, kom de flesta inflyttade från Hyllie–Limhamn, Fosie, V Klagstorp och Tygelsjö. Utflyttning gick främst till Hyllie–Limhamn, Fosie, Malmö och Glostorp. Kontakterna med Lockarp och Oxie tycks ha varit få.

Som inspektor anställdes Conrad Lilliecrona från Karlskrona. Han gifte sig, 1905, med Christian Larsens dotter Emmy. Vigselkapell var en lövsal av vackra lindar längst söderut i trädgården.

Christian Larsen dog redan 1907 och efterträddes då av sin son Kai Larsen (f i Hyllie 1878). Under de år Kai Larsen bodde på Katrinetorp fick han en stor familj. Det föddes en flicka vartannat år, fem i allt, och, slutligen, 1920, en son. Det är naturligt, att det var för få rum i huset till den stora familjen och att man behövde skaffa fler sovrum och barnkammare. Vinden inreddes med 6 sovrum. Takfönster togs upp. Vindstrappan gjordes elegantare och leder upp till en stor hall. En tredje skorsten, den i mitten, tillkom. Det är sannolikt att det var på Kai Larsens tid som alla fönster byttes ut och blev smårutiga. Köksingången på den västra gaveln flyttades och den yttre kökstrappan försvann. Rumsindelningen på husets östra sida förblev orörd, medan man på den västra sidan måste ha ändrat en hel del.

Det gick emellertid inte så bra för Kai Larsen, som sålde gården 1922 och flyttade till Limhamn. Ny ägare blev Aron Fritiof Hall. Han lyckades heller inte få Katrinetorp lönsamt och efter endast fyra år såldes gården på nytt. Köpare blev Alfred Andersson från Stora Hammar.

Andersson odlade naturligtvis sockerbetor, men det var så mycket kvickrot i betstyckena, att ingen ville åtaga sig att hacka dem. På granngården bodde

V gaveln på boningshuset. Man kan tydligt se spår efter den äldre köksingången. Dagens köksingång syns längst ned till vänster. Foto: E. Bager.

många lantarbetare med barnrika familjer och barnen ställde upp både på att plocka bär i den utarrenderade kökträdgården och på att gallra betorna. De berättar idag, att det var så grant på Katrinetorps åkrar, för där var så fullt av vallmo, blåklint och åkersenap, att det lyste långan väg, men det var glest mellan sädesaxen. Det var tydligen ingen lätt gård, som Andersson hade fått att bruka och till slut fick han ge upp och Katrinetorp såldes på exekutiv auktion i december 1930.

Till auktionen kom Jöns Olsson från Kungstorp i Håslöv körande i sin vagn. Han hängde bra med i budgivningen och till slut var det ingen, som bjöd över honom. Auktionsförrättaren blev mycket bekymrad, han hade ingen aning om, vem Jöns Olsson i Håslöv var och om han var solvent. Det sade han också och likaså att han var tveksam, om han kunde acceptera Olssons bud. Olsson steg fram och sade, att det kunde han i och för sig gott förstå, men han ville i alla fall fråga, om det *möjligen* kunde gå för sig att betala kontant. Auktionsförrättaren trodde inte sina öron, men fick medge, att var det så, att han fick betalningen i reda pengar, skulle det hela ordna sig, varpå Jöns Olsson gick tillbaka till sin vagn och hämtade hela summan i kontanter. De, som minns Jöns Olsson, säger att han var en flitig, sparsam och kunnig man. Till allmän förvåning gick han alltid klädd i brun kostym, hatt och gummistövlar t o m när han arbetade på fälten. Han var alltid snäll och vänlig. Men, en arbetsmyra, så till den milda grad, att han inte ville ta till doktorn, när han fick blindtarmsinflammation. Och så gick det som det gick. Han fick bukhinneinflammation och dog 1937. Han hade haft både kunnande och pengar för att ha kunnat klara Katrinetorp genom 30-talets för jordbruket svåra år.

Jöns Olsson var ogift och åter såldes gården på auktion. På grund av de dåliga tiderna vågade tydligen inga lantbrukare ropa in den. Den hade kanske dessutom bytt ägare litet för ofta under 1900-talet. Därför blev det Malmö stad, som köpte gården och hade den en kort tid i egen drift, innan man arrenderade ut den till Torsten Ingvarsson, känd uppfödare av låglandsboskap. Vid hans död 1975 övertogs arrendet av sönerna, som dock är bosatta på annat håll.

Slutord

När man ser tillbaka på Katrinetorps historia, blir man litet fundersam. Samuel Björkman hann aldrig bygga gården färdig och få den att förränta sig, innan han dog. Varför Erland Bager lämnade gården är mera svårförklarligt. Det lockade kanske att få ett betydligt större jordinnehav i V Kärrstorp. Herrarna Frick hade så gott om pengar, att det inte spelade någon roll, om gården bar sig eller inte. 1900-talets ägare gick det inte alls bra för. På 35 år satt det 5 ägare och 3 av dessa var tvungna att sälja gården.

Av de hus, som Björkman byggde finns inga kvar, men Bagers boningshus och västra flygel står fortfarande, liksom Thomas Fricks östra flygel. Av övriga hus, som Bager och Frick lät bygga, finns ännu fähus och stall, men båda byggnaderna lutar idag betänkligt mot sitt fall. Logan är redan riven och kvarnen är borta.

Den rikliga förekomsten av vatten på Katrinetorp fick Malmö stad att efter kriget, när Vombprojektet försenades, anlägga ett provisoriskt vattenverk på Katrinetorp och vatten levererades till staden 1947–48. Byggandet av motorvägen Malmö–Vellinge påverkade i högsta grad Katrinetorp. Den skar av den gamla vägen till Vintrie, så att, vad ännu värre var, bostäderna för de anställda kom att ligga helt utan förbindelse med själva gården. Ny infartsväg fick anläggas från Lockarps kyrkoväg, och den infartsvägen skar rakt igenom den östra sidan av parken. Idag är parken med sina kanaler närmast att likna vid en urskog, men fortfarande besöks "Kärleksbacken", en "hög" i det sydöstra hörnet av parken, av älskande par, som sedan *lång* tid tillbaka har skurit in hjärtan och initialer i de höga bokarna, som står på "högen". Trädgården ligger i bokstavlig mening för fäfot. Men, går man upp på gårdsplanen och ställer sig på den stenläggning, där vällingklockan stod ännu på 1930-talet, och blickar upp mot boningshuset och flyglarna, är det som om tiden stått stilla och man kan glädjas över gårdens skönhet. Måtte den bli väl omhändertagen i framtiden.

Litteraturförteckning

Bager, Einar: Malmömästare i sten. Malmö 1958
Bager, Einar: Malmö byggnadshistoria till 1820, Malmö Stads Historia I
Gillberg, Lorents J: Beskrifning öfwer Malmö Hus Lähn. Lund 1765
Ljunggren, Gustaf: Skånska Herrgårdar. Lund 1857
Sydsvenska Dagbladet. Artiklar jan 1938, 26/2 och 9/4 1939

Otryckta källor

Bunkeflo kyrkoarkiv på MSA (Malmö Stadsarkiv)
Bunkeflo pastorsexpedition
Bouppteckningar på MSA, Landsarkivet och Trelleborgs Tingsrätt
Frick, David Gilius, Kassabok, MSA
Försäkringsbrev hos Brandförsäkringsverket
Lantmäteriet i Malmö
Intervju med f d rättare Ove Dahlberg, Petersborg

Dekorationsmålaren Christian Laurentius Gernandt

och hans arbete på Katrinetorp

Av Pauline Forsman

Christian Laurentius Gernandt föddes den 25 december 1765 på Vittskövle i Kristianstad län. Hans föräldrar hette Johan Conrad Gernandt och Brita Hoborg. Fadern lär ha varit major i tysk tjänst före sin ankomst till Sverige på 1750-talet. I Sverige fick han anställning som inspektor på Vittskövle. Det är ej otroligt, att familjen från början varit bosatt på Rügen. Det skulle förklara familjens förbindelser med Vittskövle, då släkten Barnekow, slottets ägare, hade sitt stamgods på den tyska ön.

I slutet av seklet befann sig Christian Laurentius Gernandt i Tyskland. Där gifte han sig med Anna Mariana Jacobina Wilken, dotter till en jordägare på Rügen. En son föddes 1798. Omkring 1800 flyttade familjen till Köpenhamn och Gernandt erhöll borgarrätt där. Efter det att Köpenhamn bombarderats av engelsmännen 1807, flyttade Gernandt med sin familj tillbaka till Sverige. Han bosatte sig i Malmö. Där skulle han stanna till sin död 1825.

Anledningen till att Gernandt inte ville stanna kvar i Köpenhamn är ej riktigt klar. I Malmö Fornminnesförenings årsskrift 1933 beskrivs Gernandt som en from och fredlig man, som lämpade sig bättre för att föra pensel än att föra vapen mot sina likar, samt att staden efter bombardemanget utgjorde en så deprimerande syn, att han inte ville bo kvar. Troligt är att båda anledningarna har spelat roll.

Den 2 november 1807 söker Gernandt burskap hos Magistraten i Malmö. Han nämner, att han mist sin egendom i en eldsvåda orsakad av bombardemanget i Köpenhamn och därmed alla bevis, som visar, att han varit elev vid Kungliga Målarakademien i Stockholm. Han lovar att skaffa nya bevis. Målarmästaren Christian Lundberg tillfrågades om Gernandts lämplighet. Den 14 november inkom Lundberg med en förklaring, där han kallar Gernandt för en rymmare och där han på det bestämdaste avråder Magistraten från att låta Gernandt vinna burskap. Han ifrågasätter, om han i eldsvådan i Köpenhamn verkligen "... förlorat sin ägendom, eller om han haft något att förlora."

Lundberg förklarar vidare, att ett betyg från Akademien skulle bli både otillräckligt och onödigt, då det i kungliga skråordningens stadga står att "ingen må målare Warda, med mindre han till handtwärck redeligen och mål lärdt hafwer, och till det ringaste arbetadt Tre år såsom Gesäll." Gernandt skulle inte ha någon rättighet att bli målare enligt skråordningens bestämmelser, eftersom målaryrket var en skrålydande profession. När Lundberg själv hade sökt burskap, var det inte hans akademiska betyg utan hans gesällbrev, som gav honom rätten att vinna burskap. Lundberg förblev Gernandts värste ovän och motståndare genom hela livet. Förmodligen kände han sig trängd i sin yrkesroll och ville inte ha konkurrens från en annan skicklig målare.

Gernandt överklagade och skrev den 16 april 1808 ett brev till "Wälborne Herr Commerce Råd och Borgmästare! Så och Högädle Herrar Rådmän!" Gernandt anser sig ha blivit ett offer för ondskan och ilskan "... men jag är för mycket vand vid missöden, olyckor, och motgångar, för att icke med köld förakta lågheten i förklaringen." Han fortsätter sitt brev med att tala om, att han skrivit till Köpenhamn för att erhålla bevis för sitt uppförande under sin vistelse där, men att all kommunikation mellan Sverige och Danmark brutits. Han tillägger att han i Köpenhamn varit verksam som dekoratör och att han inte, som Lundberg påstått, kommit till Sverige som rymling, vidare att han varit elev inte endast vid Kungliga Målarakademien i Stockholm och förvärvat sina lärares lovord, utan även i svenska Pommern gjort sig känd som skicklig målare och hederlig karl. Han erbjuder sig att, om detta är otillräckligt, göra ett nytt prov efter Magistratens anvisningar. Han ber också, att provet skall vara sådant, att kostnaden inte överstiger hans tillgångar.

Processen går vidare. I rådstugerätten samt magistratens i Malmö dombok för 1808 står den 18 juni under § 2, att eftersom den sökande "ej fullgjort vad honom efter 1720 års skråordning åligger kan ansökan om burskap ej bifallas." Men, eftersom det nu inte råder något tvivel om att han verkat i Köpenhamn som dekorationsmålare, att han mist sin egendom vid eldsvådan, att han varit elev vid Målarakademien i Stockholm och därtill att generalguvernören friherre von Essen intygat hans skicklighet och hederliga uppförande, anser Magistraten, att Gernandt skall få uppehålla sig i Malmö "... och målarkonsten med sina egna händer utöfva emot erläggande av de avgifter till kronan och staden, som honom påförda bliva."

Gernandt nöjde sig inte med beslutet utan överklagade till Kungl Majt. Han hänvisar till sina arbeten utomlands, till de i eldsvådan förkomna bevisen och generalguvernör von Essens intyg. Gernandt ber om att "Målarkonsten i hela sin widd få utöfva med de fri och rättigheter som berörde paragrapher omförmäla." Han skriver vidare, att eftersom det sällan finns några dekorationsarbeten ber han om att få utöva målarkonsten i hela dess vidd med

gesäller och lärlingar för sin försörjnings skull. Vid avslag skulle han tvingas att återigen bosätta sig utomlands.

Gernandt, som hade det dåligt ekonomiskt ställt, blev under de första åren i Malmö tvungen att ägna sig åt grovgöra som att måla båtar i hamnen.

I augusti 1809 inkom ett brev till Kungl Majt från Lundberg. Han menar, att Gernandt inte kunde räkna sig som utlänning och därmed inte kunde tillgodoräkna sig skråordningens privilegier. Han efterlyser de bevis, som Gernandt under två år har lovat att skaffa fram och han hävdar fortfarande, att Gernandt inte kan bli mästare förrän han avlagt tre år som gesäll. Vidare anser han, att Gernandt skall vara nöjd med att ha fått tillstånd att arbeta som dekorationsmålare och begagna sig av medhjälpare.

Den 23 augusti 1810 tillåts Gernandt genom Kungl Majt:s resolution, efter noggrant övervägande, att få vinna burskap som målare i Malmö, sedan han i vanlig ordning fullgjort i författningen stadgade mästarprov.

Den 18 juni 1814 anmälde sig Gernandt i Göteborg för att vinna mästarskap. I protokollet står, att Gernandt förfärdigat det mästarstycke, som Magistratens ledamot, rådman Möller, uppgivit och att det blivit godkänt. Ämbetet fann det skäligt att för Gernandt utfärda ett mästarbrev att han i Malmö stad oförhindrat kunde utöva målaryrket. Anledningen till att Gernandt avlade sitt mästarprov i Göteborg berodde på att antalet målare i Malmö vid den här tiden inte uppfyllde skråordningen. Tre målare fordrades för att bilda eget ämbete och bristen i Malmö var orsaken till att stadens målare lydde under ämbetet i Göteborg.

Gernandt finns inte inskriven i burskapsboken i Malmö förrän den 22 mars 1817. Det är oklart varför det dröjde så länge.

Inte förrän den 16 mars 1822 finns nästa uppgift om Gernandt. I ett brev till magistraten i Malmö begär han att få sin skatt reducerad från ett halvt till ett fjärdedels skillingtal. Gernandt, som inte haft mer än tre eller på sin höjd fyra månaders arbete per år under flera år, anser sig orättvist och för högt beskattad. Han har skulder, som han har svårt att betala och han har nödgats avskeda sin ende medhjälpare i förtid, innan denne hunnit avsluta sina läroår.

Gernandt dog den 19 januari 1825, 59 år gammal, till följd av "Blycolique gift". Han begravdes den 23 januari och det står antecknat, att det ringdes med alla klockorna. Han efterlämnade änkan Mariana Wilken och sonen Christian Fredrik Edvard.

Gernandt lämnade inte efter sig någon förmögenhet, när han dog. Han ägde tomt nr 25 på Östergatan 9, 3/4 gårdetal med tillhörande jord, värderad till 1 428:46 rdr bco. I boupptecknigen från den 9 mars 1825 kan man se, att han tycks ha varit noggrann med sitt yttre och klädde sig med omsorg. Han ägde en fingerring, en bröstnål i guld och en silverrova. I garderoben fanns en

blå kappa, en blåsvart surtut, en blå och en svart frack av kläde. Byxor fanns i blått, grått och grågult, dessutom sex västar, åtta lärftsskjortor, ett dussin sockerdukskragar och -halskläden, åtta par strumpor, två par stövlar, ett par galoscher och en hatt. I hans ägo fanns även en violin med tillhörande notställ och en gitarr. Gernandt behärskade tydligen fler konstarter än dem han utövade med pensel och färg. Bostaden hade sex fönster och var ganska enkelt möblerad. De enda möbler, som finns nämnda som dyrbara, är en "fanerad Skrifbureau" och en "liten fanerad Bureau." Dessa möbler stod i det finaste rummet och där fanns även en fanerad soffa, et+ runt bord, ett dussin stolar, två speglar, som var placerade mellan fönstren, och ett litet syskrin med hustruns handarbete. Sängkammaren var möblerad med sängar, soffa, stolar, skåp och ett fyrkantigt bord.

Husgerådet bestod av sex matskedar, sex teskedar och en sockertång av silver, en förläggssked av tenn, knivar och gafflar av järn, servis och teservis av porslin, sex glas och Gernandts eget brännvinsglas, säkert med någon etsad devis, dessutom fanns kökskärl av koppar, malm och järn. Gernandts bibliotek bestod av ett fåtal böcker. Det finns inget skissblock bevarat efter honom. Målarverkstaden var obetydlig och upptaxerades endast till 1:16 rdr bco.

Gernandt dekorationsmålar i Malmö

Som framgår av biografin var Gernandt dekorationsmålare till yrket, men han har också lämnat efter sig stafflimålningar och laveringar. Typiskt för Gernandt var illusionsmåleriet, där han på olika sätt försökte att ge rummet en ökad rymd. Han använde sig av perspektivistiskt målad arkitektur, där man mellan kolonner blickar ut i romantiska landskap. Dessa landskap innehåller berg, floder, vattenfall, hus, ruiner och kor. Gernandt måste hyst en speciell förkärlek för kor, då de ofta förekommer på hans motiv. Taken försökte han på olika sätt "lyfta" och de fick i flera fall en kupolliknande karaktär.

Han målade även antika scener med allegoriska motiv, men då i mindre format än landskapsmotiven. Scenerna förekommer ofta som dörröverstycken. Bårder och väggpilastrar med pompejanska kandelaberornament fick tjäna som ram åt landskapsmotiven.

Gernandts målningar har en harmonisk karaktär och han använde sig av en ljus och pastellartad färgskala.

Ett av hans första riktiga uppdrag, som gav honom ett namn, var den *Nya Theater och Wärdshusbyggnaden* vid Gustav Adolfs torg. Teatern började byggas år 1807 efter ritningar av Anders Sundström och stod färdig 1809. "Theatern har ägt flere wackra, men i sednare tid skadade, af Målaren Gernandt förfärdigade dekorationer". Genom Teaterbolagets räkenskaper får

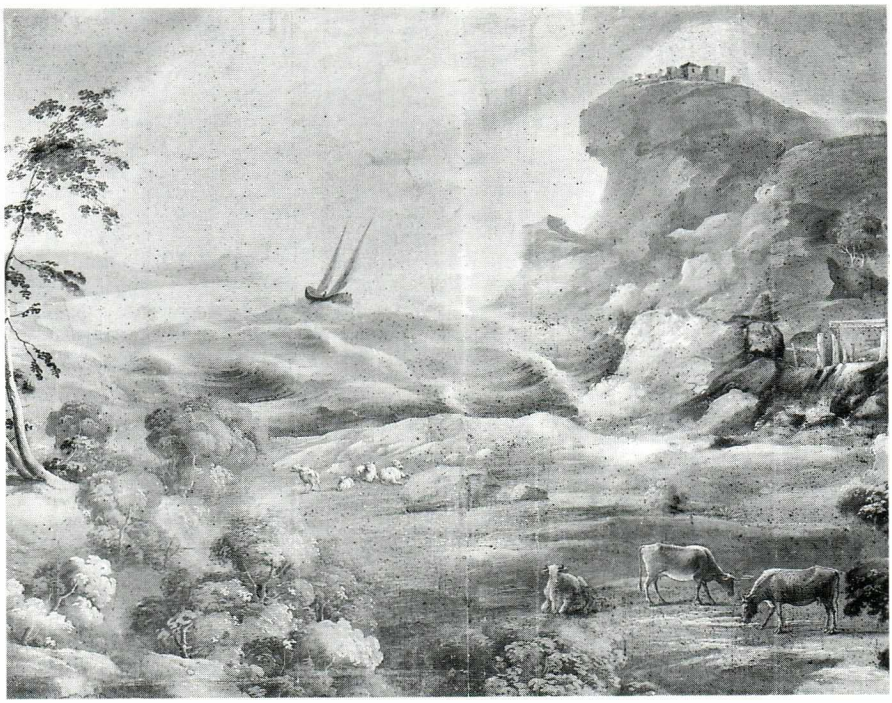

Målning från det hjortska huset vid Östergatan. Numera på Malmö Museum. Foto Malmö Museum.

vi en bild av vad dessa dekorationer föreställde. Gernandt betalas den 19 april 1811 för målning av "2ne Fängelse Dörrar", Karduspapper och klistring. Den 9 februari 1815 får han betalt för en "Massugn med dertilhörande Schul". I en förteckning över "Theatre Attiraille" från den 15 juni 1818 nämns följande: "1 löfskogs Decoration", "1 stads Dito", "1 sals Dito", "1 bättre rums Dito", "1 sämre rums Dito", "1 bondstuge Dito", "1 wildskogs Dito" samt några lösa attiraljer som; "3 par skyar", "1 Thronställning", "2 lösa träd", "1 gräsbänk", "9 altare", "1 spis", "1 Apollo", "2 sjöar", "1 strand", "1 obelisk", "1 svart målat staquet", "7 berg", "1 liten kulle" och "4 nattpotter". Dekorationerna tycks till stor del ha utförts av Gernandt, enligt uppgift "... på det mest tillfredsställande sätt". Teatern revs i slutet av 1961 och därifrån finns ingenting bevarat.

Gernandt dekorerade också en stor sal på apoteket *Fläkta Örn* vid Stortorget. Byggnaden uppfördes 1812 och även här stod Anders Sundström för

Målning från det hjortska huset. Foto Malmö Museum.

ritningarna. Troligen har Gernandt målat sina dekorationer här under hösten 1812 dvs samma år som Katrinetorps boningshus började uppföras. Apoteket är nu, liksom teatern, rivet.

Gernandts målningar i det *kockumska huset* vid Östergatan flyttades, när Peter Kockum byggde om och moderniserade huset 1870, ut till Rosengård, där de enligt Einar Bager flankerade en kakelugn i Hilda Kockums arbetsrum. Rosengård köptes 1959 av Malmö stad.

Flensburgska huset skall enligt H H von Schwerin ha varit dekorerat av Gernandt med målningar liknande dem, som fanns i Fläkta Örns fastighet.

Från *hjortska huset* i kvarteret Kronan vid Östergatan flyttades målningar av Gernandt till Villa Midhem vid Lundavägen, som i Daniel Hjorts ägo ombyggdes till vinterbostad mellan åren 1915–17. I matsalen uppsattes tapeterna, som en gång prytt salongen i hemmet vid Östergatan. De skänktes senare till Malmö museum, där de finns än idag. Tapeterna föreställer de för

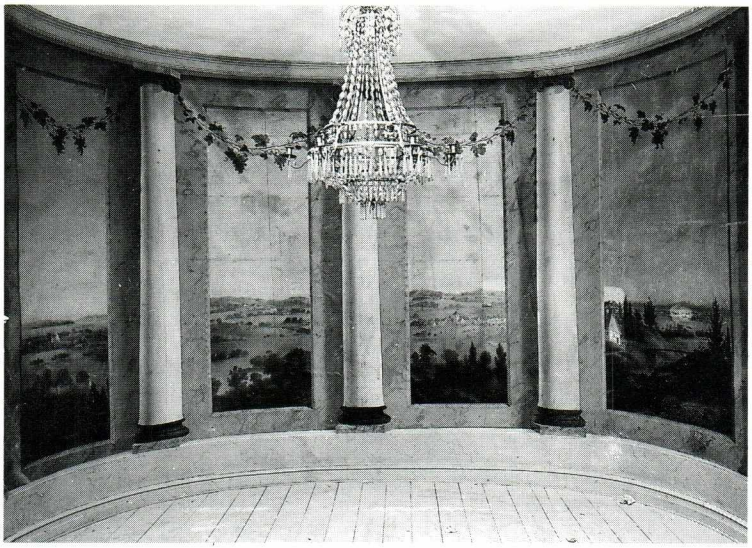

Målning från Lusthuset på Ousbyholm. Foto Kulturen.

Gernandt så typiska landskapen med hus, ruiner, sjöar och vattenfall. Båten påminner om embarkeringsscenen i salen på Katrinetorp. Här förekommer också kor.

På Malmö museum finns två tavlor målade i olja samt fyra laveringar varav en är ett porträtt av Olof von Dahlin.

Gernandts måleri utanför Malmö

Målningarna på *Ousbyholms gods* förvärvades vid en auktion på godset år 1906 av Kulturen i Lund för 100 kronor. Tapeterna, som är målade med oljefärg på väv, hade suttit i ett då raserat lusthus i parken. Idag är de uppsatta i Borgarhusets rum nr 13 på tredje våningen. Här blickar man genom illusoriska öppningar i den marmorerade väggen ut i ett skånskt landskap. För att få ytterligare djupverkan har Gernandt målat kolonner framför marmoreringen och mellan dem hänger girlander av vinbärsblad och druvklasar. Landskapet är fyllt av grönskande kullar, träd, sjöar, vattenfall, broar och vita hus. Speciellt intressant är stycket med Ousbyholms gods, som ligger inbäddat i grönska med Ringsjön i bakgrunden. Man kan också ana lusthuset, där tapeterna en gång suttit. På ett annat stycke är Fulltofta kyrka avbildad. Tapeternas marmorerade ramverk går i grårosa nyanser. Landskapet är grå-

grönt med mörkare gröna buskar och träd. Himlen är ljusblå med moln, som skiftar i vitt, grått och rosa. Girlanderna går i brunt med dragning åt det röda. I rummet finns 8 bildfält och 15 kolonner avbildade.

Gernandt, som var född på *Vittskövle*, återvände dit någon gång i början av 1800-talet för att dekorera slottets stora salong, biljard- och tornrum. När målningarna kom till finns det inga uppgifter om.

I stora salongen är väggarna målade på papper. Två stora väggfält med landskapsmotiv omramas av breda väggpilastrar med ornamentik i pompejansk kandelaberstil. Taket är målat med moln på en blekblå himmel, som öppnar sig inom ett arkitektoniskt listverk i klassisk stil. Motivet till vänster om salongens spegel visar ett bergigt landskap med en flod, som avslutas i ett vattenfall. Över en bro passerar några kor. Motivet till höger om spegeln visar ett större vattenfall, som kommer fram mellan höga berg där det syns några hus.

I biljardrummet har Gernandt endast dekorerat taket. Det är målat med fyra pelare, som i höjdperspektiv sammanstrålar i ett litet kassettak. Mellan pelarna finns fönster med träspaljéer genom vilka man skymtar trädtoppar, himmel och moln.

Tornrummet är runt med tre höga fönster och djupa fönsternischer. Här har Gernandt endast använt sig av arkitekturimitationer. Väggarna är fördjupade genom halvcirkelformade nischer och kupoltalket är målat med kassetter och avslutas i en rund öppning mot himlen.

Beltebergas väggmålningar kom till under en restaurering i början av 1800-talet. Exakt datering finns ej. I byggnadens inre förhöjdes mittpartiets innertak och här skapades en stor salong med tre höga, rundbågade fönster med utsikt åt trädgårdssidan. Här och i det invidliggande runda rummet har Gernandt dekorerat.

I salongen finns, liksom på Vittskövle, stora landskapsmålningar, men här är den arkitektoniska väggen utbytt mot joniska kolonner. Målningarna är tre till antalet och typiska för Gernandt; landskap med floder, broar, hus och kor. Över dörrarna finns ramomfattade klassiska scener. Taket är målat med ett åttahörnigt område, som fått ett solfjäderliknande mönster.

Det runda rummet, som snarare är halvcirkelformat, påminner mycket om inredningen som finns på Kulturen. Skillnaden är, att här står kolonnerna på en högre sockel och den marmorerade väggen saknas liksom girlander. Mellan kolonnerna ser man ut i ett grönt landskap. Den rundade delen av rummet har ett kassettak. Runt dörrarna finns väggpilastrar i pompejansk kandelaberstil.

H H von Schwerin menar att målningarna i matsalen på *Knutstorp* skulle vara urförda av Gernandt. Det verkar emellertid föga troligt, då landskapet

saknar allt det som är så typiskt för Gernandt. Inte heller färgerna stämmer. De är för skarpa. Schwerin hävdar också, att Gernandt målat ett rum på *Svaneholms slott*, men att det rummet numera är övermålat.

Målningarna på Katrinetorp

På *Katrinetorp* i Malmö finns målningar av Gernandt bevarade i fyra rum; salen, det som idag kallas matsalen, men förr var salong, trädgårdsrummet och ett litet rum intill "matsalen". I det sist nämnda rummet finns endast takmålningen kvar. Det är troligt, att Gernandt utfört dessa målningar runt 1813, då byggnaden stod färdig. Målningarna täcker stora ytor och byggherren ville säkert inte flytta in i ett ofärdigt hus. De är inte signerade, men likheten med målningarna på Vittskövle tyder på, att Gernandt är deras upphovsman. Dessutom fanns ingen annan dekorationsmålare i Malmö vid den här tiden. C Lundberg hade avlidit ett år tidigare. Det finns inga dateringar, som upplyser om den tid det tog för Gernandt att utföra dessa målningar. Skissen visar, hur de aktuella rummen är ordnade.

Salen. Direkt till vänster från hallen kommer man in i en stor, ljus sal, som mäter ca 10 × 6 m och har fyra stora fönster mot framsidan. På den inre långsidan finns en vit kakelugn och två dubbeldörrar, som leder in till "matsalen" resp det övertapetserade rummet. En marmorerad sockel i gråro-sa löper längs rummets väggar i höjd med fönstrens nedre kant. Salen har ett mycket vackert brädgolv.

Fondväggen (nr 1) är målad som en kolonnburen absid. Mellan kolonnerna ser man ut i ett grönskande parklandskap. En vit romersk villa speglar sig i dammen framför. Flera vita hus skymtar på bilden. I absidens mitt finns en

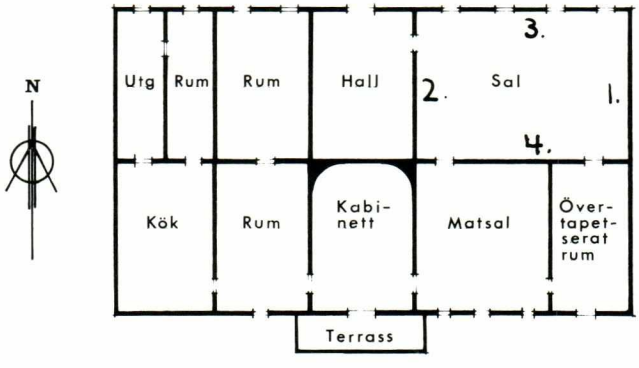

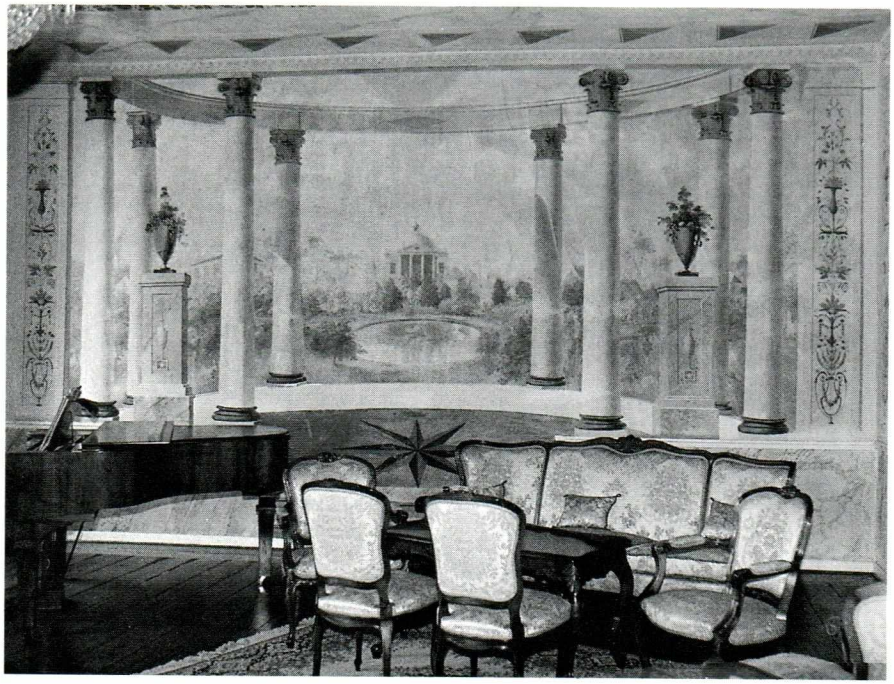

Parklandskap på vägg nr 1 i Salen på Katrinetorp. Foto Sigvard Tyge.

stjärna i mörkare och ljusare bruna nyanser. Därifrån leder en illusoriskt målad trappa med två steg ner till salens golv. Mellan de främre kolonnerna finns på var sida postament bärande antika urnor fyllda med vindruvor och blad.

Hela målningen går i en mild skala av grått, brunt och beige. Det som lyser upp motivet är de gröna buskarna runt dammen. Kolonnerna har bas, skaftet är slätt och kapitälet liknar mest den romerska kompositan, men är förmodligen konstnärens egen påhittade komposition. På var sida om absiden förekommer väggpilastrar med pompejanska kandelabermotiv.

Även på den motsatta kortsidan (2) blickar man ut genom en kolonnburen öppning. Målningen på den här sidan är mindre än den motsatta på grund av dörren till hallen. Från en marmorerad trompe l'œil-trappa tittar man ut över ett upprivet hav. Man måste föreställa sig, att man står högt upp och tittar ner över vattnet, annars får man lätt känslan av att vattnet är på väg över trappan och in i rummet. Det stormiga havet är i förgrunden mörkgrått med blågröna

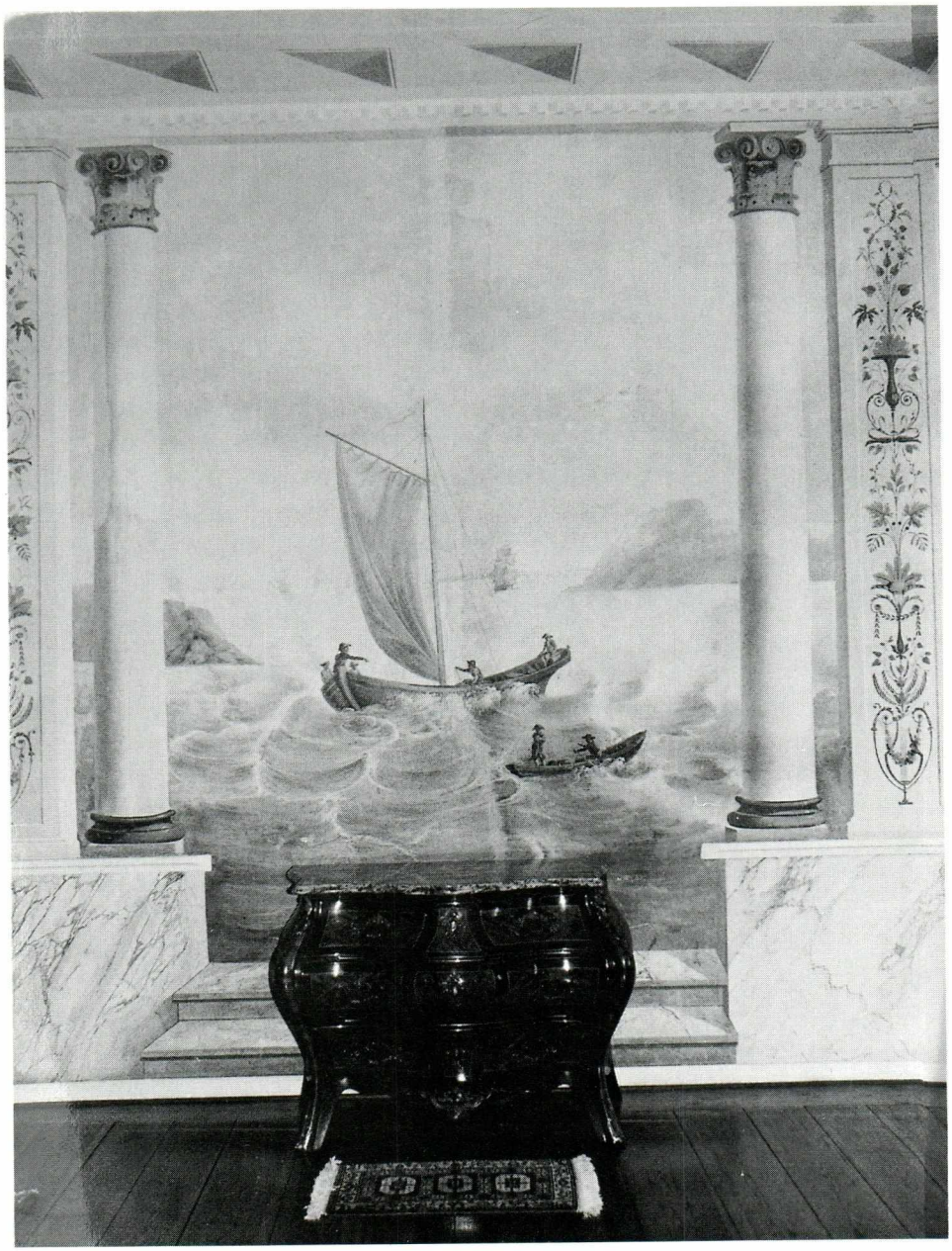

Havsbild på vägg nr 2 i Salen på Katrinetorp. Foto Sigvard Tyge.

Detalj av havsbilden på vägg nr 2. Foto Sigvard Tyge.

inslag för att sedan tona ut i en ljusare nyans. Himlen är gulrosa med grå moln. På vardera sidan finns grå, hotfulla klippor.

Målningens huvudmotiv är båtarna. I förgrunden syns en liten båt med två figurer i. Personen till höger ror i de vilda vågorna och personen till vänster står med ena handen instucken innanför den hårt åtsnörda kappan. Han har en tvärställd båthatt och ljusa strumpor. Mellan honom och rorsmannen ligger några kappsäckar. Denna lilla figur är den mest omtalade av alla Katrinetorps målningar.

H H von Schwerin har tolkat bilden som att det är Napoleons färd till S:t Helena. Bertil Widerberg invänder starkt emot detta och menar att det är svårt att godta den tolkningen. Målningarna tillkom troligen år 1812–13 och den slagne Napoleon transporterades inte till ön förrän högsommaren 1815. Personen i båten verkar inte vara varken betydelsefull eller bevakad. Troligast är, att Gernandt målat en embarkeringsscen vilken som helst. Båthattarna var vanliga under den här tiden och den instuckna handen en modegest, som epokens porträttkonst odlade.

Den stora båten tycks konstigt snedvriden i fören. Den har fem passagerare,

Dansande nymfer.
Foto E Bager.

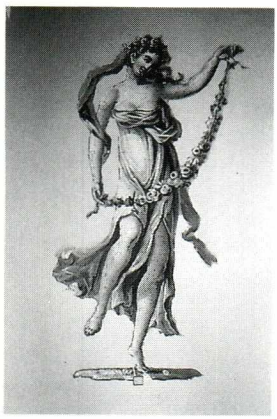

som lustigt nog är större än personerna i den lilla båten framför. Gernandt torde inte varit någon sjöman, då han målat en person ensam hållande seglet med bara handen. I bakgrunden styr en båt med fulla segel ut mot horisonten. Ännu längre ut skymtar bara några segel.

Även här kantas målningen av väggfasta pilastrar med pompejanska kandelabermotiv. De två kolonnerna står på marmorerade socklar och är av samma typ som de förut beskrivna.

På fönsterväggen (nr 3) sitter fönstren i djupa nischer. Mellan dessa finns tre fält målade i gult, utan dekorationer. Väggens bottenfärg är grårosa och överst löper en bård med bladornamentik.

På den motsatta långsidan (nr 4) omramas dörrarna av väggpilastrar, som kröns av hornbeprydda djurhuvuden och en fris. Mellan djurhuvudena hänger bladgirlander. På vardera sidan om kakelugnen gula väggfält, inramade av väggpilastrar. Överst löper bården med bladornamentik. På det vänstra fältet slår en dansande nymf på en triangel och på det högra dansar en annan nymf med en blomstergirland i sina händer. Målningarna går i beigebruna nyanser.

I salens tak har Gernandt misslyckats med att måla en illusorisk kupol. Taket ser snarare ut att bukta nedåt. Den runda kupolen med kassettak går i brunbeiga nyanser och kassetterna innesluter ett bladornament. I takets hörn finns solfjäderliknande fält på gul botten. I hörnet närmast dörren till hallen syns det, att färgen blivit påbättrad.

Samtliga målningar i salen är gjorda direkt på den murade väggen.

Matsalen. Matsalen är 6,5 × 4,5 m. Här finns en kakelugn, dörrar som leder till salen, trädgårdsrummet och det övertapetserade rummet. Tre fönster

Taket i Salen. Foto P Forsman.

vetter mot trädgårdssidan. Interiören har tyvärr inte fått behålla sin ursprungliga karaktär. Sockeln, som troligen varit marmorerad, är nu övertapetserad med en brokig tapet. Väggarna, som ursprungligen varit blåmålade, är rosabruna. När detta skett är svårt att avgöra. Det finns även uppgifter om att det runt rummet löpt en fris i form av ett smalt draperi. Över kakelugnen sitter en bit meanderbård och man kan tänka sig, att den tidigare löpt runt hela rummet. Kvar finns endast en grå, tvärställd kvadrat inneslutande ett djurhuvud. Motivet återkommer med jämna mellanrum.

Tre ramomfattade antika scener finns bevarade. På svart grund visar de klassiskt allegoriska motiv i terrakotta. Det första motivet, till höger om kakelugnen, föreställer fruktbarhetsgudinnor. En offereld är tänd till fruktbarhetens och åkerbrukets gudinna Ceres. Hon håller valhänt ett ymnighetshorn på sin arm, medan, till höger, tre gudinnor dansar med kärvar och blomstergirlander. Kärvarna står för enhet, förening, skörd och höst. En gudom sitter på ett åkerbruksredskap.

Det andra motivet sitter till vänster om dörren, som leder till det övertapetserade rummet. Det föreställer Gracerna, behagets tre gudinnor. Även här är en offereld tänd. Kanske är det Afrodite med Eros, som sitter till höger. Det är svårt att avgöra om motivet skall tolkas som en helhet eller figurerna var och en för sig. Till vänster dansar en gudinna, som håller i en blomstergirland.

Det tredje motivet sitter till vänster om dörren, som leder till trädgårdsrummet och föreställer ödesgudinnorna, Parcerna. Alla ödesgudinnor spinner

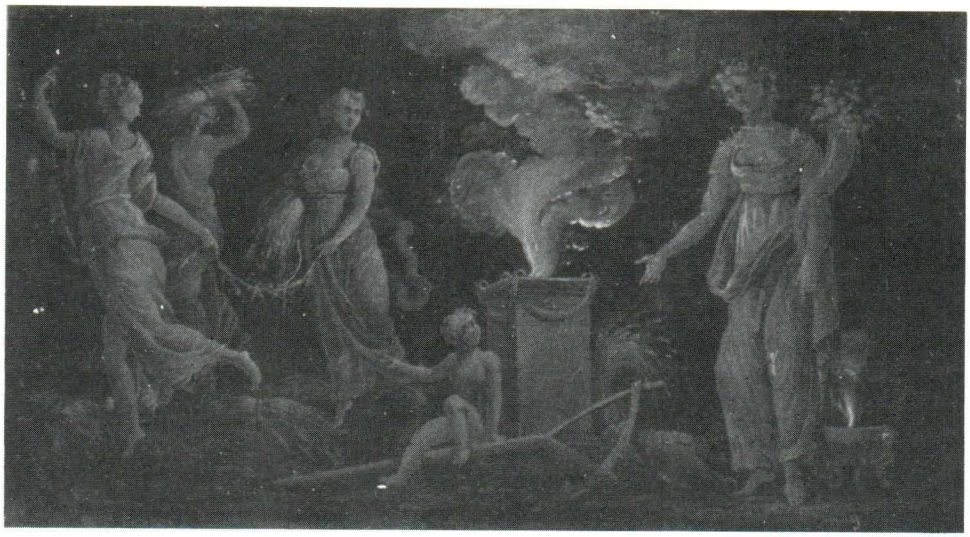

Fruktbarhetsgudinnor i matsalen. Foto P Forsman.

och väver och avbildas i grupper om tre. Här är de avbildade som ungdom, medelålder och ålderdom. Av de tre brukar de som spinner och väver vara goda och hjälpsamma, medan den tredje är ond och klipper av livets tråd.

Gudinnornas klädsel hör inte till den antika traditionen, där de framställdes nakna. Om Gernandt klätt gudinnorna i antika dräkter eller klänningar från samtiden med det högt markerade livet, är svårt att avgöra. Motiven påminner om grekiskt vasmåleri.

Taket är målat i en rektangel, som indelas i fält av ett ljusgrönt ramverk. Fälten är fyllda med ett fjälliknande mönster. I mitten finns en rund blå öppning med en vit stjärna. Matsalens väggar är vävspända medan taket är målat direkt på den murade ytan. Även matsalen har vackert brädgolv.

Trädgårdsrummet. Från matsalen går man in i vad som förr kallades trädgårdsrummet, ett absidformat rum, som mäter 3 × 4 m. Både tak och väggar är dekorerade med målningar direkt på den murade ytan. På den raka kortsidan finns en dubbeldörr, som leder ut på terrassen. Här finns också den marmorerade sockeln, en meanderbård löper runt rummet. En dörr leder in till köksregionerna.

Målningarna i den rundade delen ger en känsla av att man befinner sig på en balkong med ett grönt staket och sirliga dubbelkolonner, som stiger upp ur akantusbladhölster. Upptill hänger gröna draperier med tofsar och pom-

De tre gracerna. Matsalen. Foto P Forsman.

Ödesgudinnorna, Clotho, Lachesis och Atropos. Matsalen. Foto P Forsman.

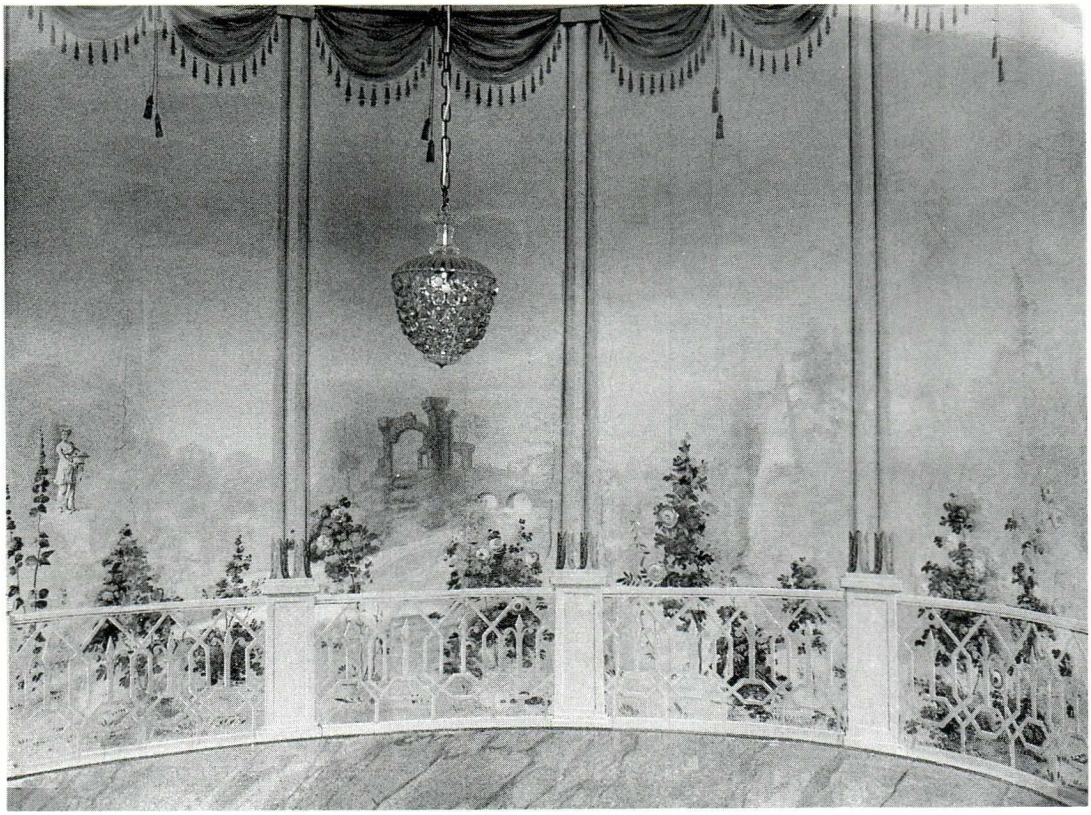

Målningen i trädgårdsrummet. Foto Sigvard Tyge.

ponger. Kolonnerna står på postament, som förenar sig med staketet. Man blickar ut i ett blekt grårosa landskap. I förgrunden blommar gröna rosenbuskar och till höger står en kvinnlig antik staty på ett postament, hållande en korg med blommor. I mitten syns på en kulle ruiner, en blekblå flod rinner genom en stenbro med dubbla öppningar och till vänster skymtar en vit spetsig pyramid. Bakgrunden täcks av lummig skog i bleka nyanser.

Resterande väggpartier har en lindblomsgrön grundfärg. På vissa ställen är färgen påbättrad och har då en skarpare nyans. Partiet ovanför terrassdörren är dekorerat med tofsar. Vid sidorna finns ljusare gröna fält med olika små motiv, överst en stork med en orm i näbben, i mitten en påfågel och nederst en antik urna. Mellan motiven löper bladslingor.

Taket är indelat i två områden. Den rundade delen har ett halvcirkelformat

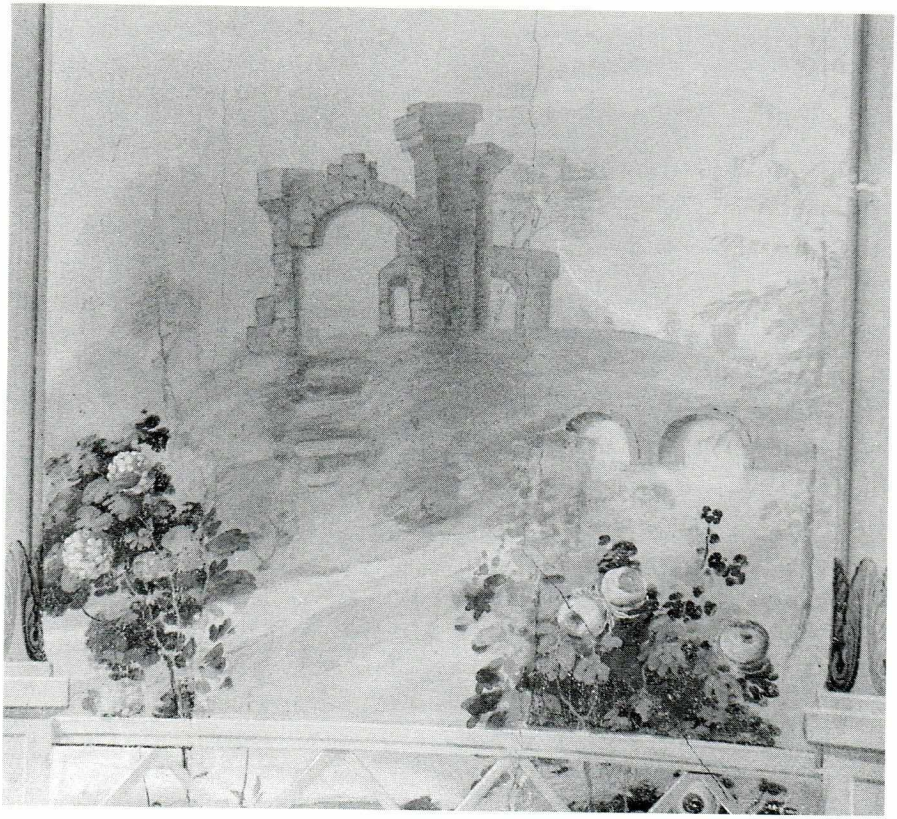

Detalj av målningen i trädgårdsrummet. Foto Sigvard Tyge.

rutmönster av mjukt böjda linjer, som är bruna på grårosa botten. Takets andra del har en beige kvadrat fylld av åttakantade rutor vilkas innehåll är vit ornamentik på grå botten.

Det övertapetserade rummet. Här finns endast takmålningen bevarad. Man kan utgå från att även väggarna varit målade. Taket, som är målat direkt på muren, är kvadratiskt och indelat i olika fält. Mittpartiet är sexhörnigt med långsidor inneslutande ett solfjäderliknande mönster i brunrosa och med en oregelbundet formad mitt i vitt. I takets hörn förekommer trekantiga fält med en rosa lyra och en grön kvist mot en grå botten.

Generellt kan man säga om målningarna på Katrinetorp att Gernandt avslöjar, att han inte till fullo behärskat det illusoriska måleriet, som ibland ter sig naivt, t ex salens tak och embarkeringsscenen. Han har lyckats bättre

med perspektivmåleriet på salens fondvägg och i trädgårdsrummet. Här uppnås verkligen den illusoriska effekten. Matsalens antika scener är fint tecknade med sina skarpa färgkontraster.

Det är troligt, att målningarna på Katrinetorp tillhör Gernandts tidigare produktion. Hans målningar på Kulturen, Vittskövle och Belteberga ger ett säkrare intryck.

Målningarna, som har nästan 180 år på nacken, har säkert rengjorts och tvättats åtskilliga gånger. Därför har färgerna bleknat, så att salens fondvägg ger ett laverat intryck, vilket den säkert inte gjorde från början. Många detaljer i landskapen har försvunnit och färgerna bör ha varit mycket klarare. Man kan dock glädjas åt att så mycket av målningarna bevarats, men de är i behov av en varsam och kunnig restaurering.

Källor och litteraturförteckning

Fischer, Ernst: Om målare i Malmö för 100 år sedan. MFÅ 1933.
Gustafsson, Ragnar: Malmö teater – dess första publik, dess första förändring. MFÅ 1965.
Kjellberg, Sven T: Slott och herresäten i Sverige. Skåne 1–2. Malmö 1966.
von Schwerin, H H: Skånska herrgårdar under svensk tid. Malmö 1934.
von Schwerin, H H: Christian Laurentius Gernandt. En dekorationsmålare i Skåne under 1800-talets första årtionde. Sydsvenska Dagbladet 2/1 1934.
Widerberg, Bertil: Katrinetorp och Gernandt. Sydsvenska Dagbladet 7/3 1965.
Kulturens årsbok 1945 och 1991.
Malmö stadsarkiv: burskapshandlingar, kyrkoböcker.

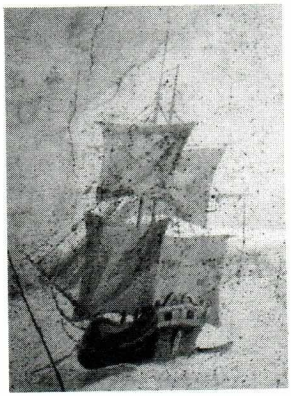

Stockholms riksarkiv: burskapshandlingar.
Göteborgs landsarkiv: skråhandlingar.
Allmänna brandförsäkringsverkets arkiv, Stockholm: försäkringsbrev för gårdar.

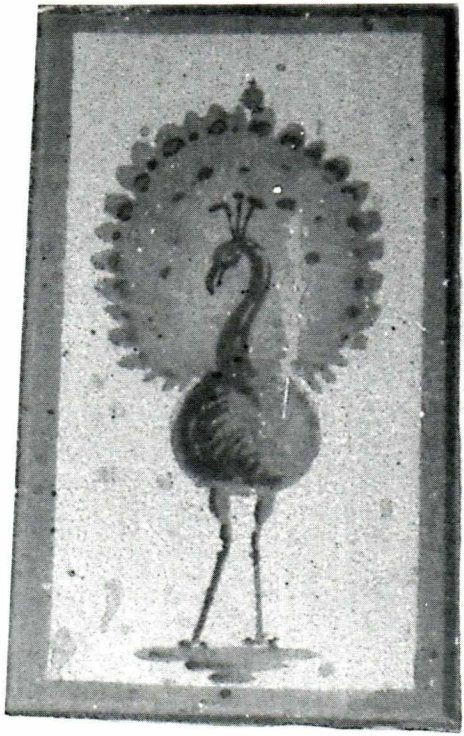

WOWRA – en gård med gamla anor

Av Gunhild Eriksdotter

Inledning

Denna artikel utgör en sammanfattning av min uppsats "Wowragården, en byggnadsarkeologisk undersökning" som lades fram på medeltidsarkeologiska institutionen våren 1990.

Gården, som är belägen i Södra Sallerup ca 5 km öster om Malmö, ägs sedan 1965 av Malmö kommun. Ett omfattande restaureringsarbete började 1982 då norra, västra och delar av östra längan gjordes vid. Hösten 1988 påbörjades renoveringen av den södra respektive resterande delar av den östra längan, en genomgripande upprustning som höll på i ca ett år. Det är tänkt att norra och västra längan skall fungera som ett allmogemuseum i Malmö

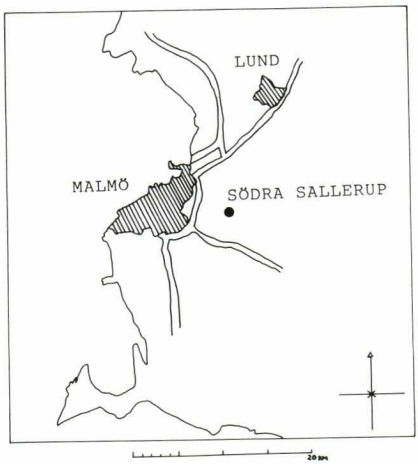

Fig 1. S. Sallerups belägenhet i förhållande till Malmö och Lund.

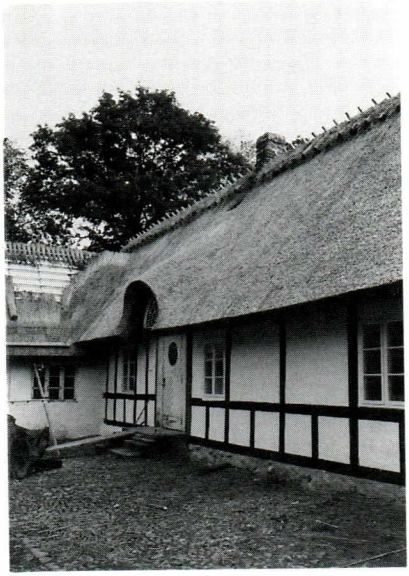

Fig 2. Wowragårdens södra länga, i bakgrunden syns en del av östra längan där vassläggning pågår. Foto: G. Eriksdotter.

Museers regi, östra byggnaden skall användas som konferens- eller samlingslokal. I bostadslängan har man inrättat två moderna hyreslägenheter på vardera fyra rum.

1989 började en professionell takläggare återge en bit av Wowragårdens ursprungliga utseende genom att lägga vass på taken. I januari 1989 började jag mitt uppmätningsarbete som varade i ca tre månader. Syftet med uppsatsen har främst varit att göra en byggnadsarkeologisk dokumentation av Wowragården samt att försöka rekonstruera gårdens ursprungliga utseende.[1] Det praktiska arbete som jag har genomfört består främst av uppmätningar av norra och västra längans fasader, en plan över hela gården, två olika takbjälkskonstruktioner samt byggnadsarkeologiska iakttagelser. Det är viktigt att utföra noggranna iakttagelser då dessa fungerar som ett oumbärligt komplement till uppmätningar, som grund för den skriftliga dokumentationen samt till rekonstruktionsarbetet. Att närmare studera en korsvirkeslänga innebär främst att man är på jakt efter numreringar, spår efter dymlings- och tapphål i virket. Spår efter igenmurade dörrar och fönster, olika konstruktionsdetaljer och utbytta delar i korsvirket kan avslöja något om byggnadens tidigare utseende och planlösning. Senare tillbyggnader och moderniseringar berättar om gårdens utveckling.

Den skånska och östdanska gårdens utveckling

För att förstå Wowragårdens nuvarande utseende är det viktigt att titta lite närmare på den skånska och östdanska gårdens ursprung och utveckling från en länga till ett 4-längat byggnadskomplex.

Överlag är forskare ense om att den 1-längade gården är den äldsta formen av ett "längahus" som stammar från förhistorisk tid.[2] Denna var uppdelad i bostad och stall. Under vikingatid/medeltid utvecklades byggnadstraditionen vilket resulterade i flerlängade anläggningar. Boningslängan kom då generellt att bestå av sters (kök) och stuga.

En dansk forskare, Halvor Zangenberg[3], delade in den 2-längade gården i två typer; 1) två parallellt liggande längor med bostad i en länga och stall och lada i en, 2) två längor som ligger vinkelrät mot varandra antingen friliggande eller sammanbyggda. Denna typ kan ha både bostad och stall i den länga som betraktas som huvudbyggnad.

Den 3-längade gården har ofta en rumsindelning liknande den 2-längade vinkelräta typen men denna hör liksom den 4-längade gården till en senare utvecklingsfas. Den 4-längade sammanbyggda gården har tillkommit sent, ofta i och med skiftet. En orsak var 1800-talets driftmässiga framsteg vilket gav bättre ekonomiska förhållanden. Skydds- och förvaringssynpunkter kan också vara orsaker som bidragit till den slutna formens utveckling. Wowragårdens utveckling faller bra in i detta resonemang där man klart kan påvisa ett tidigare stadium då gården har bestått av fyra friliggande längor som först efterhand och ganska sent blev sammanbyggda.

Erfarenheter från gårdstomtsutgrävningar i Danmark[4] visar en viss konstruktionsutveckling från tidig medeltid och framåt. Under medeltiden byggde man gårdar främst i skiftesverk med nedgrävda stolpar i marken. From renässansen, då det blev ont om virke, uppfördes längorna i större utsträckning i korsvirke med lerklining i facken och stolparna sattes på syllsten (nedgrävda stolpar i marken ruttnar snabbare).

Då Pebringegården på Själland i Danmark flyttades till Frilandsmuseet blev en utgrävning möjlig på tomten (slutet på 1930-talet).[5] Vid utgrävningen framkom 1600–1700-talsgården som har bestått av korsvirke med stolpar på syllsten. Renässansgården (1500–1600-tal) har varit uppförd i korsvirke med nedgrävda stolpar i marken. Slutligen har den medeltida anläggningen bestått av skiftesverk med nedgrävda stolpar i marken.

*Fig 3. Rekonstruktion av Pebringegården på Själland under medeltiden, byggd i skiftesverk. (A. Steensberg, **Pebringegården**, Århus 1986.)*

Gårdens konstruktion

Wowragården består idag av fyra längor, grupperade kring en kullerstensbelagd gårdsplan. Gården har kvar mycket av sitt ursprungliga utseende trots att det har skett en del om- och tillbyggnader. Västra och norra längan är de två byggnader som har mest ursprungliga byggnadsdelar kvar. Man har bevarat mycket av korsvirkets karaktär samt i västra längan även rumsindelningen. Södra byggnadens, bostadslängans, norra fasad är välbevarad medan övriga ytterväggar och planlösning är starkt ombyggda. Östra längan är i sin helhet kraftigt förändrad.

Korsvirket består nerifrån och upp av ett genomgående vågrätt fotträ som ligger på byggnadens grundstenar, fundamentet. Korsvirkets olika delar sitter samman genom tappar och tapphål. De lodräta stolparna, som är tappade i fotträet och lejden, avdelar byggnaden i fack. Fasaderna avslutas vanligen av snedstävor, en viktig anordning som stöttar hörnstolpen. Löshult och bistolpe finns i det undre fältet för att stabilisera konstruktionen och hålla upp lerkliningen. Lejden fullbordar väggen uppåt. Takverket består av sammankopplade sparrar av furu. Sparrparen är förenade med en hanbjälke vilket ger konstruktionen ökad stabilitet. Sparrarna bildar underlag för yttertaket. Halmen eller vassen har legat på läkten eller på längsgående raftar. På takryggningen har halmen hållits fast av korta ryggaträ. Ovanför korsvirkesväggen är gaveln täckt med panel. Innan det blev vanligt med panel risflätade man gaveln med halm emellan.

Korsvirket består av ek. Detta är ett mycket hårt och tätt träslag som tåler väder och vind bra. Lejden är relativt skyddad mot väta och starkt solljus och

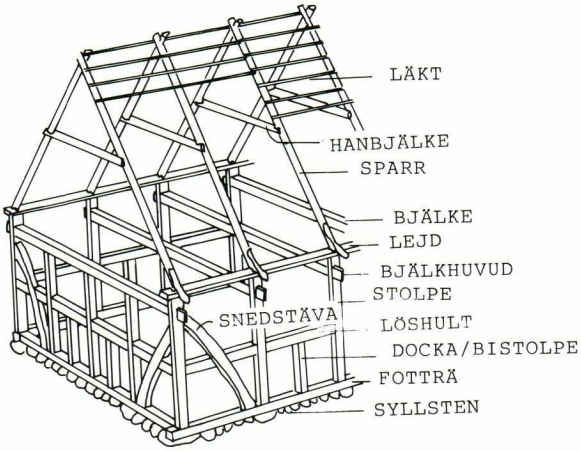

Fig 4. Skiss över korsvirkets olika delar. (B. Stoklund, ***Bondegård og byggeskik før 1850****, Köpenhamn 1972.)*

därför av furu, som också lättare kan fås i större längder. De olika delarna till korsvirkeslängan höggs till och passades in i förväg. Man använde sig av numreringar i form av romerska siffror, på ytterstolpar och intilliggande löshulter, för att lättare veta var de olika korsvirkesdelarna skulle sitta när "skelettet" restes. Utfyllnadsmaterialet i facken har varit lerklining. Leran har klinats mellan lodräta pile- eller hasselkäppar som är fastsatta i hål i löshulten och i en ränna i fotträet.

Den vanligaste typen av dörr, som användes förr, var halvdörren som består av två av varandra oberoende dörrhalvor. Denna typ var praktisk, genom att ha den övre dörrhalvan öppen och den nedre stängd fick man in ljus och luft i längan utan att smådjur sprang in.

Gårdens utveckling under 300 år

Följande resonemang skall ses som ett försök till en hypotetisk rekonstruktion av gårdens utveckling under ca 300 år.

Min byggnadsarkeologiska undersökning har visat att den stående gårdens tidigaste skede (1700-talet), då arrendebönder brukade egendomen, kan ha bestått av två parallellt liggande längor, en i norr och en i söder. Den södra byggnaden har nyttjats som bostad medan den norra längan har fungerat som stall och lada.

Genom att studera den södra längans varierande fackbredd samt planer av

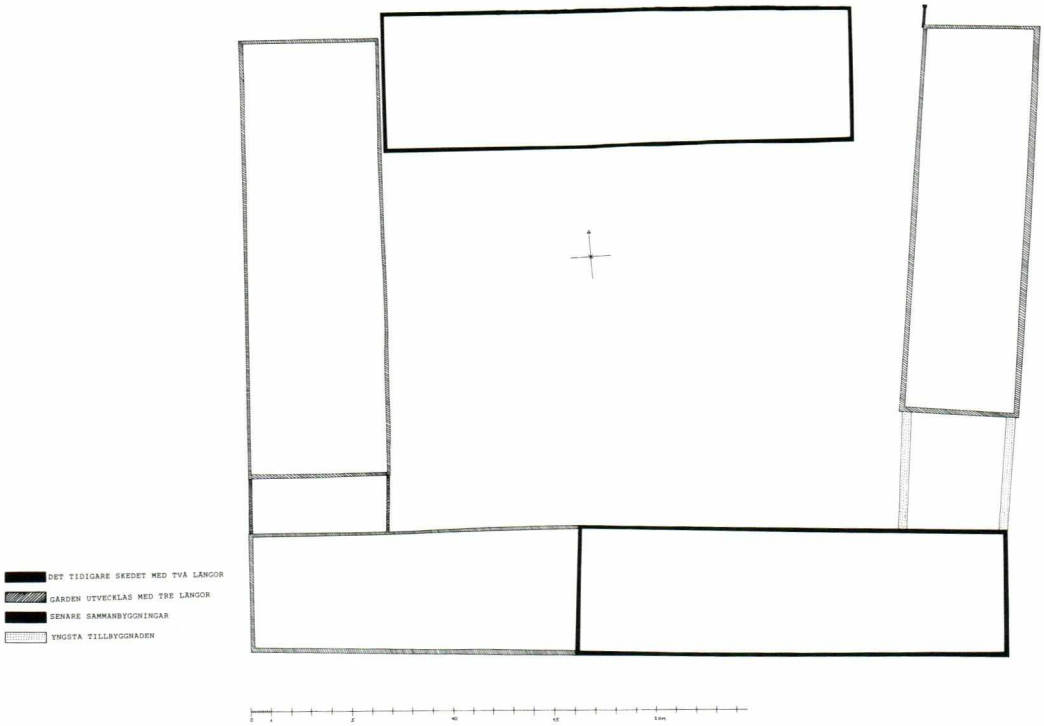

Fig 5. Wowragårdens olika byggnadsskeden.

andra bostadslängor i Skåne och på Själland[6] har jag rekonstruerat Wowragårdens bostadsplan och kommit fram till två olika lösningar. Byggnaden har varit uppdelad i fem rum (13 fack). Enligt den första teorin har rummet längst i öster nyttjats som kisthus eller kammare. Kisthuset fungerade som förråd, fest- eller gästrum. Följande rum har bestått av tre fack och troligen tjänat som brygghus. Vidare har nästa rum utgjorts dels av ett kök med öppen skorsten, mot ytterfasaden, dels en förstuga, belägen mot gården (tre fack). Kök och förstuga har varit åtskilda genom en mellanvägg. Köket med den öppna skorstenen har varit centralt belägen i byggnaden. Till skorstenen var dels en bakugn förankrad, placerad utanför längan p g a brandrisken, dels en bryggkittel belägen i brygghuset. Medan matlagningen har skett i nederdelen av den öppna skorstenen har brygghuset använts som grovkök där man bakade, tvättade, slaktade m m. Nästa rum har varit dagligstuga (fyra fack) som tjänade som mat- och sovrum. Rummet värmdes upp genom en sättugn/

biläggarugn, också den förankrad till skorstenen. Stugan var oftast möblerad med bord och väggfasta bänkar, skåpsängar och eventuellt ett vråskåp. Det sista utrymmet i väster har fungerat som en liten kammare eller förråd (ett fack). Denna planlösning styrks genom det senare moderna kökets placering i östlängans södra del. En praktisk placering med brygghuset i närheten.

Den andra teorin bygger på att brygghuset och dagligstugan byter plats. Dagligstugan skulle i så fall hamna bredvid den större kammaren i öster som sannolikt haft en "viktigare" funktion än den mindre i väster. Man har velat ha en finare kammare i dagligstugans närhet medan man intill brygghuset hade användning för en mindre kammare till pigan.

Stall- och ladubyggnaden i norr har bestått av fyra rum. Två stall har varit placerade i öster (tre resp fyra fack). Nästa utrymme har varit tröskeloge (fyra fack) och rummet längst i väster har sannolikt nyttjats som (foder-)lada (tre fack). Tröskelogens placering framgår av att detta utrymme saknar ursprungliga takbjälkar. Man tröskade säden med hjälp av en slaga. Detta redskap svingades i luften vilket omöjliggjorde takbjälkar. Foderladan och tröskelogen har sannolikt haft jordgolv medan stallutrymmena varit kullerstensbelagda. Stallen har haft dörröppningar både i ytter- och gårdsfasaden medan ladan endast haft en öppning i ytterväggen. Ursprungliga fönster har troligen bestått av små luckförsedda gluggar.

Wowragården har i detta skede haft en liknande uppbyggnad som Zangen-

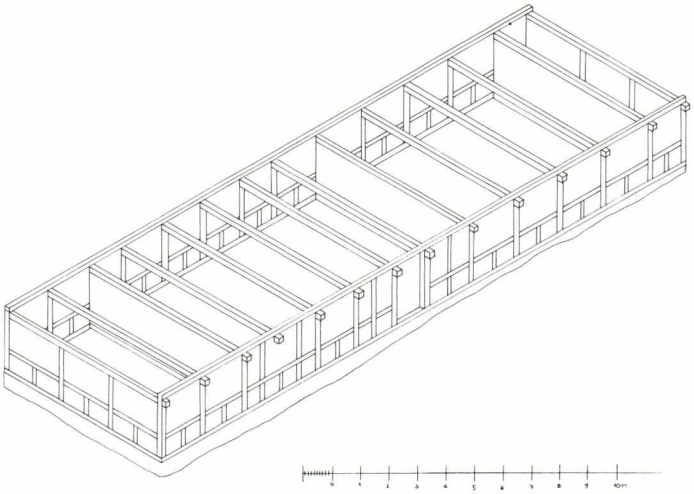

Fig 6. Rekonstruktion av södra längans planlösning sett från nordöst.

bergs exempel angående den tvålängade parallellgårdens planlösning, dvs att en länga använts som bostad medan den andra byggnaden innehållit både stall och lada. Värt att notera är att man lade boningslängan så långt bort från vägen som möjligt därför att boskapen skulle kunna drivas direkt ut från stallet till denna. Under denna tid då det kollektiva tegbruket härskade i byn har gårdens brukare bestått av ett mindre hushåll med husbonden och hans familj samt ett par drängar och pigor.

Tiden kring skiftet (1700–1800-talet) har inneburit stora omvälvningar både ekonomiskt och socialt sett.

Förutom de tidigare nämnda längorna utökas gården med två byggnader, en väst- och en östlänga. Under denna tid behåller bostadslängan sin tidigare planlösning. Då den västra längan tar över den norra längans tidigare funktion som tröskeloge och lada, används den norra uteslutande som stall- och foderlada. Den västra byggnaden består av tre utrymmen. Tröskelogen har legat i mitten, omgiven av två lador där man förvarade säd eller halm. Man har kört in halmen i tröskelogen och sedan kastat in den i något av sidorummen. Säden har troligen varit förvarad i det södra utrymmet som har en dörr i ytterfasaden där man sedan kört ut den och halmen kan ha haft sin plats i det norra rummet, nära till djuren. Ovanför ladorna har man haft ett loft som också fungerat som förvaringsutrymme för hö och halm. Golvbeläggningen har varit av jord. Den östra längans funktion är höljd i dunkel då byggnaden

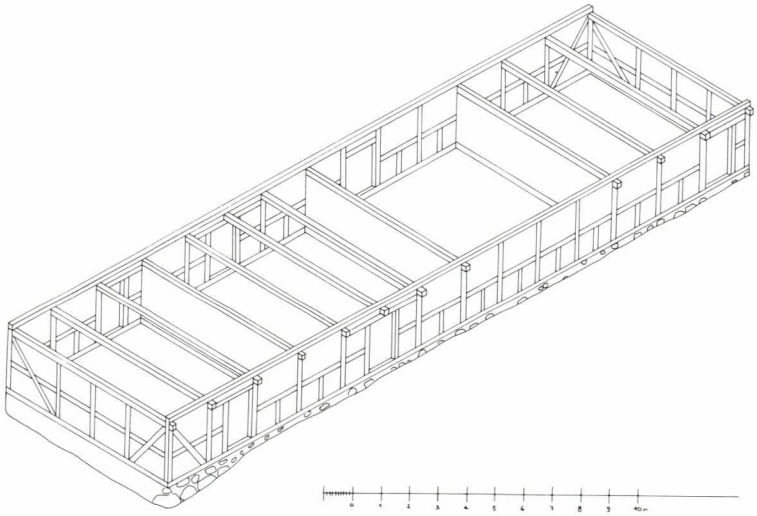

Fig 8. Rekonstruktion av norra längans planlösning sett från nordöst.

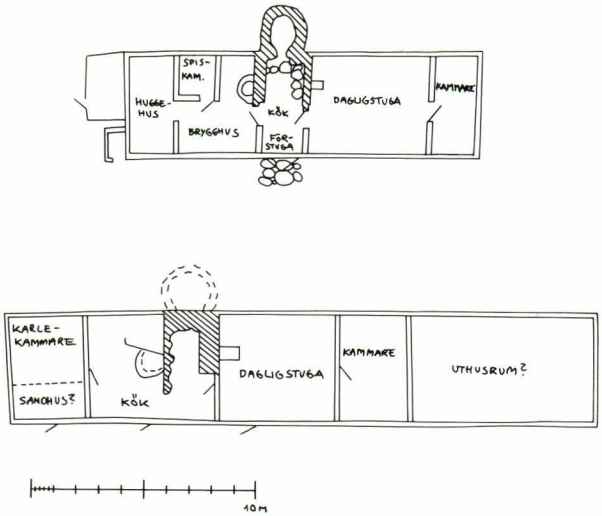

Fig 7. Bostadslängor jämförbara med Wowragårdens, överst Tystrup och under Pebringegården. Båda gårdarna finns på Frilandsmuseet utanför Köpenhamn i Danmark.

genomgått flera förändringar under årens lopp. Då en bouppteckning från 1799 efter Anders Larsson tar upp ett antal vagnar är en teori att byggnaden till viss del använts som vagnsförråd.[7] Det är också möjligt att man haft en huggebod, dvs snickareverkstad, i denna byggnad.

Någon gång under tiden kring skiftet har man även uppfört en byggnad intill den södra längan i väster. Denna tillbyggnad, som utgjorts av tre rum, har sannolikt använts som sommarstuga, härbärge samt i någon del som förråd. Sommarstugan och härbärget är två utrymmen som bl a nämns i bouppteckningen från 1832.[8] Under senare delen av detta skede har man dels byggt samman bostads- och västra längan genom en passage dels den norra och östra längan genom ett tak över öppningen mellan dessa två byggnader som fungerat som inkörsel. Tiden kring skiftet präglas av en effektivisering inom jordbruket som i sin tur ledde till bättre ekonomiska förhållanden. Wowragården utvecklades under denna tid till en gård med fyra delvis sammanbyggda längor. År 1787 upphörde Wowra att vara en arrendegård då Anders Larsson köpte egendomen av baron Axel Stjernblad från Torups Slott.[9] Denna juridiska handling kan även ha haft en positiv inverkan på Wowragårdens utveckling. Vid Södra Sallerups enskiftesförättning 1805 beslöt man att gården inte skulle flyttas då byggnaderna var i gott skick och egendomen var utrustad med en stor trädgård.[10]

Införandet av maskinell hjälp inom jordbruket under 1900-talet ledde till flera byggnadsändringar på gården. Man uppförde bl a en hög port i västra längans ytterfasad. Troligen har en del av längan börjat användas som förvaringsplats för traktorer och andra jordbruksmaskiner. I bostadslängan ändrades planlösningen radikalt genom en omfattande modernisering. Köket placerades i en senare grundmurad tillbyggnad, inkilad mellan södra och östra längan. Bostaden utrustades vidare med flera representationsutrymmen, bad, kök med spis etc. Ytterligare två skorstenar sattes in vilket möjliggjorde uppvärmning av flera rum. Stora delar av ytterfasaden samt östgaveln bytte väggbeklädnad från korsvirke till putsad tegel, en ändring som även gjordes i östlängans yttervägg.

Från skiftet utvecklades Wowra ytterligare, från en 4-längad gård, brukad sedan generationer av bönder med jordbruket som största inkomstkälla till ett 4-längat sammanbyggt lantbruk, ägd av bönder som inte bara ägnade sig åt jordbruket utan också började exploatera den krita som finns naturligt i marken.

Då man sysslar med rekonstruktioner av byggnader strävar man efter att nå en så absolut datering som möjligt. Genom att studera takbjälkarnas konstruktion hos de fyra längorna kan man nå en relativ datering. Jag anser att södra och norra längan, med nedkilade bjälkhuvuden i ytterstolparna, hör till gårdens tidigare byggnader. Denna teori stödjer sig på att bostadslängans

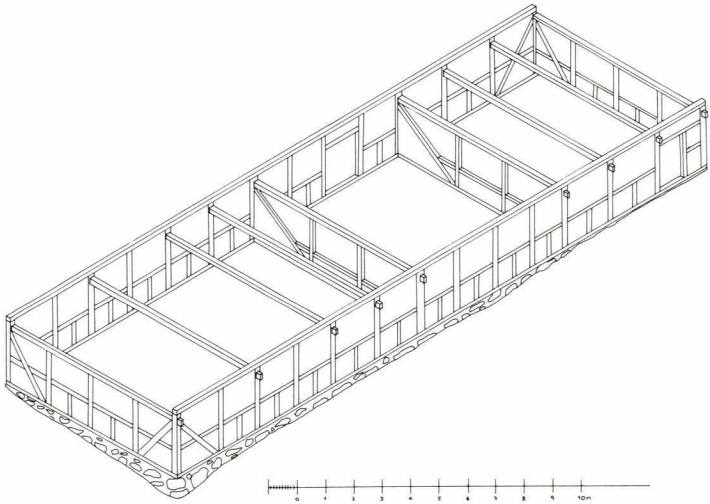

Fig 9. Rekonstruktion av västra längans planlösning sett från nordväst.

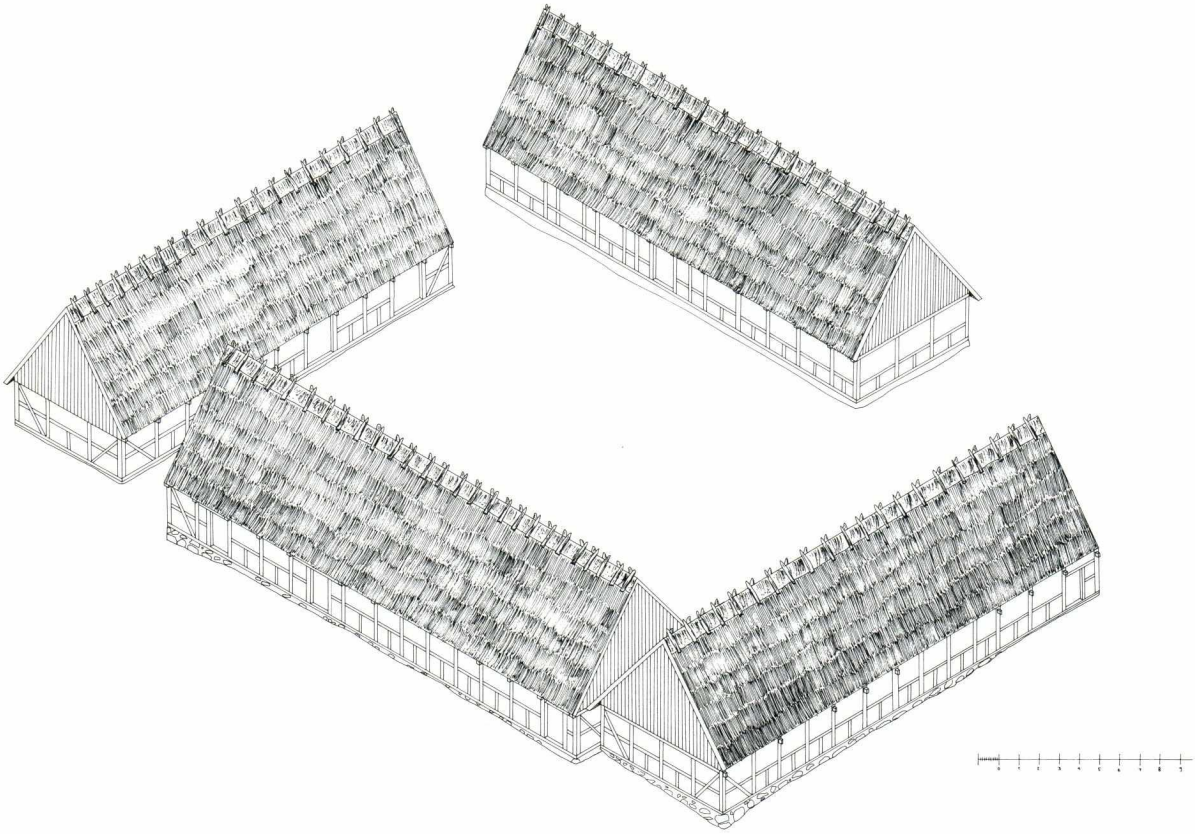

Fig 10. Rekonstruktion av Wowragårdens utseende kring skiftet, översikt sedd från nordväst.

tillbyggnad i väster har intappade takbjälkar. Denna senare konstruktionsdetalj återfinns även hos västra och östra längan som skulle ha tillkommit efter de två förstnämnda längorna. Jag är medveten om att en dendro-kronologisk undersökning skulle kunna ge en betydligt exaktare datering. Vid denna tidpunkt är tyvärr denna typ av undersökning en ekonomisk omöjlighet för mig.

[1] I min tidigare uppsats finns kapitel som jag av utrymmesskäl inte har tagit med i denna sammanfattning, t ex "Landskapet och byn" och "Wowragårdens ägare och arrendebönder". I *Elbogen 1984* behandlas liknande material av Helge Andersson i artikeln "Wowragården I. Byn, gården och folket".

[2] Forskare vilkas resultat jag har använt är bl a: A Eskeröd, T Grøngaard-Jeppesen, S Jespersen, A Steensberg, B Stoklund och H Zangenberg.

[3] H Zangenberg, *Danske bøndergaarde, grundplaner og konstruktioner*, Köpenhamn 1925. H Zangenberg arbetade på 1920–30-talet med att ansvara för flyttning och återuppförande av gamla hus på Frilandsmuseet i Sorgenfri samt att insamla kunskap om olika typer av byggnadsskick.

[4] T Grøngaard-Jeppesen, Fynske gårdsundersøgelser, *Gårdens udvikling fra jernalderen til nyere tid*, Odense 1983. Artikeln behandlar bl a en undersökning i Åstrup på Fyn.

[5] A Steensberg, *Pebringegården*, Århus 1986. A Steensberg har sysslat mycket med gårdstomtsutgrävningar bl a i Store Valby och Pebringe under 1930–50-talet.

[6] Jag har använt mig av bostadsplaner tagna ur bl a följande litteratur: M Minnhagen, *Bondens bostad*, Lund 1973, A Steensberg, *Pebringegården*, Århus 1986, B Stoklund, *Bondegård og byggeskik før 1850*, Köpenhamn 1972.

[7] Södra Sallerups kyrkoarkiv P II:I, Malmö Stadsarkiv.

[8] Oxie Häradsrätt, 1832–33, F II:40, Lunds Landsarkiv.

[9] Oxie Häradsrätt, 6/11 1800, Lunds Landarkiv.

[10] Lantmäterikontoret, Malmö, S Sallerups sn, akt 9.

LITTERATURFÖRTECKNING:

H Andersson. Wowragården I. Byn, gården och folket, *Elbogen* 1984, Malmö 1984.

G Benzon. *Gammelt dansk bindingsværk*, Köpenhamn 1984.

N-A Bringeús, m fl. *Arbete och redskap*, Stockholm 1983.

Å Campbell. *Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet*, Uppsala 1928.

A Eskeröd. Den dansk-skånska gården och Hinterpommerns fyrkantsgårdar, *Fataburen* 1957, Stockholm 1957.

T Grøngaard-Jeppesen. Fynske gårdsundersøgelser, *Gårdens udvikling fra jernalderen til nyere tid*, Odense 1983.

S Jespersen. *Studier i Danmarks bønderbygninger*, Köpenhamn 1961.

M Minnhagen. *Bondens bostad*, Lund 1973.

A Steensberg. *Den danske bondegård*, Köpenhamn 1974, (den första utgåvan 1942).

A Steensberg. *Pebringegården*, Århus 1986.

B Stoklund. *Bondegård og byggeskik før 1850*, Köpenhamn 1972.

H Zangenberg. *Danske bøndergaarde, grundplaner og konstruktioner*, Köpenhamn 1925.

Rölakan i Oxie härad

Av Viveka Hansen

Artikeln grundar sig på material från författarens rölakansinventering på muséer och hembygdsgårdar i framför allt Skåne men även andra samlingar i Sverige och Danmark. Artikeln kompletteras med information från bouppteckningar på Landsarkivet i Lund över Oxie härad, mellan åren 1700–1840. Inventeringen och andra studier kring ämnet rölakan skall resultera i en bok som beräknas att publiceras 1992. Arbetet pågår som ett projekt hos stiftelsen Institutet för Kulturforskning (IK). Här följer ett utdrag om Oxie härads rölakansvävnader, deras mönsterformer, material, färger, användningsområden och människorna kring vävnaderna.

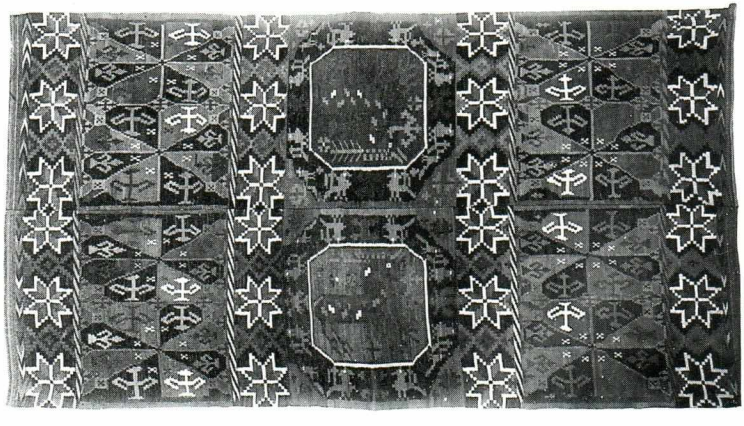

Fig 1. Vävnad från Oxie härad, ägare Malmö museum, katalognummer 2452. Täcket är vävt i omväxlande breda och smala bårder med åttabladsstjärnor, åttabladsrosor med liljor, bäckahästar och blixtrölakan. Märkningen är KMD 1746. Foto Malmö museum.

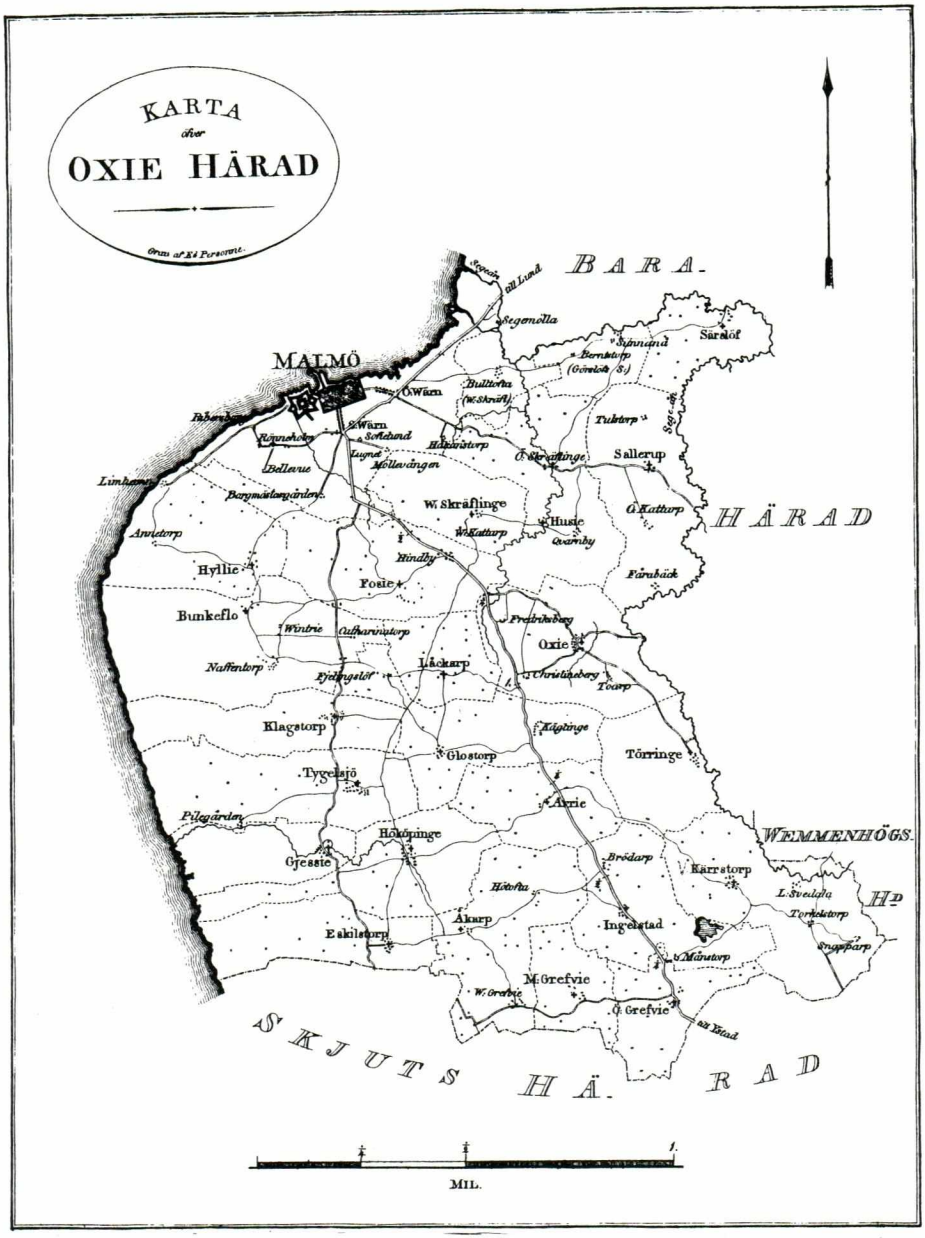

Fig 2. 'Karta öfver Oxie Härad', odaterad.

Teknikens geografiska spridning

Rölakan vävdes mycket flitigt i Skåne mellan åren 1700–1850 med en höjdpunkt för teknikens popularitet kring 1780–1820 med vissa lokala tidsskillnader. Flest vävnader finner man i de södra delarna av landskapet samt i en förlängning åt nordost längs Albo-Gärds-Villandsområdet. Utanför Skåne vävdes rölakan i mindre omfattning då främst i Blekinge, södra Småland och Halland, Västergötland samt Bohuslän. Men också längre norrut i Värmland och Ångermanland har några enstaka vävnader sitt ursprung.

Det sydvästskånska häradet Oxie gränsar till Bara i norr och öster, Vemmenhög i sydost, Skytts i söder och Öresund i väster. Denna del av landskapet är en utpräglad slättbygd med bördig jord och hade därmed i äldre tid en stor grupp välmående och tämligen rika bönder. Dessa hade ekonomiska möjligheter att låta sina hustrur och döttrar tillbringa mycken tid vid hemmets vävstolar, vilket inte minst framgår av boupptecknigarnas oändliga uppräkningar över hemmens enorma textilrikedomar, där rölakan ofta intar en särställning bland konstvävnaderna. Genom de inventerade museernas och hembygdsföreningarnas samlingar har 51 rölakansvävnader kunnat beläggas att vara tillverkade i Oxie härad. Ett ganska stort antal vävnader (48 st) har dessutom endast beteckningen sydvästra Skåne utan närmare upplysning om deras proveniens. En del av dessa vävnader tillhör sannolikt också Oxie härad, men detta kan inte konstateras med säkerhet då museernas katalogkort saknar häradsbeteckning. Trots det begränsade antalet rölakansvävnader som finns bevarade idag, kan man ändå tydligt se att textilkonsten stod mycket högt i detta område under 1700-talet och en god bit in på 1800-talet.

Vävnadstekniken

Rölakan väves på en traditionell vävstol med liggande varp. Tekniken grundar sig på den enkla tuskaften, dvs att man har två trampor och på så vis endast kan erhålla två skäl. Men för den skull är det inte alls enkelt att väva rölakan, då inslagsgarnet måste plockas in i väven för hand utan skyttelns hjälp, vilket är ett drygt arbete. Mönsterformerna grundar sig på ett system av rutor. Dessa väves antingen över 2, 4 eller 6 varptrådar vilka vid varje inslag måste snärjas med sin närmsta grannruta. Genom detta förfaringssätt bildas små upphöjda vallar mellan varje ruta, vilket bidrar till att vävnaden blir oliksidig. Endast vid en typ av rölakansvävning uteblir de typiska rutformationerna, nämligen vid de så speciella blixtmönsterna (se fig 9). Här flyttas istället inslagsdockorna kontinuerligt fram och tillbaka i sicksack över vävnaden.

Fig 3. Schematisk bil
över tekniken rölaka

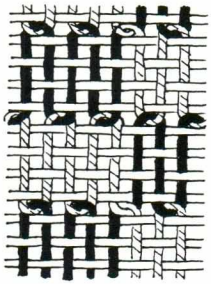

Materialet

Som varp användes lin, *linum usitatissimum* är det latinska namn som Linné gav denna vackra växt. Han beundrade också det växande linet under sin Skånska resa där han skriver *"Åkarp 11 juni 1749 – linet öppnade här först i dag sina blommor ävensom hyllen"*. Man kan tänka sig att det skånska landskapet på sina håll måste ha visat upp en bedårande vacker syn med alla dessa blåblommande linfält. Till vävens inslag nyttjades ullgarn som kardades, spanns och färgades innan det kunde användas i väven. Ullen kom från grovulliga får av lantras vilket var den allmänt förekommande hos allmogen (Kjellberg 1943).

Vävnadernas färger

Oxie härad tillhör den provins som har de allra klaraste, starkaste och mest färgmättade kulörerna i hela det sydsvenska rölakansområdet. De färgstarka röda nyanserna ger ett dominerande intryck som kombineras med blå och gröna kulörer, allt ifrån mörkaste marinblått och skogsgrönt över i ljusare nyanser. De ljusare rödgula och gula nyanserna samt vitt förekommer vanligtvis på mindre detaljer och partier.

Färgningen

Att kunna färga sitt garn på ett tillfredsställande sätt var en viktig kunskap för dåtidens kvinnor. Valet av växter gavs högsta prioritet eftersom det endast var ett fåtal av dessa som gav den allra bästa och hållbaraste färgen. Största vikt lades naturligtvis vid ljushärdigheten då rölakansvävnader var en stolthet för familjen som skulle bevaras från generation till generation. Den lättaste färgen att få fram var den gula som kunde uppnås genom en mängd olika svenska växter. I en färgningsbok från 1842 av Gustawa Schartau finns förslag till gulfärgning *"vau, ljung, fräken, gulmåra, färgginst, johannesört, rödklöver, kungsljusblommor, björklöv, apelbark m m"*. Det var just denna mångfald av möjligheter som gjorde att den gula färgen inte hade speciellt hög status. I ett rikt område som Oxie härad användes därför färgen inte så flitigt till rölakansvävnadernas framsidor. Däremot kunde gula nyanser gärna vävas till baksidorna eftersom dessa ändå inte skulle visas upp. Häradets allra viktigaste färg, den röda, gick inte att framställa av de inhemska växterna. Här användes flitigast den importerade sydländska krappen som kom till Malmö sjövägen. För övrigt odlades den också med gott resultat, speciellt i sydvästra delen av Skåne. Linné träffade på en sådan odling under sin skånska resa 1749, han

skriver. *"Malmö den 13 juni – krapp växte frodigt hos trädgårdsmästaren Christian Müller utan att täckas om vintern. Jag kunde icke se annat, än att det växte här så frodigt, som jag det någonsin sett i Frankrike eller Flandern; ty vore här visserligen tillfälle att anlägga krapp-plantager i Skåne, emedan roten så mycket årligen införskrives och konsumeras av färgare".*

Ett annat omtyckt färgämne vid rödfärgning var kochenillen, en liten importerad sköldlus som innehåller ett mycket starkt färgämne. Färgen blir kraftigt röd i förhållande till krappens mer rödbruna framtoning. Båda var de populärast av alla färger på häradets rölakansvävnader. En annan högt skattad färg var den blå kulören, som var ännu svårare att få fram än den röda. Här användes vejden eller indigon ur vilka man kunde utvinna den åtråvärda blå färgen genom en omständlig procedur. Lönen för mödan blev vackra blå kulörer eller gröna om garnet först var gulfärgat, men viktigast av allt var att ljushärdigheten överträffade alla andra växters. Idag tvåhundra år senare ser vi resultatet av kvinnornas goda kunskaper i konsten att välja de rätta växterna och örterna. Fortfarande är många textilier färgmässigt i gott skick med klara friska färger som om de var färgade/vävda igår. Men även de blekta vävnaderna är nog så vackra med sina dämpade och behagliga färgtoner. Växtfärgerna har just denna egenskap: att kunna åldras vackert. Anledningen till vävnadernas nutida färgstyrka ligger naturligtvis inte bara i valet av rätt växter, utan beror i hög grad också på kvinnornas försiktiga användande av textilierna vilket har bidragit till dess nuvarande välbefinnande. Merparten av rölakansvävnaderna förvarades största delen av året nerpackade i en av hemmets kistor, där de låg väl skyddade för solljusets negativa inverkan på färgerna. Det var när stugan skulle prydas till fest som konstvävnaderna plockades fram ur gömmorna för att imponera på grannkvinnor och släktingar. Ett stort textilförråd var ett gott tecken på rikedom och välmåga. Detta var ett av dåtidens sätt som visade att man hade lyckats bra i livet.

Häradets vanligaste mönstertyper

Oxie härad har mycket mönstermässigt gemensamt med sitt grannhärad Skytts i söder, och i mindre utsträckning även med de övriga angränsande Vemmenhög, Torna och Bara härader. Det är för övrigt alltid så att klara uppdelningar sällan kan dras vid häradsgränserna. Ofta finns det ett visst centrum för en mönstertyp, vilket kan variera från att vara en isolerad företeelse i en del av ett härad till att omfatta ett mycket större geografiskt perspektiv med en utbredning över halva Skåne. Så är också fallet i Oxie där några mönstertyper tillhör just detta området, medan andra dyker upp på skilda platser i Skåne. I rölakansvävningen kan tolv huvudformer urskiljas:

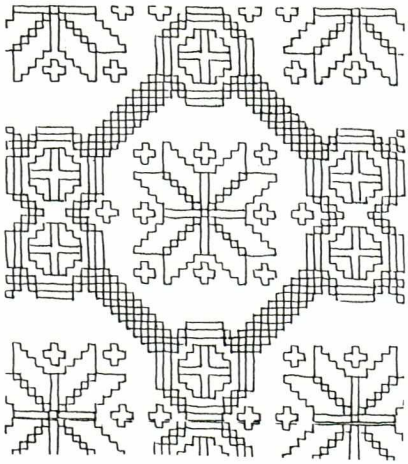

Fig 4. Mönstertyp, stjärna i inrutning med parvis ställda korsrosetter.

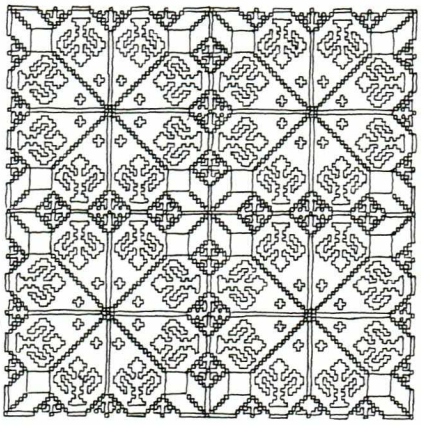

Fig 5. Mönstertyp, åttabladsrosor med liljor.

stjärnan, rosen, åttakantsrutan, fågeln, liljan, trädet, timglaset, palmetten, människofiguren, hjorten, bäckahästen och blixten. Samtliga former utom hjorten förekommer i området. Även människofiguren är mycket sparsamt använd som motiv och återfinnes endast som ryttare till häst. För att börja med stjärnan som finns överallt i rölakansområdet. Så också i Oxie härad även om den här intar en blygsammare plats än i många andra härader. Vanligast är den på åkdynorna där stora åttabladsstjärnor omväxlar med enkla stjärnor, eller som stjärna i inrutning med parvis ställda korsrosetter (Fig 4). Den vävdes också som stjärna i åttakantsruta, som en ensam stjärna på ett jynne (stolsdyna), på bårder samt som utfyllande bottenmotiv tillsammans med andra mönsterformer. Rosen finns i huvudsak i två olika mönstertyper i häradet antingen som åttabladsros med liljor (Fig 5) eller som dubbelkors i åttakantsruta i åttabladsros med liljor. Båda är tämligen sällsynta i Oxie härad.

Nästa form är åttakantsrutan, vilken inte förekommer ensam utan inramar stjärnor, rosor, djur m m i olika utförande. Den kan vara allt från en smal enkel enfärgad bård till en välarbetad bred bård som myllrar av små motiv. Fågeln är just en sådan figur som placerades i bårderna. Dessa var omväxlande breda, smala, långa och korta i en fascinerande blandning av variationer. Fågeln är också huvudfigur i en typisk men ovanlig mönstertyp från häradet, nämligen träd med fåglar inom rätlinjigt ramverk (Fig 6). Detta vackra mönster består av tre stora träd inom var sitt ramverk med fåglar som trängs

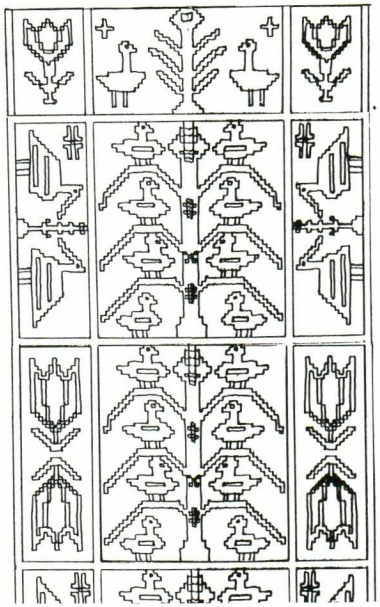

Fig 6. Mönstertyp, träd med fåglar inom rätlinjigt ramverk.

på dess grenar. Övriga inramningar runt huvudfälten består av fåglar, träd och tulpaner.

En annan speciell mönstertyp som har sitt centrum i Oxie, är träd inom ram (Fig 7). Här syns tre tronande ståtliga vårdträd som sträcker sina stiliserade grenar åt alla håll. Mindre träd och fåglar är vävda som avgränsningar mellan trädfigurerna. Nästa mönsterform, timglaset, återfinns på mönstertypen träd omväxlande med kors, stjärnor och timglas. Vilket för övrigt är ett mönster som har en stor geografisk spridning. Dess centrum finner man i Färs härad i sydöstra Skåne. Men i större delen av södra Skåne finns mönstret i mindre omfattning, så också i Oxie härad. Så följer palmetten eller granatäpplet som det också kallas, vilket är ett särdeles vanligt mönster i de östra delarna av landskapet. Däremot återfinns det bara i enstaka exemplar i Oxie härad med omnejd. Om nu palmetten var ovanlig i området, så förekommer bäckahästen i desto rikligare mängd (Fig 8). Den vävdes ofta i rödaste rött på täcken och åkdynor i en åttakantig inramning antingen med fåglar, träd och timglas eller meanderbård. Detta ovanliga och ståtliga djur hade sitt absoluta centrum i Oxie och Skytts härader. Man kan se att kvinnorna lade ner extra mycket möda och arbete på dessa vävnader, vilket har resulterat i att bäckahästmönsterna är något av det vackraste och mest färgsprakande som kan

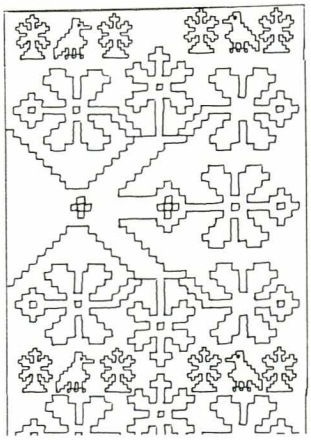

Fig 7. Mönstertyp, träd inom ram.

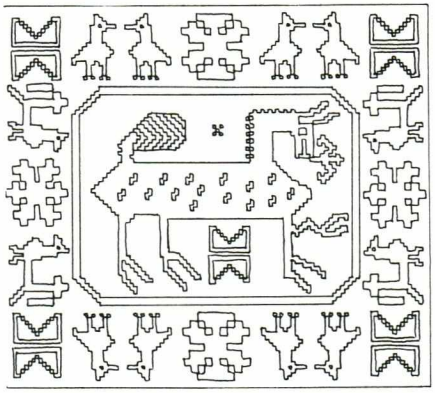

Fig 8. Mönstertyp, bäckahäst inom åttakantsram.

beskådas inom rölakansvävningen. Den vävnad där både färger och mönster är som mest imponerande och iögonfallande är kanske när bäckahästar är insprängda på en blixtbotten (Fig 9). Denna kaskad av färger som svävar fram och tillbaka över täcket i blixtmönstrets sicksackgående rörelse, endast avbrutna av bäckahästarnas skepnad, är en fröjd för ögat. Nu används inte bara blixtrölakanet på detta sätt i Oxie. Allra vanligast är det som breda bårder på åkdynorna. Men mönstret förekommer också på dynor av olika storlekar som

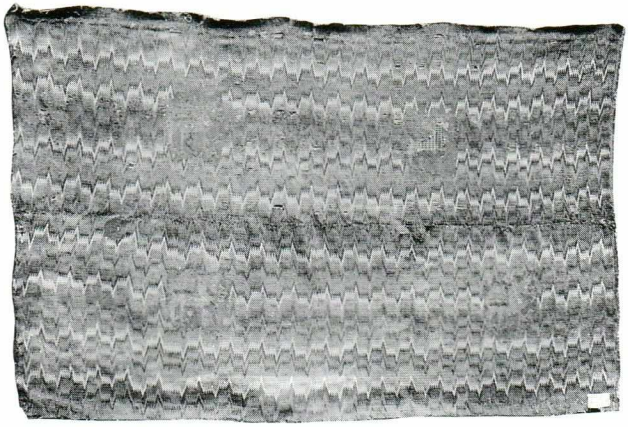

Fig 9. Vävnad från Oxie härad, Åkarps socken, Hötofta by, ägare Kulturen i Lund, katalognummer 1096. Täcket är vävt i blixtrölakan med insprängda bäckahästar, märkningen är K r o. Foto Kulturen.

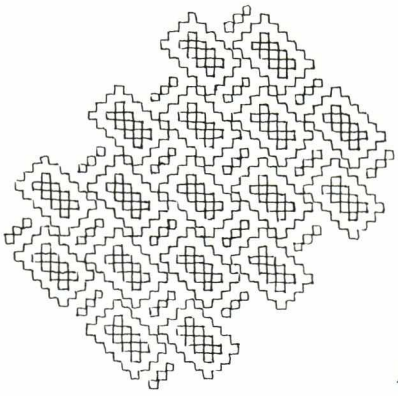

Fig 10. Mönstertyp, flätmönster.

heltäckande mönster. Några intressanta vävnader utanför de egentliga huvudformerna återfinns också i häradet. För det första finns mönstret "ryttare till häst" på vävnader som användes till stolsdyna, och för det andra möter man också det så speciella flätmönstret (Fig 10), vilket är uppbyggt av enbart små fyrkantiga rutor som genom sin färgplacering ger sken av att kulörerna flätas in i varandra. Som synes är mönsterrikedomen imponerande stor och egentligen är inte den ena vävnaden den andra lik, men ändå måste man sträva efter att finna likheter, för att kunna dela upp materialet i mönsterformer och därav försöka få en bild av vävnadernas geografiska utbredningsområden. Även informationer om färger, storlekar, varptäthet, bakstycken, tofsar m m kan ibland vara till god hjälp vid fastställande av vävnadens härkomst område.

Två helt unika vävnader

De två följande mönsterformerna som närmare kommer att beskrivas är endast funna i vardera ett exemplar i hela det inventerade materialet. Båda härstammar de från Oxie härad. Den ena av dessa vävnader är en åkdyna som idag finns på Kulturen i Lund. Vävnaden är 47 cm bred och 119 cm lång och har vävts i en tät kvalitet med 6 varptrådar/cm (Fig 11). Kulörerna är i 11 olika nyanser, svart, vitt, mörkblått, mellanblått, mörkrosa, rödviolett, rödgult, grönt, olivgrönt, gult och rosa. Vävnaden har också en bevarad baksida som är vävd i liksidig kypert av rött ullgarn, samt har tofsar i hörnen. Märkningen är D T M som är invävt på textiliens framsida, längs vävnadens kortsidor finns breda blixtbårder och längs långsidorna dito smala. Mönstret är för övrigt inte likt någonting annat i rölakansväg. Två bandformationer med diverse utsirningar är vävda parallellt längs med hela vävnaden. På jämna

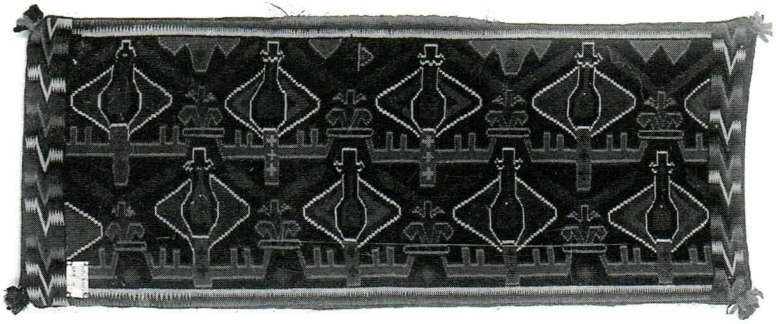

Fig 11. Åkdyna från Oxie härad, ägare och foto Kulturen i Lund, katalognummer 4621.

avstånd sitter små liljeträdsvariationer utplacerade längs bandet omväxlande med en obestämt formad figur. Man kan spekulera kring dess mönsteruppbyggnad som å ena sidan liknar en halv mansfigur med hög hatt och ovanligt långa armar. Det kan om möjligt också vara en grov förenkling av palmettmotivet. Var väverskan har fått denna mönsteridé ifrån förblir en obesvarad fråga.

Den andra vävnaden finns också på Kulturen idag, men härstammar ursprungligen ifrån Oxie härad (Fig 12). Dess bredd är 47 cm och längd 104 cm. Även denna vävnad har en varptäthet på 6 trådar/cm, vilket är en mycket tät rölakanskvalitet. Färgerna är många, närmare bestämt 14 stycken i olika gröna, röda, blå och gula nyanser samt vitt och svart. Vävnaden har inte längre någon baksida eller tofsar, men är däremot daterad 1802 och med invävda initialer BPD BFD. Mönstret består av ett centralt livsträd med en blomkruka på varje sida inom en spegel, ramen är vävd med fåglar och trädformationer. Det är blomkrukorna som är intressanta i detta sammanhang eftersom de är vävda i flamsk, alltså är vävnaden en blandteknik av rölakan och flamsk vilket annars bara var brukligt i Blekinge och då i helt annat utförande. Denna typ av urna med blommor var ett mycket populärt motiv inom flamskvävningen och den ses ofta tillsammans med andra blommor, fåglar, hjortar m m. Man kan förmoda att denna rölakansväverska också var väl bevandrad i den mer avancerade flamskvävnadskonsten.

Märkning

Märkning av rölakansvävnader med initialer och årtal förekommer endast på 15 % av textilierna i ett genomsnitt av hela inventeringsmaterialet på 1693 vävnader. Av Oxie härads 51 vävnader är däremot 39 % märkta och i grann-

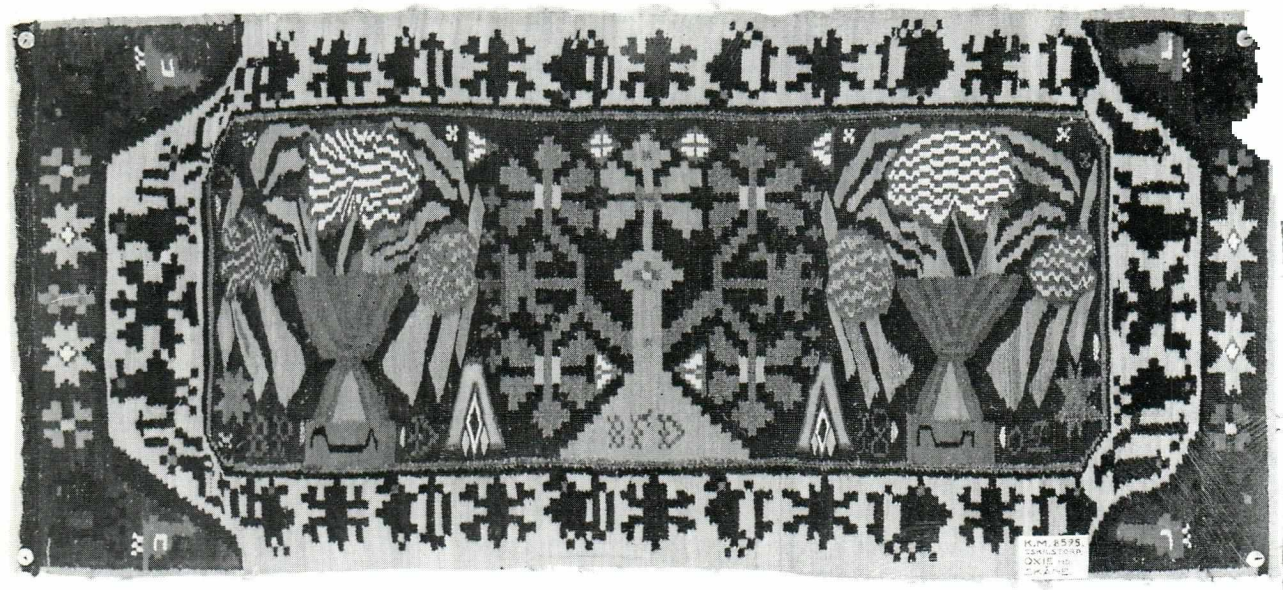

Fig 12. Åkdyna från Oxie härad, ägare och foto Kulturen i Lund, katalognummer 8595.

häradet Skytts hela 49 %, detta är Skånes märkningstätaste område. Att kvinnorna här var så noga med att signera sina alster kan möjligtvis ha något med alla broderade dynor från området att göra. Här var det tradition att märka noggrant med initialer och årtal samt ibland också tillkomstorten (Fischer 1971). Kanske är detta en orsak till provinsens flitiga märkande även på rölakanstextilierna. Ibland broderades bokstäver och siffror in när väven var klar, men vanligtvis vävdes signeringen in under vävningens gång. Den ovanligaste märkningen sitter på en liten dyna med dam till häst (Fig 13). Först kommer en lång rad av osammanhängande versaler NPSEIDEBN-DÅVÄOAAOMIÅ samt KNB 1801. Nästa mening lyder Albertina Sofia prinsessa af Sverige samt bokstäverna DNEB. Om denna intressanta dyna var avsedd som en gåva till prinsessan eller om damen till häst bara skulle föreställa Sofia Albertina är okänt. För övrigt stämmer årtalet väl in på hennes levnadstid 1753–1829. Av de övriga märkningarna som är daterade från 1725–1838, har 3 st endast årtal, 5 st endast initialer och 11 st både årtal och initialer. Signeringen består oftast av tre bokstäver, exempelvis BAD då D = dotter eller HNS då S = son. Årtalet föregås ibland också av ANO eller ANNO. Idag är det just bara årtalen som talar sitt tydliga språk om när vävnaden tillverkades. Tyvärr blir bokstavskombinationerna bara en mängd

Fig 13. Gynne från Oxie härad, Hyllie socken, ägare och foto Malmö museum, katalognummer 29.423.

frågetecken, eftersom museernas katalogkort saknar uppgifter om närmare härkomster än socknar. I undantagsfall kan dock byar eller gårdar stå omnämnda, men aldrig väverskans namn. Under artikelförfattarens inventeringsarbete har det visat sig att museerna i sitt tidiga skede gjorde ett helt fantastiskt arbete med sitt enorma insamlingsarbete av föremål. Men mitt i samlingsivern har man uppenbarligen glömt att ställa frågor om föremålens tidigare ägare och tillverkare, vilket bl a dagens oidentifierade vävnader är ett resultat av. Det är här boupptecknigarna kommer in i bilden som en intressant och kompletterande källa. Här kan man se vad det var för typ av människor som hade rölakansvävnader i sin ägo.

Boupptecknigar år 1700 till 1840

Ofta innehåller boupptecknigarna mycket få noteringar om vävtekniker, men Oxie härad är ett lysande undantag där stora mängder rölakan omtalas. Speciellt flitiga var upptecknarna att berätta om de dyrbaraste textilierna som flamsk, rölakan och sydda dynor. Men även betydande skillnader kan skönjas i protokollens detaljrikedom. Vid 1700-talets början omnämns stora mängder dynor men sällan tekniker. Vid 1740-talet uppträder plötsligt en förändring och rölakan räknas upp i långa rader, medan 1800-talets protokoll allt mer förenklar uppräkningen och ibland till och med för ihop hemmets dynor till en klumpsumma. Detta medför att informationen om olika vävtekniker blir allt torftigare ju längre tiden lider mot 1800-talets mitt.

År 1700–1710

Den första boupptecknigen som omnämner rölakan härstammar från 1702 den 20 september efter Hanna Andersdotter i [ ] Vävnaden står omnämnd under

sängekläder

1 Ny Rölagans åkadyna No 1 ..... 1.26

Nästa uppteckning från seklets början är från 1705 den 20 februari efter Bengta Rasmusdotter i Anderslöf.

Åkadynor.

1 rullalakans åkadyna ..... 1.

Samt ytterligare 6 dito med lägre värdering.

År 1718–20

Här finns stora mängder åkedynor och bänketäcken samt sydda och trädda dynor, men ingenting om rölakan.

År 1730

Även här dominerar sydda och trädda dynor fast en rölakansvävnad är noterad. Den ägdes av avlidna Lars Jönsson från Mellan Köpinge där bouppteckning hölls den 19 september.

Bänke och åkeklädder.

1 gl (gammal) rödlakans åkadyna N 4 ..... 1.

År 1740

Detta år finns plötsligen 33 rölakansvävnader omnämnda fördelade på 9 hem. Ett av de mest välbeskrivna protokollen var efter Olof Andersson i [ ] den 6 juli.

Åka och Bänkekläder

1 rölakans åkadyna med rödt foder 1.16
1 dito med gult foder ..... 1.
1 dito med randigt foder ..... 1.
1 dito hyende med rödt foder ..... .18
1 dito med randigt foder 6

År 1751

Här råder ungefär samma förhållande som decenniet tidigare, 11 olika hem hade sammanlagt 34 rölakansvävnader. Den som ägde flest vävnader var Nils Hansson från Glostorp där bouppteckning hölls den 26 september.

Åke och Bänkedynor

1 Rölakans åkadyna med grönt foder No 1 ..... 3.
1 dito med rödt underfoder No 2 ..... 3.16
1 dito med rödt foder utan fjädrar No 3 ..... 2.16
1 dito med fyllning No 4 ..... 1.8
1 dito med randigt foder No 5 ..... 2.16
1 dito gynna No 1 ..... .24

År 1760

Vävnadernas antal ökar nu i de hem som äger rölakan, 12 gårdar ägde 57 rölakansvävnader. Nu är det flera bouppteckningar som räknar upp 7–8 vävnader. En av dessa bouppteckningar var efter avlidna Anders Sörensson i Bunkeflo.

Bänkekläder och åkedyner.

3 rölugans åkadynor utan stopp ..... 9.
2 rölugans hyende 2.16
1 dito med do ..... 2.

År 1770

Förhållandet är här ungefär det samma som 10 år tidigare, 12 gårdar äger 56 rölakansvävnader. Den mest omfattande samlingen ägdes av [ ] Johannesdotter i Wästra Skräflinge.

Åke och bänkedynor.

1 rölakans åkedyna no 4 ..... 4.
1 dito no 5 ..... 2.
1 dito no 6 ..... 3.

1 dito no 7 ..... 3.
1 dito no 8 ..... 2.
1 dito no 9 ..... 1.8
1 dito no 10 ..... 1.
1 dito no 11 ..... .16
1 dito gynned no 6 ..... .16
1 dito no 7 ..... .12
1 dito no 8 ..... .10

År 1780

Enligt bouppteckningsprotokollen är vi nu inne i rölakansperiodens storhetstid i Oxie härad. Fortfarande är vävnaderna fördelade på 12 hem, men dessa ökar och ökar i antal och är nu uppe i 82 stycken. Den mest omfattande beskrivningen kommer från Hötofta efter avlidna Trulls Trulsson där protokollet fördes den 20 mars.

Åke och Bänkekläder.
1 rödlakans täcke ..... 9.
1 dito dyna no 1 ..... 2.
1 dito no 2 ..... 1.24
1 dito no 3 ..... 1.16
1 dito no 4 ..... 3.
1 dito no 5 ..... 3.
1 dito no 6 ..... 2.
1 dito no 8 ..... 3.
1 dito no 9 ..... 3.
1 dito no 10 ..... 1.24
1 dito no 11 ..... 1.8
1 dito hyende 2.16
1 dito ..... .24
1 dito sängtäcke ..... 10.
1 dito ..... 11.

År 1785

Under denna guldålder för rölakansvävningen i häradet är antalet rölakan förbluffande stort, 137 vävnader står uppräknade fördelade på 20 hem. Härkomsten är från många olika socknar i häradet, Bunkeflo, Hindby, Hyllie, Västra Skrävlinge, Mellan Grevie, Fosie, Staffanstorp, Kvarnby, Eskilstorp, Klagshamn, Gässie och Tygelsjö med dominans för Hyllie och Hinby. Från Hyllie noteras, att avlidne Måns Persson lämnade efter sig ett tiotal dynor.

Åke och Bänkedynor.
1 rödlakans åkadyna nr 1 ..... 1.24
1 dito nr 2 ..... 2.
1 dito utan wahr nr 3 ..... 1.16
1 dito nr 4 ..... 1.8
1 dito nr 5 ..... .24
1 dito nr 6 ..... 1.
1 dito gyna ..... 1.
1 dito ..... 1.

1 dito ..... .12
1 dito 8

År 1790

Detta år finns fortfarande många dynor omnämnda, 86 stycken fördelade på 10 hem. Det börjar nu bli vanligt att dynor av samma typ sammanförs till en post, och därmed förenklas protokollföringen. Så t ex i boupptecknigen efter avlidna Bengta Persdotter i Tygelsjö som ägde följande.

Åkedynor och gynne. (stolsdyna)
8 rödlakans dynor ..... 15.

År 1800

Sekelskiftet 1800 är på inget sätt någon nedgående period för rölakansvävningen utan vi är fortfarande inne i dess högkonjunktur. Däremot börjar boupptecknigsprotokollen mer och mer att förenklas, vilket medför att vävtekniker inte så ofta som tidigare är medtagna. Endast vid 7 hem står rölakan omnämnt och med sammanlagt 30 vävnader. Bl a ägde avlidna Bereta Hansdotter i Bunkeflo följande i denna teknik.

Åke och bänkedynor.
3 rödlakans åkedynor ..... 9.
2 dito ..... 8.

År 1810

Antalet vävnader är vid denna tidpunkt ungefär detsamma som tio år tidigare, 28 omnämnda rölakansvävnader fördelade på 8 hem. Gårdarna äger mellan 1–7 vävnader som tillika börjar att bli lägre värderade än tidigare.

År 1820 och 1830

Under dessa decennier har boupptecknigarnas noteringar blivit väsentligt förenklade. Nu antecknades nästan överhuvudtaget inga tekniker alls, endast en rölakans åkdyna är omnämnd vid varje årgång. Istället sammanfördes vävnaderna till större poster utan närmare beskrivning, här ett exempel. Efter avlidne Påhl Månsson i Glostorp fanns följande:

Åkedyna och täcken.
2 svarta åkedynor ..... 2.
2 dito dito ..... 3.
1 täcke ..... 2.
2 dito ..... 4.
6 åkedynor av olika slag ..... 5.
8 stolhuene 1.16
1 åkadyna wahr ..... .16
2 åkadynor ..... 1.

År 1840

All typ av information om rölakan saknas. Bänkdynor, täcken, åkedynor m m omtalas också allt mer sällan och när så sker betonas det ofta att de är gamla.

Väverskornas verksamhet och dess förutsättningar kring år 1700

Skåne hade knappt varit svenskt i 50 år vid denna tidpunkt och var så gott som en ständig krigsskådeplats. Malmö med dess närmaste omgivning låg helt naturligt mitt i "skottlinjen" mellan danskar och svenskar. Som ett sista dråpslag på eländet kom sedan pesten 1711–12 och decimerade befolkningen ytterligare (Heckscher 1985). Även Malmö blev svårt drabbat då nästan hälften av de 2 300 invånarna rycktes bort i farsoten (Nordisk familjebok). Man får förmoda att ett liknande förhållande rådde ute på landsbygden i Oxie härad, där de oskiftade byarna var tätbefolkade och smitta lätt kunde spridas. Med andra ord måste det ha varit en ganska svår tid för den enskilda människan vilket också framgår tydligt i bouppteckningsmaterialet. För det första finns det bara 1/10 så många protokoll från 1700-talets två första decennier mot vad som existerar under nästkommande årtionden. I många hem är inventarierna fåtaliga och därmed också textilförråden. Men då och då dyker det upp ett hem som tydligen har haft det tämligen gott ställt trots de bistra tiderna. Här finns det sydda och trädda dynor, bänketäcken, åkedynor, putor m m i riklig mängd. Helt klart verkar textilsamlingarna redan under denna tidiga epok hos den rikare allmogen utgöra en viktig del av gårdens kapital.

Förhållandena kring år 1785

Vid 1700-talets slut hade allmogebefolkningens levnadsvillkor i stora drag förbättrats avsevärt. Några av de viktigaste anledningarna var att både krig och farsoter nu förekom allt mer sällan, vilket medverkade till en lugnare och tryggare tillvaro. Staden Malmö började långsamt att repa sig, och hade vid seklets slut drygt 5 000 invånare. Nya intryck och influenser utifrån var fortfarande sporadiska. Precis som i andra delar av Skåne levde bygden ett tämligen isolerat och starkt traditionsbundet liv. Först vid århundradets slut började man förbättra hamnen i Malmö, vilket blev en anledning till att provinsen kunde vidga sina vyer. Detta fick dock ingen genomslagskraft förrän under nästa sekel. 1700-talets begynnande befolkningsökning och ökade välstånd berodde inte bara på att krig och farsoter nu var sällsynta. En nog så viktig faktor var potatisen som nu på allvar introducerades som näringskälla. Denna rotfrukt höll mycket nöd borta från gårdarna (Heckscher 1985). Även om all förbättring gick mycket långsamt så ökade den välbeställda självägande bondebefolkningen sina tillgångar betydligt under denna tidsperiod, vilket i högsta grad belyses genom bouppteckningsprotokollen från

Fig 14. Interiör från en skånsk kistekammare med uppbäddade sängar och välfyllda kistor. Målning av Jacob Kulle, ägare Statens konstmuséer. (Ur Cederblom G. *Svenska Folklivsbilder*, 1923).

häradet. Textilsamlingarna som nu har nått sin höjdpunkt är i många hem förbluffande omfångsrika, då sida upp och sida ner i bouppteckningarna fylls av hemmets klenoder. Rölakan var nu den dominerande konstvävstekniken med som tidigare nämnts hela 137 omnämnda vävnader fördelade på 20 hem. Precis som vid 1700-talets början var det även vid denna tid de rikare gårdarna som ägde konstvävnader som rölakan, flamsk, krabbasnår m m. Medan de mindre förmögna hemmens textilbestånd mestadels bestod av randiga dynor.

Nya tider närmar sig – 1840-talet

Naturligtvis är det helt omöjligt att fastställa ett årtal då rölakan inte längre vävdes till hemmens stolar och bänkar, då denna tidsperiod både är olika långt utdragen och inträffade vid skilda tidpunkter på olika platser i Skåne. Rent generellt kan sägas att den västra delen av landskapet anammade nya tiders seder och bruk tidigare än östsidan. Västra delarna av Skåne hade betydligt närmre till handel och sjöfart, vilket resulterade i att nya influenser tidigare fick fäste i detta område. Oxie härad med staden Malmö i spetsen var just en sådan provins där omläggningar av livsstilen började att skönjas i ett tidigt skede. Bouppteckningar är den källa som visar detta allra tydligast. Här uppvisas bl a ett minskat antal dynor, som dessutom ofta benämnes som gamla och värderades lägre än tidigare. Nu dyker istället helt nya textilkategorier upp som servietter, borddukar och mattor som avspeglar det nya tidevarvets förändringar i boendemiljön. Att utvecklingen gick så fort berodde till stor del på den gryende industrialismens nya livsuppfattning. Den tidigare tron hos allmogen bottnade i att allting var bättre förr och framtiden kunde bara bli till det sämre (Heckscher 1985). Medan däremot den nya utvecklingsoptimismens företrädare menade att allt var sämre förr och att guldåldern var det man var på väg till. När detta nya tänkesätt slog rot förringades många gånger de gamla vävnadernas värde till den grad, att de slets ut som dörrmattor eller helt enkelt kastades. Men trots allt insåg många skånska kvinnor värdet av sina förfäders flit och kunnande på textilområdet. De fortsatte att bevara sin mors och mormors vävda skatter i hemmets kistor och förvalta arvet med största omsorg. Därför kan vi än idag beundra färgsprakande och vackra konstvävnader som tillverkades för 200 år sedan.

Otryckta källor

Landsarkivet i Lund

Bouppteckningar från Oxie härad. 1700-10, 1718–20, 1730, 1740, 1751, 1760, 1770, 1780, 1785, 1790, 1800, 1810, 1820, 1830 och 1840.

Litteratur

Fischer, Ernst, *Skånska yllebroderier*, Malmö 1971.
Heckscher, Eli F, *Svenskt arbete och liv*, Stockholm 1985.
Kjellberg, Sven T, *Ull och ylle*, Lund 1943.
Linné, Carl von, *Skånska resa 1749*, London 1977.
Malmöhusläns hemslöjdsförening, *Gammal allmogeslöjd*, Malmö 1924.
Nordisk familjebok, Stockholm 1914.
Schartau, Gustawa, *Färgning med inhemska växter*, Stockholm 1842.
Walterstorff, von Emile, *Svenska vävnadstekniker och mönstertyper*, Stockholm 1940.
Zickermann, Lilly, *Sveriges folkliga textilkonst*, Stockholm 1937.

Anmärkning

Fig 3–8 och 10 är tecknade av artikelförfattaren. För genomförandet av inventeringen har projektet erhållit anslag från Bo Hammarskiölds stiftelse, Stockholm: Crafoordska stiftelsen, Lund: Gyllenstiernska-Krapperups stiftelsen, Krapperup och Letterstedtska föreningen, Stockholm. Till dessa och ansvariga vid samtliga inventerade samlingar samt personalen vid Landsarkivet i Lund och Malmö stadsbiblioteks läsesal, riktar art förf sitt tack.

Isak Ludvig Stenberg – *Lektor och stordonator*

Av Harry Lindholm

För hundra år sedan avled lektorn vid Högre Allmänna Läroverket i Malmö Ludvig Stenberg. Han hade då under tre decennier varit knuten till stadens anrika läroverk, först som lektor i matematik och naturvetenskap och därefter, från 1875, i matematik och fysik.

Lektor Ludvig Stenberg var en märklig lärarpersonlighet, som gjort stort intryck på elever och kolleger. Det finns många vittnesbörd om detta.

Det följande är en redogörelse för denne märklige fysiklektors liv från vaggan till graven och för hans stora donationer, som än i dag är till nytta för många.

Ludvig Stenbergs föräldrar, far- och morföräldrar

I Caroli församlings födelsebok anges att den 8 december 1834 föddes *Regementsläkaren Doctor Johan Olof Stenberg och dess Fru Christina Carolina Cronsioes son Isac Ludvig.* Namnet Isac fick han efter sin farfar och Ludvig efter sin morfar.

Fadern var född 13/2 1794 i Västra Vrams prästgård som son till kyrkoherden därstädes Isak Stenberg. Efter studier i hemmet fick han tillfälle att genomgå studentexamen vid Lunds universitet.

Efter att ha blivit examinerad, i bl a latinska språket av professorn Matthias Norberg, kunde Johan Olof påbörja sina studier. De avslutades med en medicine doktorsgrad 1819. 1820 kom han från Vä till Malmö och 28/6 1825 utnämndes han till regementsläkare vid Skånska husarregementet. Den tjänsten hade han till 1847. Han bosatte sig i fastigheten nr 160 i Caroli församling. Den låg vid Mäster Nilsgatan, öster om St Petri kyrkas kor. Där kom han att bo livet ut.

Det dröjde många år innan han gifte sig. Men i St Petri församlings lysnings- och vigselbok noterades för den 21 juli 1833: *Lystes första gången för*

Ludvig Stenberg
8/12 1834–4/2 1891

Malmös förste lektor
En av stadens större donatorer

Kongl. Mjts Trotjenare. RegementsLäkaren vid Kongl. Skånska Hussar Regementet, Medicinæ Doctorn och Chirurgie Magistern, Högädle Herr Johan Olof Stenberg 39 år gammal, och Högädla Jungfru Christina Carolina Cronsioe, Dotter af framlidne Landskammereraren, KammarRättsRådet och Riddaren af Kongl. Wasa Orden, Herr Peter Ludvig Cronsioe och dess äfven aflidna Fru Helena Schultén: 39 år gammal. Efter detta tillskrevs: *Hemmavigde den 9de augusti 1833.*

Johan Olof Stenbergs hustru var således ganska gammal vid tiden för giftermålet och utöver Isak Ludvig fick de ytterligare endast en son, född 18/12 1835. Han fick vid dopet namnen Gustaf Göran Esaias August.

Ludvig Stenbergs morföräldrar var väl ansedda medlemmar av Malmös borgarklass. Ludvig fick inte bara ärva ett av morfaderns förnamn utan också omsider en del av det arv som modern fört med sig i boet, då hon gifte sig med regementsläkaren Jan Olof Stenberg.

Den 29 december 1834 döptes Isak Ludvig av prosten Angelin i närvaro av

föräldrarnas släktingar och vänner. Uppgifterna i Caroli församlings dopbok på faddrar och vittnen ger en god föreställning om den högreståndsmiljö som Ludvig Stenbergs föräldrar rörde sig i. Ett trettiotal herrar och damer räknas upp, från ämbetsmän till unga fröknar, alla nämnda i den noggranna ordning som den sociala rangskalan påbjöd.

Uppväxt och skolgång 1834–1851

Rakt utanför fönstren i sitt hem vid Mäster Nilsgatan hade Ludvig den plats där morföräldrarna var begravda. Men St Petri kyrka och den omgivande kyrkogården har knappast intresserat den lille Ludvig så mycket. Med större nyfikenhet har han sannolikt betraktat hästar och husarer då han fått följa med fadern till husarregementets stallar och ridhus vid Drottningtorget. Allt var placerat på mark som man vunnit genom att rasera Malmös gamla befästningsvallar. Ett arbete som hade påbörjats 1804 och som fortsatt in på 1820-talet. Regementets officerare och manskap var inkvarterade hos stadens borgare. Det dröjde till 1858 innan en manskapskasern stod färdig vid torgets östra sida.

Av sina föräldrar har Ludvig säkert fått veta att torget var uppkallat efter drottning Fredrika, som varit gift med den år 1809 avsatte kungen Gustaf IV Adolf, och att det andra, på platsen för raserade befästningsvallar, nyanlagda torget var uppkallat efter kungen själv. Denne hade innan han tvingades i landsflykt vistats i Malmö under tiden november 1806–maj 1807 och både före och efter besöket visat stort intresse för stadens utveckling.

Strax utanför hemmet hade Ludvig den byggnad som från 1400-talets början till år 1827 hyst Malmö skola, av stadens invånare kallad Latinskolan. Under Ludvigs uppväxttid hyste den gamla skolbyggnaden några av stadens brandsprutor.

Den skola i vilken Ludvig fick börja sin reguljära skolgång vid vårterminens början 1843 låg längre bort. Han hade en månad före skolstarten fyllt åtta år och hade förmodligen under ett par år dessförinnan fått lära sig läsa och skriva med hjälp av någon privatlärare. Den byggnad som Ludvig fick gå till hade hans morfar, Peter Ludvig Cronsioe, ägt från 1797 fram till sin död 1823. Den ingick i den fastighet vid Västergatan, Frans Suellsgatan och Norra Vallgatan som kallas Dringenbergska gården. Den såldes 1826 vid en offentlig auktion av arvingarna till Malmö stad för 12 000 riksdaler. Efter en del ombyggnadsarbeten kunde den nya skolan den 31 oktober 1827 förklaras för invigd.

Ludvig Stenberg började i vad som betecknades "Förberedande klassen". Den hade vårterminen 1843 41 elever. Undervisningen i flertalet ämnen

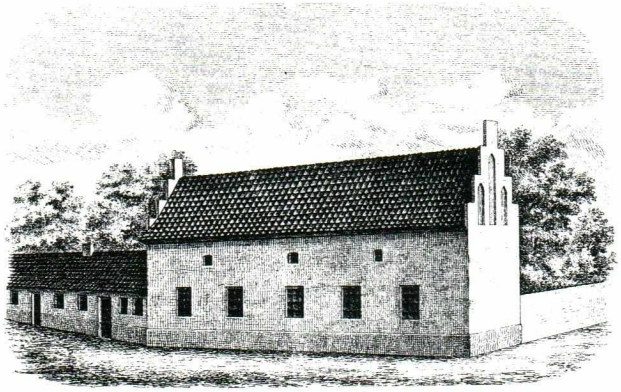

Latinskolans byggnad låg fram till 1827 i sydöstra hörnet av S:t Petri kyrkogård. Längst till höger ser man en del av kyrkogårdsmuren. Byggnaden revs 1871. Litografi. Efter L. B. Falkman, Minnen från Malmö.

sköttes av Samuel Wieselquist, som varit "kollega" vid skolan sedan 1827. Ludvig fick vid terminens slut de högsta betyg som gavs: Flit a, Seder a, a i allt. Efter höstterminen lämnade Wieselquist den dåligt betalda lärartjänsten för en bättre avlönad kyrkoherdetjänst. Vid kampen om denna hade han haft fördelen att få räkna sina år som lärare dubbelt upp. Det var den tidens sätt att få lärare till lärdomsskolorna.

Enligt den 1843 gällande skolordningen, som var från 1820, fanns det lärdomsskolor av tre slag: lägre lärdomsskolor med en rektor och två lärare, kallade kolleger; högre lärdomsskolor med en rektor, en konrektor och tre kolleger samt högsta lärdomsskolor, kallade gymnasier, med minst sex lektorer och en adjunkt. Dessutom fanns det i många städer tvåklassiga "Apologistskolor", som inte skulle förbereda eleverna för högre studier, exempelvis vid universitet, utan hade till uppgift att öva eleverna i skrivning och räkning. Genom ett kungligt cirkulär av den 1 november 1839 hade en del "högre apologistskolor" inrättats. Deras mål var att meddela de kunskaper som "en bildad näringsidkare behövde". Skolan i Malmö bestod 1843 av en högre lärdomsskola och en lägre apologistskola. För en skola som omfattade både apologistskola och lärdomsskola hade man 1820 infört beteckningen "Elementar-Läroverk".

Lärarstaben vid Malmö Elementar-Läroverk bestod 1843 av rektor, konrektor, tre kolleger, två apologister samt lärare i gymnastik, sång och teckning. Dessutom fanns vid skolan en vaktmästare, som skötte eldning och renhållning av skolgården och gatorna runt skolan. Konrektorn var rektorns

närmaste man och deltog med honom i undervisningen av högsta klassen, kallad rektorsklassen. Övriga ordinarie lärare kallades kolleger.

Vårterminen 1844 gick Ludvig fortfarande i den förberedande klassen och undervisades tillsammans med kamrater för vilka terminen var den första i skolan. Det normala var att man gick fyra terminer i varje klass.

Med Ludvigs bakgrund var det självklart att han efter den förberedande klassen skulle fortsätta i lärdomsskolan. Höstterminen 1844 började han i vad som betecknas "Andra klassen". För de 24 eleverna där var det från första till femte terminen i klassen. Vårterminen 1846 är Ludvigs sista termin i andra klassen. Han har nu börjat sina studier i latin och hans betyg har under alla terminerna varit lika höga som under den första.

Skolan hade saknat en särskild gymnastiksal men genom en donation av garvaren Anders Malmqvist fick staden möjlighet att uppföra en sådan på den plats mot Vallgatan där det funnits stall och vagnslider. Förmodligen har Ludvig och andra skolelever varit närvarande då kronprinsen, sedermera kung Carl XV, den 11 juli 1846 lade grundstenen. Närvarande var också kung Oscar I och drottning Josefina. Kungafamiljen stannade flera dagar i Malmö. Sommaren 1848 kom den tillbaka med anledning av att Oscar I skulle delta i förhandlingar i Malmö om stillestånd i det pågående dansk-preussiska kriget.

Men det hände andra för en skolyngling intressanta ting vid denna tid. 1838 hade den första ångbåtsförbindelsen med Köpenhamn öppnats och från 1844 fanns det två fartyg som dagligen trafikerade leden Malmö–Köpenhamn. I sitt hem bör han ha varit med om att se talgljusen ersättas av stearinljus. De hade börjat framställas utomlands i början av 1830-talet och 1839 hade Sveriges äldsta stearinljusfabrik startat sin verksamhet på Liljeholmen i Stockholm. Han fick också under 1840-talet se de första fabriksmässigt framställda tändstickorna och hur de farliga stickorna med gul fosfor i slutet av 40-talet ersattes av sådana med röd fosfor, som kunde tändas genom strykning mot askens plån.

För en vetgirig yngling fanns intressant läsning i Malmös tidningar. I början av 1840-talet fanns det två stycken: "Malmö Tidning" och "Malmö Nya Allehanda". 1848 tillkom en tredje tidning, "Snällposten". Ludvigs stora intresse för astronomi kan kanske ha väckts vid läsningen av en notis om upptäckten av en ny stor planet den 23 september 1846. Den som fick namnet Neptunus. I tidningarna uppmärksammades också det stora naturforskarmötet i Köpenhamn, som hölls i juni 1847, och hyllningarna där av den svenske kemiprofessorn Jöns Jacob Berzelius. Året därpå meddelade tidningarna att han, som var fadern till grundämnenas kemiska tecken, hade dött den 7 augusti.

I slutet av augusti 1846 hade Ludvig börjat i "Tredje klassen". Som

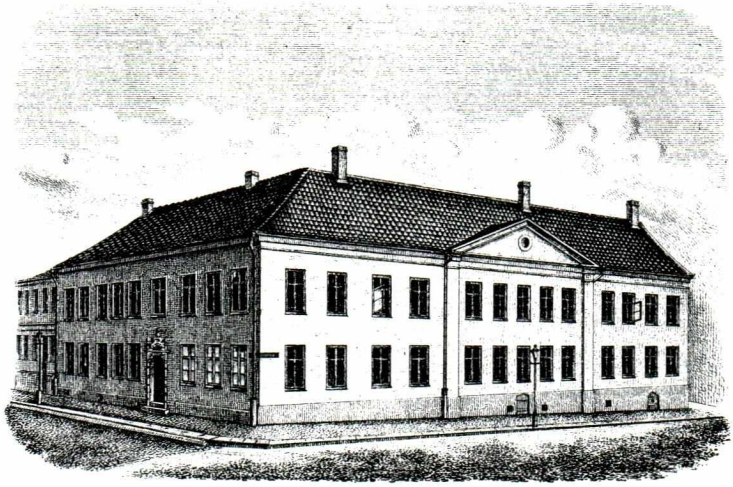

I oktober 1827 invigdes Latinskolans nya lokaler, som var inrymda i den Dringenbergska gården vid Västergatan och Norra Vallgatan. Litografi från 1870-talet. Malmö Stadsarkiv.

klassföreståndare och lärare i bl a latin fick han den 32-årige Magnus Eduard Areskoug. Han hade blivit ordinarie kollega 1841 och tjänstgjorde vid skolan till dess han pensionerades 1879 vid fyllda 65 år. Fram till sin död 19/5 1891 var han sysselsatt med att föra biografiska anteckningar om de elever vid hans skola som inskrivits under åren 1800–1870. Om Ludvig Stenbergs skolgång skrev han: *Fliten var under hela skoltiden berömlig. Uppförandet berömligt. Han var bland Malmö Skolas yppersta alumner* (lärjungar).

Höstterminen 1848 till och med vårterminen 1851 tillbringade Ludvig Stenberg i "Rektorsklassen". Huvudansvaret för undervisningen där hade skolans rektor sedan 1841, Fredrik Emanuel Borg, och konrektorn, Holger Anders Witt. Rektor Borg undervisade i de viktiga ämnena latin och grekiska. Ludvigs terminsbetyg var hela tiden de högsta möjliga.

Elevantalet växte något under de år som Ludvig gick i skolan. Vårterminen 1843 var det 106 och vårterminen 1851 147.

Ett par epidemier härjade i Malmö under Ludvigs skoltid. I Areskougs anteckningar för vårterminen 1846 står att läsa: *Under denna termin var en allmän sjuklighet gängse bland skolungdomen. Nästan alla, som ej förut haft scharlakansfeber, hemsöktes nu. Ingen bortrycktes af döden.* Än mer dramatisk blev höstterminen 1850. Areskoug noterar: *I anledning af kolerans härjande i*

Malmö öppnades terminen först d. 1 Nov. och slutades före jul. Ingen examen hölls och inga kataloger uppgjordes.

I spåren av den politiska omvälvningen 1809 hade följt en livlig pedagogisk debatt. Vid riksdagarna hade undervisningsfrågorna ägnats stor uppmärksamhet och kommittéer, den ena efter den andra, hade lagt fram förslag till förändringar av både undervisningens organisation och innehåll. 1842 tillkom den första folkskolestadgan. I fråga om lärdomsskolorna och apologistskolorna diskuterades både organisationsfrågor och i vad mån man skulle tillgodose kraven på undervisning i moderna språk och naturvetenskapliga ämnen.

Genom ett kungligt cirkulär daterat 6 juli 1849 infördes en del förändringar av det högre skolväsendet. Lärdoms- och apologistskolor sammanslogs till "läroverk". Även de gymnasier som funnits i alla stiftsstäder, utom det i en erövrad provins belägna Lund, kopplades samman med underliggande stadier och blev "läroverk". Det stadgefästes att undervisningen i läroverken skulle vara anordnad som ämnesläsning senast vid början av vårterminen 1850. I mindre skolor och i de större läroverkens två lägsta klasser kunde dock klassläsning få förekomma. Latin, grekiska och hebreiska, som varit obligatoriska ämnen i lärdomsskolan, skulle kunna väljas bort. Företrädesrätten för dem, som var födda eller gått i skola i det stift där de sökte lärartjänst, togs bort. Lärarnas rätt att räkna sina lärarår dubbelt, då de sökte prästtjänst, bortföll. I stället förbättrades deras villkor genom att lönen blev högre ju längre de stannade i sin lärartjänst.

Åren vid Lunds universitet 1851–1859

I 1820 års skolordning används för första gången ordet "StudentExamen" som beteckning för den prövning vid universitet som skulle föregå universitetsstudier. Men i dagligt tal tycks inträdesprövningen ha haft detta namn sedan 1600-talets mitt.

Försedd med rekommendationsbrev och betyg över den examen som han undergått i Malmö vid slutet av vårterminen 1851 infann sig Ludvig Stenberg i Lund för att där prövas av universitetets lärare. Den 8 november 1851 inskrevs han i Skånska nationen och den 21 november avslutades examen och det noterades vilka betyg han fått: *Svenskt Skriftprof Godkänd, Theologi Med beröm godkänd, Latin Med beröm godkänd, Grekiska Med beröm godkänd, Hebreiska Berömlig, Historia Med beröm godkänd, Lefv. Språk Med beröm godkänd, Philosophi Godkänd, Mathematik Berömlig, Naturhistoria Med beröm godkänd.* Poängsumman angavs till 19 (borde varit 20), den högsta som någon hade vid detta tillfälle. Antalet examinerade var cirka 100.

1834, det år som Ludvig Stenberg föddes, hade koleran för första gången

drabbat Sverige. Sommaren 1850 utbröt en svår koleraepidemi i Malmö. Undervisningen inställdes under större delen av höstterminen vid alla stadens skolor. Inga offentliga nöjestillställningar fick förekomma och diligenstrafiken mellan Malmö och Lund avbröts. Av stadens cirka 13 000 invånare dog 378 i sjukdomen, varav två var lärare i staden, som ägnat sig åt kolerasjuka. Nya koleraepidemier blossade upp somrarna 1853, 1857, 1859 och 1873.

Ludvig Stenbergs fader hade 13/4 1847 lämnat tjänsten som regementsläkare vid Skånska husarregementet. Han hade 15/8 1844 blivit läkare vid Malmö hospital och därför fått delta i kampen mot koleran. Direkt eller indirekt kan detta ha varit orsaken till att han dog den 24 juli 1853 *af tärande sjukdom, 59 år 5 mån gammal.* Begravningen den 29 juli skedde på sydöstra delen av den 1822 anlagda begravningsplatsen vid Gustav Adolfs torg.

Boupptecknigen, som ägde rum den 26 augusti 1853, visade en behållning av 30 500 BankoRiksdaler, vilket i 1990 års penningvärde kan anses motsvara cirka 1,5 miljoner kronor. Bland tillgångarna fanns *Huset och Tomten under No 160, om ett helt gårdetal vid Mäster Nilsgatan här i Staden med tillydande 2 Tunneland Stadsjord* värderat till 4 153 BankoRiksdaler. Skulderna var små. Fordringarna i form av skuldsedlar betydande. Apotekaren Björkbom hade fått ett lån på 2 000. Flera personer med titeln "Handlande", bland dem Fr H Kockum, hade skuldförbindelser.

Vid arvskiftet den 14 oktober 1853 fick änkan hälften av boets behållning. Däri ingick fastigheten vid Mäster Nilsgatan och det mesta av lösöret. Ludvig fick i fädernearv en gulddosa, en bröstnål och några möbler till ett sammanlagt värde av 68 BankoRiksdaler. Huvudparten av hans arv utgjordes av utestående fordringar om 7 231 BankoRiksdaler. Detta arv förvaltade han väl. Det blev grunden till de donationer han sedermera skulle göra.

Enligt husförhörslängden bodde Ludvig kvar i hemmet under studieåren. För färderna till och från Lund fick han till en början utnyttja diligenstrafiken. Skjutsinrättningen hade sina stallar inte långt från hemmet, vid sydvästra hörnet av Baltzars- och Djäknegatorna. Det var först den 1 december 1856 som järnvägen mellan Malmö och Lund kunde högtidligen invigas.

Andra tekniska nyheter som malmöborna kunde bekanta sig med vid denna tid var gasbelysning och telegrafi. 1854 blev ett privatägt gasverk klart. Det byggdes på en tomt vid hörnet av Norregatan och Stora Nygatan. Stora Torget, Gustav Adolfs Torg och några gatstumpar i centrala staden hade sedan några årtionden tillbaka hjälpligt lysts upp av oljelampor. De blev nu ersatta av gaslyktor och efterhand fick fler och fler gator sådana. 1854 öppnades en telegraflinje mellan Malmö och Stockholm och från 1 januari 1855 var det möjligt att via Köpenhamn genom kablar i Öresund få telegrafisk förbindelse med de större städerna i Europa. Nyhetsflödet blev snabbare.

Diligensen från Lund anländer till Stortorget i Malmö. En självskriven hållplats var Ficks hotell vid Stortorget, där numera Kramers hotell ligger. Litografi. Efter foto i Malmö Stadsarkiv.

Under Ludvig Stenbergs studieår ägde de flesta föreläsningarna rum i det så kallade Lundagårdshuset. Institutionerna för fysik, kemi och zoologi fanns emellertid i det hus vid Krafts torg som nu hyser det Historiska museet. Hans professorer i de naturvetenskapliga ämnena var Sven Nilsson (naturalhistoria), Nils Johan Berlin (kemi), Mortimer Agardh (astronomi) och Adam Wilhelm Ekelund (fysik). Professor i matematik var Carl Johan Hill, far till den berömde målaren Carl Fredrik Hill. Matematiken blev det ämne som Ludvig Stenberg kom att ägna sig mest åt under sin akademiska bana. Men hans fritid under läraråren ägnades åt att samla insekter och mineral och åt astronomiska observationer.

Den som väckte hans intresse för insekter och mineral var Sven Nilsson, professor i naturalhistoria från 1832 till 1856. Han gjorde sina viktigaste insatser inom zoologin, geologin och arkeologin. Redan under 1840-talet hade Sven Nilsson argumenterat för den teori som 1840 förts fram av en schweizisk forskare: Större delen av norra Europa och Nordamerika hade under en period varit täckta av ett tjockt islager, som i ganska sen tid smält bort. Sven Nilsson gav spridning åt denna teori och menade att avsmältningen av ett tjockt islager bland annat kunde förklara den landhöjning som konstate-

rats längs Östersjöns kuster. Inom arkeologin lärde han ut den av dansken Christian Thomsen på 1820-talet lanserade teorin om en utveckling från stenålder via bronsålder till järnålder. Sven Nilsson brevväxlade med Charles Darwin och det är därför troligt att han i sina föreläsningar förde fram grundtankarna i Darwins utvecklingslära långt innan Darwins *On the origin of species by means of natural selection* kom i tryck 1859.

Inom områdena astronomi och fysik var det framför allt två forskningsresultat som under början av 1850-talet väckte uppmärksamhet. Det ena var Léon Foucaults påvisande av jordens rotation med hjälp av en mycket lång pendel. Det första direkta beviset på att jorden roterar. Det andra var det lyckade försöket att med fysikaliska experiment bestämma ljushastigheten i luft och andra genomskinliga ämnen. Tidigare hade man endast fått fram ganska osäkra värden på ljushastigheten i tomma rymden med hjälp av astronomiska observationer.

Den 14 december 1855 avlade Isak Ludvig Stenberg *Philosophisk CandidatExamen* med årets bästa betyg: *Laudatur* (Berömlig) i *Astronomi, Botanik, Chemi, Latinska Spr., Mathematik; Cum laude Adprobatur* (Med berömd godkänd) i *Æsthetik, Pract. Philosofi, Physik, Zoologi, Theoret. Philosofi, Grekiska språket; Adprobatur* (Godkänd) i *Historia*.

Hans akademiska karriär sammanfattades i det betyg som han bifogade sin ansökan om lektorstjänst i Malmö:

A. B. för Docenten Magr Ludvig Stenberg, som är född den 8. Dec. 1834, blef student härstädes H. T. 1851, undergick Philos. Candidat-examen den 14. Dec. 1855, disputerade pro gradu philos. den 17 Maj 1856, prom. till phil. Magr den 31 samma månad och år, hvarvid han innehade hedersrum, försvarade den 9. Dec. 1857 en afhandling "Om integration af logarithmiskt-rationela differentialformler", utn. till Docent i Arithmetik vid härv. Univ. Febr. 1858 och tjenstgjorde vid Malmö högre elementarläroverk under slutet af vårterminen sistnämnde år.

Hvad nu Doc. Stenbergs tjenstgjöring vid Univers. angår, så får Cons. Acad., i enlighet med Philos. Facs under den 2. dennes afgifna intyg, med synnerligt nöje vitsorda den berömliga skicklighet, med hvilken han, under den korta tid han varit vid Univ. tjenstgörande, sina åligganden fullgjort, och då han derjemte städse iakttagit ett värdigt och hedrande uppförande, så räknar Cons. Acad. för en angenäm skyldighet att honom, Doc. Stenberg, sålunda vitsordad hos alla och en hvar till det bästa anmäla.

Lund den 2 febr. 1859. YT / I Kr

Vid denna tid erhöll således den som disputerat över ett ämne inom den filosofiska fakulteten titeln *Philosofie Magister*. Denna titel utbyttes vid promotionen i Uppsala 1863 mot titeln *Philosofie Doctor* och året därpå gavs båda universiteten rätt att införa denna titel för dem som disputerat. (Titeln

"Filosofie magister" blev 1907 införd som titel för dem som avlagt filosofisk ämbetsexamen.) Fr o m år 1865 har Stenberg i skolans årsredogörelser titeln *Ph. D:r.* 1872 ändras stavningen till *fil. dr.*

Utöver den ovan nämnda avhandlingen (30-sidig) över vilken han disputerat den 9 december 1857 hade han 1856 publicerat en 10-sidig avhandling om beräkning av en dilogaritmisk funktion.

Enligt 1856 och 1859 års läroverksstadgor skulle den som sökte en lektorstjänst, i samband med de provlektioner han skulle hålla inför medlemmar av sitt sitfts domkapitel, också skriva och försvara en mindre avhandling, som behandlade något ämne som ingick i den sökta tjänsten. Den tjänst som Ludvig Stenberg sökte var ledigförklarad i ämnena "mathematik och naturvetenskap" och han valde att behandla båda ämnesområdena. På försättsbladet till den 24-sidiga skriften står det: *Analytiska utvecklingar hvilka jemte några botaniska observationer med Högvördiga Domcapitlets i Lund samtycke, till offentlig granskning framställas af LUDV. STENBERG, å Högre Elementarläroverket Onsdagen den 21 September 1859, kl. 10 f. m.*

I augusti 1857 flyttade brodern Gustaf till Stockholm. Han hade den 29 maj samma år avlagt kansliexamen vid universitetet i Lund. Året därpå lämnade Ludvig Stenberg också huset vid Mäster Nilsgatan och flyttade tillsammans med modern till en lägenhet i ett hus med tomtnummer 338. Huset låg på Stortorgets norra sida. Den dåtida adressen var Stora Torg 51. Där bodde de till i oktober 1868. Året innan hade Magistraten beslutat att intill huset lägga ut en ny gata, nuvarande Hamngatan.

Tidigare hade de flesta lärarna bott i skolan vid Västergatan, men allt eftersom elevantalet ökade blev bostadsrummen omvandlade till klassrum. I slutet av 1870-talet var det endast rektors- och vaktmästarfamiljerna som bodde kvar i skolbyggnaden.

Åren i skolan vid Västergatan 1859–1879

Den 5 oktober 1859 utnämndes Ludvig Stenberg av konsistoriet i Lund med biskopen i spetsen att från och med den 1 december samma år vara lektor i *mathematik och naturvetenskap* vid Malmö högre elementarläroverk. Han var bland de först utnämnda lektorerna i Lunds stift och den förste lektorn i Malmö.

Den 14 augusti 1856 hade Kungl Maj:t utfärdat en stadga för rikets allmänna elementarläroverk, som från och med höstterminen 1857 skulle ersätta 1820 års *Skolordning.* Den nya stadgan blev kritiserad på vissa punkter och redan den 29 januari 1859 utfärdades en ny. I de nya stadgorna förekommer inte de gamla beteckningarna på skolor, som exempelvis gymnasier och

katedralskolor. Gymnasier hade tidigare endast funnits i de stiftsstäder som var svenska före 1658 och det var endast dessa gymnasier som hade haft lektorstjänster. Varje gymnasium hade som regel sju lektorer. Inga gymnasier och inga lektorstjänster hade således funnits i Lunds stift.

I de nya stadgorna talas endast om *Högre och Lägre Elementar-läroverk*. De förra skulle enligt 1856 års stadga ha åtta klasser. I 1859 års stadga angavs att eleverna skulle fördelas i sju klasser. De fyra lägsta skulle vara ettåriga. De övriga tvååriga. Fr o m höstterminen 1870 blev femte klass ettårig. Om tillräckligt antal lärare fanns så skulle *hwardera af de twå högsta klasserna fördelas på twenne ettåriga afdelningar, hwilka hwar för sig underwisas*. De Lägre Elementar-läroverken, som bl a fanns i Landskrona och Ystad, skulle ha eleverna fördelade i fem, tre eller två klasser. För undervisning på högre nivå var eleverna hänvisade till Lund och Malmö.

Lektors- och adjunktstjänster inrättades genom 1856 års stadga vid alla Högre Elementarläroverk. Läroverket i Malmö tilldelades tre lektorstjänster. Vid höstterminens början 1859 var ännu inte någon av dem besatt. Däremot hade sex av de tidigare "collegerna" fått titeln "adjunct".

Bestämmelserna angående lärartillsättning var i stort sett desamma i 1859 års stadga som i den från 1856. I en tryckt version upptar de sju sidor. Det stadgades bl a att:

Sökande till läraresyssla wid Elementar-lärowerk skall 1) bekänna sig till den rena evangeliska läran, samt wara känd för gudsfruktan och goda seder; 2) utmärka sig för det allwar och den stadga i karakteren samt foglighet i lynnet, att han må kunna tillwinna sig lärjungarnas aktning och tillgifwenhet; 3) ega grundlig insigt i de stycken, som till den sökta sysslan höra; 4) besitta förmåga att lätt och tydligt meddela underwisning; samt 5) hafwa förwärfwat någon öfning och erfarenhet i lärarekallet.

Ludvig Stenberg deltog förhållandevis sällan i nattvardsgång, vid denna tid vanligen en gång om året. Men han hade naturligtvis av kyrkoherden i St Petri församling fått det nödvändiga intyget om god kristendomskunskap, vördsamt bruk av H. H. Nattvard och hedrande vandel. Insikten i de ämnen, som han skulle undervisa i, vitsordades av hans akademiska betyg. Övning och erfarenhet i lärarekallet hade han skaffat sig genom att tjänstgöra som duplikant (biträdande lärare) vid läroverket i Malmö under slutet av vårterminen 1858. Sin lämplighet i övrigt fick han visa vid den provundervisning han fick fullgöra vid läroverket i Lund. Den skedde inför "öppna dörrar" i närvaro av biskop och konsistorium, som hade att sätta betyg på hans prestation.

Genom 1856 års stadga blev varje rektor vid Högre Elementarläroverk ålagd att före årsexamen utge en inbjudningsskrift, som skulle innehålla redogörelse för viktigare tilldragelser inom läroverket under det förflutna

läsåret. Årsredogörelserna kom också att innehålla uppgifter om nyutnämnda lärare och om sådana som lämnat läroverket. Den första för läroverket i Malmö utkom inför examen vid vårterminens slut 1859. (Den sista årsredogörelsen blev den för läsåret 1960–1961.)

I 1856 och 1859 års stadgor angavs också att skriften åtminstone vart tredje år skulle innehålla en av rektor eller annan lärare författad vetenskaplig avhandling. Den första finns tillsammans med redogörelsen för läsåret 1860–61 och är författad av Ludvig Stenberg. Avhandlingen består av sex sidor matematisk text på latin, följt av 18 sidor tabeller, och har titeln *Tabulæ logarithmi integralis, Pars I.* Fortsättning följde i samband med årsredogörelserna för åren 1866–67 och 1870–71. Innehållet i avhandlingarna är så matematiskt avancerat att knappast någon malmöbo kan ha förstått det. Skrifterna blev emellertid efterfrågade av in- och utländska matematiker.

Andra avhandlingar som förekom tillsammans med årsredogörelserna var mer lättlästa. Till redogörelsen för 1863–64 fogades en uppsats av skolans teckningslärare, William Klein, med titeln *Om Ritkonsten såsom allmänt bildningsmedel.* Adjunkten, sedermera Malmös förste folkskoleinspektör, Andreas Adolf Oskar Stenkula, fick tillsammans med årsredogörelsen 1867–68 tryckt en avhandling *Om Skånska Städernas Författning vid medlet af 17:e århundradet.*

Från och med vårterminen 1859 trycks också kataloger med uppgifter om vilka som är skolans lärare och elever. För de senare anges födelsedatum, när de inskrivits, tid i klassen och faderns yrke. Uppgifterna i katalogerna och årsredogörelserna gör det möjligt att följa elevers och lärares verksamhet i skolan. Vårterminen 1859 betalade 143 elever terminsavgift, 71 var befriade från sådan. Dessutom betalades det ut understöd och stipendier till många elever.

Ludvig Stenberg var tjänstledig under december månad 1859. Då han började tjänstgöra vid vårterminens början den 18 januari 1860 hade skolan 213 elever. Eftersom han var lektor hade han sin undervisning förlagd till de tvååriga klasserna 6 och 7. Något år också i klass 5. Han var utnämnd att vara "lector uti Mathematik och Naturvetenskaper" men undervisade enbart i matematik, fysik och kemi, bortsett från de två första åren, då han inte hade kemi men väl botanik. Andra lärare tog hand om de övriga naturvetenskaperna: botanik, zoologi och fysisk geografi. 1864 fick skolan en lektor med undervisningsämnena modersmålet och naturalhistoria (i huvudsak botanik och zoologi). Den 2 juni 1875 blev Ludvig Stenberg utnämnd till lektor i enbart matematik och fysik. Hösten 1876 utnämndes en lektor, som bl a skulle undervisa i kemi.

Ludvig Stenberg hade allt sedan studieåren i Lund ett stort intresse för

botaniken och för insekter. Ett intresse som fanns kvar livet ut. Det framgår bl a av de minnen av lektor Stenberg som elever nedtecknade under 1920-talet. Då tillskrev dåvarande stadsarkivarien A U Isberg d y ett mycket stort antal forna elever vid läroverket och bad dem att skriva ner sina minnen. Han fick in hundratals brev, som nu finns bevarade i Stadsarkivet i Malmö. Isberg hade förmodligen tänkt att materialet skulle användas för en bok i den serie med skolminnen som Gleerups förlag i Lund planerade.

1529 hade lärdomsskolan i Malmö efter reformationens omvälvningar omdanats till en lutersk skola. För att fira detta publicerades 1929 en redogörelse för "Malmö högre allmänna läroverk under den danska tiden". (Skolan hade 1879 fått detta nya namn.) Skriften var författad av historielektorn vid skolan, Sigurd Schartau. Han blev också redaktör för den samma år utgivna minnesboken "Malmö högre allmänna läroverk. En minneskrans till jubileet år 1929 överräckt av forna lärjungar". I den har 17 forna elever berättat skolminnen, 6 av dem har berättat om lektor Stenberg.

Bland de icke tryckta minnena finns de som skrivits ner av botanikdocenten och tidningsmannen Ernst Ljungström (1854–1943). Han var elev vid skolan från höstterminen 1869 fram till studentexamen våren 1873. Han skriver bl a:

"I matematik och aritmetik undervisades på högsta stadiet av lektor Ludvig Stenberg, en mångkunnig lärd med livligt ingenium och därhos utmärkta gåvor för lärarens kall. Här ett betecknande exempel: Då han snart nog märkte ojämnheterna i kunskaper hos lärjungarna, hur efterblivna i aritmetiken somliga voro, tog han sig en dag före att speciellt egna sig åt ett par av dem, som hade svårast att följa med. Efter några få timmar hade han fått dessa så långt, att de upphunnit andra, som ej varit fullt så långt tillbaka. Så vidgades det speciella arbetslaget med de upphunna, och efter ännu några lektioner upphunnos och medtogos ännu andra. Genom denna målmedvetet fullföljda arbetsordning hade Stenberg inom jämförelsevis kort tid fått hela klassen – med undantag blott för ett par stycken, som hade utpräglat matematisk begåvning och som redan hunnit till trigonometri – samlad till ett enda "arbetslag", som det väl med fog får kallas. Vid hans strävanden att driva lärjungarna allt längre fram, började visserligen en och annan att sacka bakåt och efterhand avfalla, – men en kraftig uppryckning hade i alla fall gjorts och vi kunde i stort sett med lugn emotse kommande prövning och hade fullgoda skäl att vara vår i bokstavlig mening medryckande lärare tacksamma för vad han lyckades uträtta med sitt varma nit och med sin glänsande förmåga att klarlägga, att handleda samt att bibringa kunskaper och intressera.

Stenberg, som förblev ogift, var lång och smärt samt något gänglig; hans gång var vårdslös och med de långa armarna "slängde" han vid snabbt gående. Han hade långdraget ovalt ansikte med fint skuren profil och skulle med sina av intelligens lysande ögon därtill kunnat kallas vacker, om icke just dessa ögon tyvärr varit snett inställda, om icke det askblonda håret varit så motsträvigt mot ordnat fall och om icke hyn saknat helsans friska färger. Han läspade, särskilt när han blev ivrig, och denna lilla egenhet hade givit anledning till hans öknamn: "leftorn" – hans titel med efterhärmande av hans eget uttal. Stämman som för övrigt var klar och tydlig, kunde ibland svälla till mäktig klang, så

"Malmö högre allmänna läroverks nya skolhus" vid Amiralsgatan. Byggnaden invigdes 1879. Foto. Efter L. B. Falkman, Minnen från Malmö.

att den föreföll vredgad. Men emedan ingen väl någonsin föll på det orådet att icke söka göra Stenberg till lags efter bästa förmåga, måste sådant nog anses ha varit utslag blott av impulsivt lynne och fast vilja att alltid hålla uppmärksamheten vaken.

Stenberg kunde vara både skämtsam och rolig samt hade ett vinnande gott leende. Han lär ha varit lyckad tillfällighetspoet."

Att skämtsamheten någon gång kunde såra vittnar folkhögskolemannen Teodor Holmberg (1853–1935) om. Han var elev vid läroverket 1863–1871 och berättar i den tryckta skriften:

"I matematik hade vi i 7:de klass lektor Stenberg, en lång, mager, satirisk och genomlärd man, primus i graden och ivrig insektsamlare. Man mötte honom understundom på gatorna med flughåv i handen efter någon insektsjakt i Möllevången. Vi fruktade hans spefulla blick och ord. En yngre kamrat, som bävade för sitt matematikbetyg, sporde honom, om han komme att få b (godkänd). *"De' skall du få se", blev svaret, som efter ordens uttal och satiriska syfte också kunde tydas som: "d* (lägsta underkännande betyg) *skall du få se"."*

Vid höstterminernas början och vårterminernas slut fick eleverna göra botaniska utflykter till Malmös omgivningar och ibland med tåg till platser längre bort. Den 4 oktober 1858 hade järnvägen blivit klar så långt som till Höör (då stavat Hör) och den 1 december 1860 var den klar till Hässleholm. Stehag

och andra platser i närheten av Ringsjön blev vanliga utflyktsmål. Av brev som blivit bevarade framgår att Stenberg vid dessa utflykter passade på att samla insekter.

Under studieåren i Lund hade Stenberg blivit vän med Carl Gustaf Thomson (1824–1899), som då var amanuens vid universitetets zoologiska museum, och speciellt intresserad av skalbaggar. I brev till Thomson redogör Stenberg för var han gjort sina fynd. Alnarp, Hör, Limhamn, Malmö, Sege å, Skrävlinge, Stehag och Örtofta är platser som nämns. I en skrift om skalbaggar, som Thomson får tryckt 1867, står det om en typ: "Sällsynt, funnen under nedfallna löf vid Stehag i Skåne af Lector L. Stenberg."

Breven vittnar om Stenbergs skämtsamma sätt att uttrycka sig. Ett exempel. Den 27 september 1868 (en söndag) skriver han:

"I en kopp chocolade en Cartodere collaris, som ju hittills endast blifvit fångad vid Råby! Jag har nu i dag träffat 2 lefvande exemplar af arten; om deras lefnadssätt vet jag intet att omnämna, såvida icke de skola anses roade af att låta väga sig, ty de anträffades i en skräpkammare i en våg, en i hvardera skålen. Törhända hafva de om söckendagarna allvarsammare förrättningar."

Den stora händelsen inom skolans värld under Stenbergs första år som lärare var att inträdesprovet för att få bedriva universitetsstudier ("studentexamen") överflyttades till de högre elementarläroverken. Beslutet att godkänd avgångsexamen skulle ge behörighet att utan ytterligare prövning bli inskriven vid universitet kom den 11 april 1862. Denna stadga blev sedan flera gånger under Stenbergs livstid ändrad och kompletterad, men avgångsexamen hade från början den form med skriftliga och muntliga prov, censorer m m som den skulle ha tills den avskaffades genom gymnasiereformen i slutet av 1960-talet. Beteckningen "afgångsexamen" blev i en ny stadga, som utfärdades 1878 utbytt mot "mogenhetsprövning", snart ändrad till "mogenhetsexamen". Namnet "studentexamen" blev inte officiellt förrän genom 1905 års läroverksstadga.

De första för hela riket gemensamma skriftliga proven ägde rum 25, 26, 27 och 28 april 1864, men i Malmö och några andra städer hade inga elever anmält sig till examen detta år, så det var först våren 1865 som Stenberg fick börja rätta "studentskrivningar". Det var emellertid endast sex lärjungar som den 21–25 april deltog i de skriftliga proven.

De fastställda rutinerna bröts, förutom av skolutflykterna, då och då av speciella händelser. Den 8 och 9 oktober 1863 inställdes en del lektioner med anledning av ett besök som prins Oscar (senare kung Oscar II) gjorde vid skolan. I årsredogörelsen meddelas: "lärarne blefvo honom föreställde, och ungdomen fick utföra några sångstycken." Den 1 december 1864 blev undervisningen inställd några timmar "då denna dag invigningen av den fullbordade

jernwägen mellan Stockholm och Malmö firades bland annat med offentlig gudstjenst i S:t Petri kyrka, hvarvid sångkorets biträde behöfdes." Fredagskvällen den 14 december 1866 började järnvägsstationen att brinna. Stenberg, som bodde endast två kvarter därifrån, har förmodligen funnits bland de många åskådarna. Dagen därpå kunde eleverna se de sorgliga resterna av den ståtliga byggnaden.

I oktober 1868 flyttade Stenberg med sin mor från sin lägenhet vid Stortorget till ett hus i kvarteret 17 Ellenbogen med tomtnummer 38. Det tillhörde Caroli församling och hade gatuadressen Djeknegatan 34. Huset låg där Baltzarsgatans fortsättning öster om Djäknegatan nu går fram. Där dog modern den 7 juni 1870. I dödboken noterades: "Medicine Doctor J. O. Stenbergs Enka Christina Carolina Cronsjö Ålder 75 år 9 mån 6 dag Dödsorsak Bronchitis chronica." Hon begrovs den 11 juni vid sidan av sin make på begravningsplatsen vid Gustaf Adolfs torg. På platsen placerades en gravsten av svart "granit".

Vid boupptecknigen den 14 juli 1870 hade lektor Stenberg fullmakt av sin bror, kammarskrivare Stenberg, att vara ombud för honom. I boet ingick inte någon fastighet. Huset vid Djäknegatan ägdes av sonen Ludvig. De största posterna utgjordes av fordringar hos låntagare. Beloppet som skulle delas av de båda sönerna var något över 27 600 riksdaler, vilket i 1990 års penningvärde motsvarar ca 1 050 000 kronor.

Den 29 mars 1872 skrev Ludvig Stenberg sitt testamente och den 1 november samma år började ogifta Carolina Svensson, född 1832 i Flisby, den tjänst som hushållerska hos honom, som hon skulle ha så länge han levde. Till sin hjälp hade hon en piga, som oftast stannade bara något år.

1873 sålde Ludvig Stenberg sin fastighet vid Djäknegatan och köpte ett tvåvåningshus i kvarteret 27 Altona med tomtnummer 854d, nytt nummer 7b. Han erhöll fastebrev den 13 oktober 1873. Gatuadressen var då Stora Nygatan 52. (Det nuvarande huset på platsen har nummer 46.) Där skulle han bo resten av sitt liv.

Lektor Stenberg tycks ha spelat en viktig roll inom kollegiet. Hans uppfattning redovisas ofta i protokollen och han var under många år utsedd att granska skolans räkenskaper. Men då rektor Borg från och med höstterminens början 1869 på grund av ögonsjukdom inte kunde fullgöra sina åligganden blev det innehavaren av lektorstjänsten nummer två, Malte Eurenius, som blev tillförordnad rektor. Troligen beroende på att han var 13 år äldre än Stenberg. Lektor Eurenius, som är känd som den som byggde upp Malmö museum, uppehöll rektorstjänsten även sedan rektor Borg dött den 23 december 1869. Han var tillförordnad rektor ända tills Carl Ludvig Wåhlin tillträdde efter vårterminens slut 1871.

Malte Eurenius. Lektor vid Latinskolan i Malmö 1847–1888. Foto. Malmö Stadsarkiv.

Carl Ludvig Wåhlin. Latinskolans rektor 1870–1894. Foto. Malmö Stadsarkiv.

Redan då lektor Stenberg började sin tjänst hade det växande elevantalet vållat problem och han blev redan 1860 utsedd att ingå i en kommitté, som skulle utreda lokalbehovet. Under tiden som elevantalet växte – från 213 i januari 1860 till 392 vid slutet av vårterminen 1879 – fick undervisningslokaler ordnas genom provisorier. Alla bostadsrummen för lärare, utom de som tillhörde rektorsbostaden, blev lärosalar. Lokaler hyrdes i den av Staten ägda högvaktsbyggnaden, som fanns nära den plats där Frans Suells staty nu står. Rum hyrdes i närbelägna privathus och man utnyttjade lärosalar i tekniska elementarskolan vid Repslagaregatan (tillkommen 1853).

Efter flera utredningar och beslut hos olika myndigheter kunde man 1875 börja med grundläggningen för en ny skola på "Rörsjömarken". (Då det blev sprickor i 1950-talets nybygge fick författaren höra att den gamla skolbyggnaden skall ha byggts på en bädd av ris och stockar, som lagts under grundvattennivån.)

Den nya skolbyggnaden hade gasbelysning och vattenposter på alla våningarna och det fanns en särskild byggnad med gymnastiksal och vaktmästarbostad. Den högtidliga invigningen ägde rum den 30 september 1879. Festligheterna var omfattande och alla som kunde anses som betydande personer i Malmö och Lund deltog i festtåget från den gamla till den nya skolan.

I samband med invigningen framställdes en vackert inramad tavla med kabinettsfoton av skolans lärare. Om skälet till att lektor Stenberg inte är med kan man spekulera.

En ny läroverksstadga hade utfärdats 1878. Den innehöll nya timplaner,

Latinskolans 6:e klass vårterminen 1870. Foto: Malmö Stadsarkiv.

elevvänliga anvisningar om lektionernas fördelning och en del nya beteckningar. "Afgångsexamen" utbyttes mot "mogenhetspröfning", "högre elementar-läroverk" mot "högre allmänt läroverk" och beteckningarna "latinlinje" och "reallinje" blev officiella.

I den nya skolbyggnaden var fysikinstitutionen belägen på första våningen, under aulan. Där undervisade lektor Stenberg eleverna i reallinjens – och ibland också latinlinjens – två högsta, tvåårigа klasser. De benämndes sjätte nedre, sjätte övre, sjundre nedre och sjunde övre. Eleverna i dessa klasser på reallinjen hade han också i matematik.

Redogörelsen för "Högre allmänna läroverket i Malmö under Läseåret 1879–1880" innehåller en utförlig redovisning av skolans undervisningsmaterial. Enligt denna inrymde biblioteket våren 1880 4 153 volymer. De flesta erhållna som gåvor från statliga institutioner i Sverige, Norge och Danmark och privatpersoner, i de flesta fall skolans lärare. Antalet volymer som behandlade ämnesområdena fysik, kemi, matematik och naturalhistoria var endast 298. Två av dessa volymer, som behandlade "Solar Investigations" hade enligt redogörelsen för läsåret 1875–76, donerats "Af Kaptenen m m John Ericsson i New York". Det kan tyckas underligt att den världsberömde uppfinnaren donerade ett bokverk till ett läroverk i Malmö. Kanske det är ett tack för att han 1868 blivit filosofie hedersdoktor vid Lunds universitet.

Arbetet, som inte kunnat återfinnas, behandlade Ericssons försök att konstruera en "solmaskin".

Angående undervisningsmaterielen i övrigt skrivs att läroverket "ända till innevarande läseår varit hänvisadt till ovanligt primära förhållanden. Undervisningen i *naturlära* och *naturalhistoria* har visserligen kunnat understödjas af tillgången till det vid läroverket fästade *"Malmö museum"*; en för ändamålet nöjaktig samling af mineralier har varit tillgänglig; undervisningen i *fysik* har åtföljts af enklare, förtydligande experimenter, för hvilka, genom lärarens sällsporda omtanke, till det mesta af honom sjelf förfärdigade apparater blifvit använda". Läraren som åsyftas är lektor Stenberg. Han var också en av dem som byggt upp mineralsamlingen.

I redogörelsen för läsåret 1879–1880 finns en av lektor Stenberg uppgjord "Förteckning öfver fysikaliska apparater". Den upptar 136 poster. Hans efterlämnade boksamling och de minnen som samtida haft av honom visar att han höll sig väl orienterad inom de flesta områden. Av förteckningen framgår att han också lyckats inköpa då modern undervisningsmateriel. Den upptar

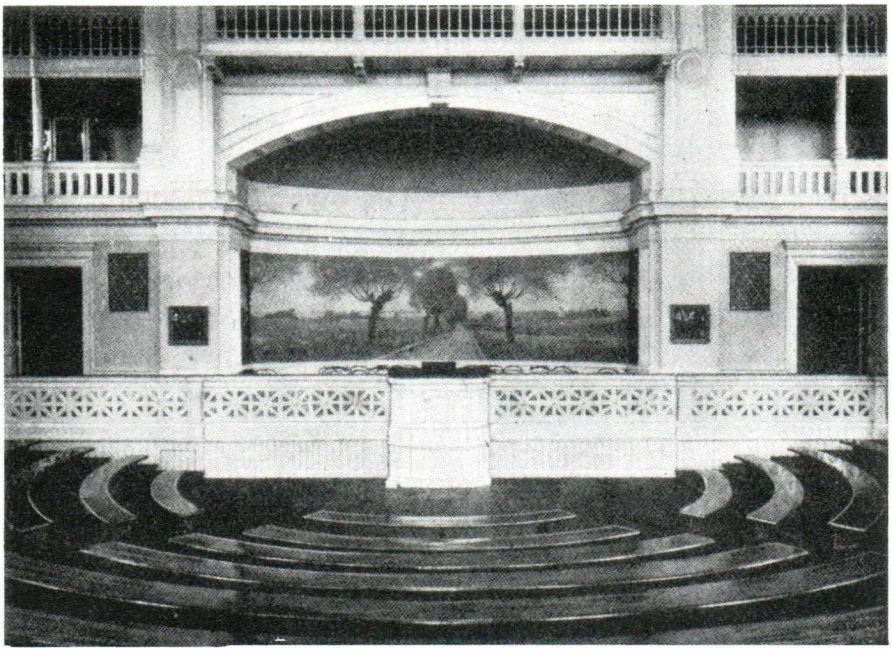

Latinskolans aula med P. A. Perssons väggmålning. Bänkinredningen var spartansk och föga vänlig mot sömnbenägna disciplar. Efter L. B. Falkman, Minnen från Malmö.

exempelvis geisslerrör, två typer av telegrafer och en telefon. Den sistnämnda en alldeles färsk uppfinning. Alexander Graham Bell hade fått sitt telefonpatent 1876.

Året före Ludvig Stenbergs död publicerades i redogörelsen för läsåret 1889–1890 en ny förteckning över skolans fysikapparater. Under den gångna tioårsperioden hade få apparater inköpts. Men fysikinstitutionen hade fått sina första planscher, "Hromádko's fysikaliska väggtaflor". De visade exempelvis telefonens och telegrafens konstruktion och verkningssätt. Flertalet apparater finns ännu kvar på skolans fysikinstitution och används vid undervisningen. Några apparater och planscher har överförts till Malmö skolmuseum.

Av nedtecknade elevminnen och bouppteckningen framgår att han för egna medel inköpt undervisningsmateriel, bl a flera astronomiska kikare. De senare placerades i ett litet observatorium, som han inrättat på vinden till sitt hus. Dit fick hans elever komma på besök.

Lektor Stenberg sökte inte bara uppmuntra eleverna i deras naturvetenskapliga studier. Även studier i latinet sökte han stimulera. I redogörelsen för läsåret 1880–1881 skriver rektor Wåhlin:

"Likaledes har Läroverket under denna dag, som för Gifvaren upplifvar minnet af en betydelsefull högtids- och hedersdag (den 31 maj 1856 hade Ludvig Stenberg promoverats som årets primus), *fått emottaga Trehundra kronor* (i

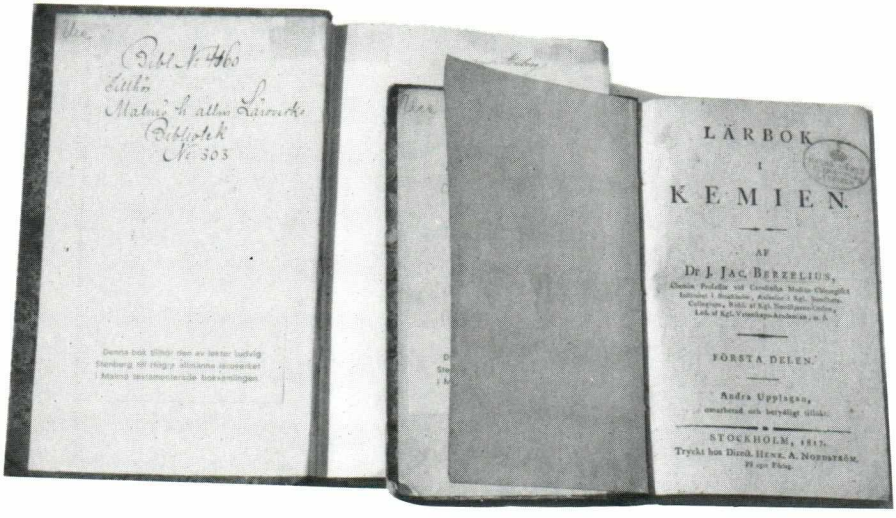

I Ludvig Stenbergs bokdonation ingår bl a "LÄROBOK i KEMIEN" av Jöns Jakob Berzelius, utgiven i fyra band 1808–1830. Foto: Harry Lindholm.

1990 års penningvärde ca 10 300 kr) *för ändamål, som i följande skrifvelse angifves:*

"Till Malmö högre allmänna läroverk.

Herr Rektor!

Undertecknad anhåller att få till läroverket öfverlemna en summa om Trehundrade kronor med villkor att densamma användes såsom en fond, af hvars afkastning ett premium årligen utgår, som vid höstterminens slut tilldelas en yngre af Rektor utsedd lärjunge, hvilken med berömlig flit och synnerlig framgång skött sina studier i latinska språket.

Malmö den 31 Maj 1881.

Ludv. Stenberg."

Läroverkets redan stora förbindelser till Herr Lektor Stenberg uppstegras sålunda än ytterligare med anledning af en gåfva, som visar, att Gifvaren låter sina lefnadsminnen välvilligt hänföra sig till det läroverk, han först såsom lärjunge tillhörde, och som sedan under mer än tvenne årtionden egt den lyckan att få tillgodogöra sig hans lärareverksamhet. Den gåfva, vi här med glädje och tacksamt antecknat, tilltalar oss ytterligare derföre, att den utgör första grundläggningen till fackpremier vid vårt läroverk och särskildt afser ett kunskapsämne, som i våra dagar mer än de flesta behöfver främjas och uppmuntras."

Lektor Stenberg hade blivit utnämnd att vara lektor i Malmö från den 1 december 1859. Den 1 december 1881 blev han riddare av Nordstjärneorden.

Det finns få vittnesbörd om Ludvig Stenbergs privatliv. I den tidigare nämnda till jubileet 1929 utgivna "Minneskransen" finns dock några rader som rör detta. Författaren av dessa, Ulrik Quensel, som avlagt mogenhetsexamen 1881, slutade sin karriär som professor i patologi i Uppsala. Han skriver: *"Min fader var vän till Stenberg och plägade bliva bjuden till honom på supé då och då. Bjudningarna till denna supé utfördes av Stenberg själv personligen, som tidigt om morgonen mellan 1/2 7–7 gick omkring till dem, som skulle inbjudas."*

Ludvig Stenberg skall enligt en annan elevs minnesanteckningar för sina middagar inte enbart ha varit beroende av sin hushållerskas yrkesskicklighet. Han skall själv ha varit "synnerligen förfaren i gastronomiens finare konster".

Den nämnde fadern, som också hette Ulrik, hade varit skolkamrat med Ludvig Stenberg och ett par år kollega med honom. 1861 hade emellertid Ulrik Quensel dä tagit avsked från lärartjänsten för att bli chef för Skånes enskilda banks kontor i Malmö.

Ulrik Quensel dy skriver vidare om lektor Stenberg: *"Han var ej benägen att ligga över i främmande hus, varför han ej företog några längre exkursioner, vilket även hängde samman med hans svårighet att överhuvud kunna förlika sig*

med järnvägar och andra samfärdsmedel. Med anspråk på full tillförlitlighet berättas det, att han aldrig kom att resa till Stockholm, och att han vid sin död, år 1891, icke på 20 år varit över i Köpenhamn."

Det finns många elever som berättat om sina minnen av lektor Stenberg från 1880-talet. De visar att han behållit sin tidigare omvittnade skicklighet som undervisare, sitt goda humör och sin skämtsamhet. Den kunde emellertid någon gång verka sårande. Elever på latinlinjen kunde förargas över frågor av typen "Hurudan är formen på en hästskomagnet?". En annan latinlinjeelev, sedermera teologiprofessorn Sven Herner, skriver om lektor Stenberg: "Begärde av oss latinare intet annat än uppmärksamhet, och även när denna klickade, var han mycket överseende."

Bland dem som 1928 sände in minnesanteckningar till stadsarkivarie Isberg fanns maskiningenjören vid S J, Ludvig Nelson, som avlagt mogenhetsexamen 1889. Han skrev: *Klassföreståndare var lektorn Isak Ludvig Stenberg ("Lefftern"). Denne mycket originelle man, icke minst till sitt yttre, var en utomordentligt kunnig och duglig lärare, en ungdomens sanne vän. För utomstående ansågs han något "konstig". Ytterligt närsynt begagnade han dock ej glasögon och hade en synnerligen vårdad handstil, skrev så smått och fint att de periodiska matematik- och fysikuppgifter för hemarbete, uppgående för varje gång till ett tiotal, rymdes på en papperslapp av omkr. 13 × 8 cm:s storlek – skrivet på båda sidor. Han förivrade sig aldrig, var i regel vid gott humör och stundom rätt skämtsam.*

Även elever, som hamnat mycket långt bort, fick Isberg kontakt med. I ett brev avsänt från Bordeaux 1929 skriver William Swenson (i skolkatalogerna för åren 1873–1883 heter han Wilhelm Svensson): *För en af lärarne kom jag särskildt att hysa beundran och tillgifvenhet, i följd af hans förmåga att väcka intresse och att undervisa och på grund af hans "eruditio", som var sådan, att han med glans kunnat innehafva en chaire i Sorbonne. Tvifvelsutan är det obehöfligt nämna hans namn: Lektor Stenberg, man har nog gissat det.* (Stavningen visar att skrivaren har varit borta länge från Sverige.)

Som en kuriositet kan nämnas att författaren träffat två personer, som under sin skoltid vid Malmö högre allmänna läroverk såg och hörde talas om honom. De hade emellertid inte nått så högt upp i klasserna att de haft honom som lärare. En av dem var den sedermera välkände malmödirektören Axel Hultman, som var elev vid skolan från höstterminen 1885 till och med vårterminen 1890. Han dog 1976, 96 år gammal. Vid ett av våra samtal 1975 på Värnhems sjukhus frågade han om den apparat, som visade hus planeterna rörde sig kring solen, fanns kvar på Latinskolan. Svaret var Ja. Om lektor Stenberg mindes mina sagesmän hans okonventionella sätt att klä och röra sig, hans intresse för astronomi och att han ansågs vara skolans förmögnaste lärare.

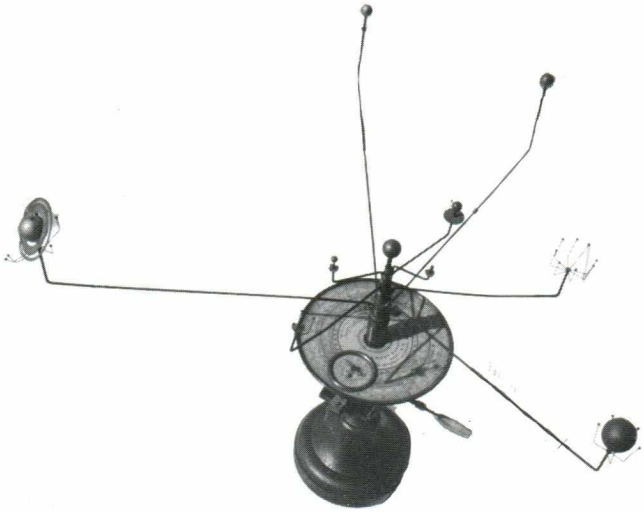

Modell av solsystemet, med vars hjälp man kan visa planeternas rörelser kring solen. Foto: Harry Lindholm.

Lektor Stenbergs liv förflöt av alla tecken att döma lugnt och harmoniskt. Han fick emellertid uppleva ännu en storbrand. På onsdagskvällen den 7 mars 1888 började det brinna i kvarteret intill hans bostadshus vid Stora Nygatan. Det var ett helt kvarter med byggnader tillhöriga Manufakturbolaget, kallat "Doffeln", som blev förstört.

Död och begravning

Lektor Stenberg hade av årsredogörelserna att döma inte varit borta från undervisningen någon enda dag från det han började sin lärartjänst 18 januari 1860 till den 14 oktober 1890. Han blev då sjukledig och avled den 4 februari 1891. Dödboken för Caroli församling anger att hans ålder då var "56 år 1 mån 26 dag". I kolumnen för dödsorsak står det "1) Organiskt hjertfel 2) Emboli".

De närmare omständigheterna kring dödsfallet framgår av en notis i Skånska Aftonbladet där det heter, att *dödsorsaken var ett slaganfall, som redan inträffade natten mellan sistlidne lördag och söndag, efter hvilket lamhet inträdde, och först efter sjuttiotvå timmars aftynande kom döden befriaren, och löste i går qväll vid 7-tiden de jordiska banden från den till högre rymder städse trängtande anden. Redan i oktober hade den nu aflidne drabbats af ett lindrigare slaganfall,*

som nödvändiggjorde en tids hvila från tankearbete, men från hvilket han, efter hvad det syntes, hade blifvit fullt återställd.

Notisförfattaren, som förmodligen intervjuat några av skolans lärare, nämner bl a också lektor Stenbergs fritidsintressen: *Entomologi och botanik intresserade honom varmt, isynnerhet under den tidigare delen av hans lärareverksamhet, och han lär efterlemna stora, af honom sjelf gjorda entomologiska och botaniska samlingar.*

Han var äfven stor latinare och den komparativa språkforskningen egnade han sig åt med stort intresse. Det var med ett ord, knappt någon gren af menskligt vetande inom hvilken den nu aflidne ej var fullt hemmastadd. Af trycket äro utgifna flere af honom författade rent vetenskapliga, matematiska afhandlingar, deribland några logaritmtabeller, som inom den vetenskapliga verlden vunnit högt erkännande och lära begagnas vid ett par ryska observatorier för astronomiska beräkningar.

Efter en redogörelse för hans insatser som lärare och hans egendomliga vanor får man ytterligare några upplysningar om hans intresse för astronomin: *Deråt lär han ha egnat sina flesta lediga stunder och nattens tysta timmar sågo ofta den outtröttlige forskaren sitta antingen i sin studerkammare, å sin gård eller till och med å gatan framför hans fäderneärfda* (felaktig uppgift) *fastighet bredvid sitt stativ betraktande stjerneverldens under. Dessa nattvak och försakelse af sömn och hvila ha nog jemte en oregelbunden diet grundlagt den sjukdom som ändade den vises lif.*

I Sydsvenska Dagbladet Snällposten, vars chefredaktör var Ludvig Stenbergs lektorskollega Carl Herslow, meddelades dödsfallet i en icke signerad minnesruna. Den långa notisen inleds med orden: *Då det i morse flaggades på half stång från högre allmänna läroverket, var det väl icke så många som visste hvarför läroverkspalatset klädt sig i sorgskrud. Lektor Isaac Ludvig Stenberg åtnjöt visserligen för sjuklighet tjenstledighet under terminen; men hans ohelsa hade först under den allra sista tiden antagit en egentligen oroväckande form och att döden skulle vara så nära anade ingen ens några dagar förut.*

I fortsättningen nämns att lektor Stenberg med livligt intresse inte endast följt den vetenskapliga utvecklingen utan också "dagens händelser, sådana de skildrades i pressen och den moderna literaturen, ... gälde det att taga reda på ställningar och förhållanden äfven i fjerran länder, kunde man icke vända sig till någon säkrare meddelare än lektor Stenberg: han kände till så godt som allt".

Malmö Nya Allehanda hade lördagen den 7 februari en dödsannons, som avslutades med orden "sörjd och saknad af broder, brorsbarn, andra anhöriga, vänner och tjenare".

Begravningsdagen, den 10 februari, infördes i Skånska Aftonbladet en

utförlig redogörelse för jordfästningen och begravningen ur vilken några rader här återges.

I dag på middagen har aflidne lektor Isaac Ludvig Stenbergs stoft förts till sitt sista hvilorum i familjegraven på gamla kyrkogården. Den högtidliga jordfästningsakten egde rum kl. 2 e. m. i S:t Petri kyrka, der liket varit bisatt sedan i söndags afton." – "Å högre elementarläroverket hade samlats hela skolans talrika lärarekår samt skolungdomen från och med fjerde klassen, hvilka, företrädda af skolans florbehängda fanor i procession begåfvo sig till kyrkan, der lärarekåren tog plats till venster i koret och skolungdomen kring altaret. Fanorna placerades på hvar sin sida om kistan, der äfven de prestafverande, hrr doktor J. U. Quensel och rektor C. L. Wåhlin fattade plats ...

Efter jordfästningen afsjöngs af skolungdomen Geijers stämningsfulla "Stilla skuggor" och sedan altartjensten förrättats och sista versen af ps. 452 afsjungits, fördes liket, ledsagadt af en talrik procession, samt företrädt af skolungdomen, till gamla kyrkogården, der de unge skolsångarne vid grafven afsjöngo som en sista lämplig minnes- och hyllningsgärd "Integer vitæ".

Testamente

Dagarna närmast efter begravningen verkställdes bouppteckning av rådmannen och f d borgmästaren Ludvig Cronsioe. Närvarande var Ludvig Stenbergs från Stockholm nedreste broder och ende arvinge, Gustaf Göran Esaias August Stenberg, som anges vara "Revisionskommissarie i Kongl. Majts och Rikets Kammarrätt". Lösöret värderades av två "stadsvärderingsmän".

Bouppteckningar ger nästan alltid intressanta upplysningar. Av denna får vi veta att Ludvig Stenbergs bostad på andra våningen bestått av "hörnrum", "studerkammare", "sängkammare", "innersta rummet" och "pigkammare". Nedre våningen var uthyrd, bortsett från ett rum som använts av Stenberg.

Det fanns rikligt med möbler, bordsilver, glas och porslin, som Ludvig Stenberg övertagit från föräldrahemmet. I bouppteckningen finns en del mer anmärkningsvärda poster: "3 insektshåfvar 1.50", "3 kikareställningar 4.50", "84 buteljer hvarjehanda viner 69.50", "90 buteljer safter och sylter 54–", "En insektsamling med tillhörande skåp 250–", "En mineralogisk och geologisk samling 300–", "Den aflidnes fysikaliska samling, hvaribland en sextant, ett mikroskop, åtskilliga kikare och andra instrument 500–", "Boksamlingen 500–".

Bland tillgångarna fanns ett mycket stort antal obligationer, ett mindre antal aktier, flera skuldebrev, "Hyresafgift af Herr J. Wollmer för innevarande månad 17–" och "Den aflidnes aflöning för Februari, Mars och April månader 575–". Fastighetens taxeringsvärde var 13 000 kronor. (Den såldes den 4 mars 1891 av Gustaf Stenberg till "klädmäklaren B. Persson" för 14 500 kronor.) Som skulder upptogs bl a "Jungfrun Karolina Svenssons årslön 120,

Dito Johanna Anderssons dito 70, Kostpenningar åt dem båda för tiden från och med den 1 mars till och med den 24 april detta år à 75 öre dagen till hvardera 82.50", "Kommunalutskylder för sistlidet år 615.03". Behållningen var ca 209 000 kronor, vilket i 1990 års penningvärde motsvarar ca 7,7 miljoner kronor.

Efter det att tillgångar och skulder redovisats framlämnade Gustaf Stenberg en förseglad handling, varpå fanns antecknat:

"Att Lektorn Ludvig Stenberg vid sundt förnuft och fri vilja inför oss, för ändamålet tillkallade och samtidigt närvarande vittnen förklarat, att detta dokument innehåller hans yttersta vilja varder härmed intygat Malmö den" (datum och namn saknades).

Denna handling visade sig ha följande lydelse:

För den händelse att undertecknad skulle aflida ogift, vill jag öfver den qvarlåtenskap, som jag hoppas efterlemna vid mitt frånfälle, disponera på följande sätt:
1o Till Academiadjunkten C. G. Thomson testamenterar jag mina entomologiska samlingar, förväntande jag, att han af hvarje insectart, hvaraf svenskt exemplar saknas i Riksmuseum men hvaraf i min samling förefinnes 2 eller flera sådana, skall till Riksmuseum lemna ett bland dessa.
2o Till Malmö högre Elementarläroverk testamenterar jag de delar af mitt bibliotek, hvilka beröra matematik, naturvetenskap och latinska språket; hvidare mina mineralogiska, geologiska och physikaliska samlingar.
3o Till Malmö högre Elementarläroverk testamenterar jag ytterligare Tiotusende Riksdaler Riksmynt, att utgöra en fond, af hvilkens afkastning Collegium må årligen utdela stipendier åt lärjungar, som med svagare pecuniära tillgångar och mycket godt uppförande förena sådana intellectuela egenskaper, som är nödiga för anmärkningsvärda framsteg på studiernas bana. Dock må ingalunda mera än tre fjerdedelar af afkomsten för året utdelas, utan bör åtminstone ena fjerdedelen af densamma användas till förstärkande af grundfonden, hvilken bör ställas under vederbörande communalmyndighets förvaltning och aldrig få under någon förevändning från staden förryckas, utan, i händelse af läroverkets upphörande eller förflyttning, disponeras till annat för stadens undervisningsverk nyttigt ändamål, dock så att stiftelsen ej med annan hopblandas.
4o Till Lunds Universitet testamenterar jag Tiotusende Riksdaler Riksmynt, att utgöra en grundfond, af hvilkens afkastning præmier må utdelas åt studerande, födda inom Skåne, hvilka med synnerlig utmärkelse aflagt examen inför philosophiska faculteten i mathematiska eller naturvetenskapliga ämnen, utan att brista i andra vetenskapsgrenar. Härvid iakttages, att åtminstone ena fjerdedelen af Capitalets afkomst användes till förstärkande af grundfonden. Professorerna C. W. Blomstrand och D. M. A. Möller samt Adjunkterna N. C. Dunér och C. G. Thomson anmodas att uppgöra statuternas detaljer.
5o Till Lunds Universitet testamenterar jag ytterligare Tiotusende Riksdaler, att utgöra en grundfond, af hvilkens afkastning årligen två stipendier må utdelas åt mindre bemedlade studerande, födda inom Skåne; Skånska Nationen vid Universitetet må för hvardera stipendiet upprätta förslag, upptagande trenne personer, bland hvilka Consistorium må välja. En fjerdedel af capitalets afkomst skall användas till dettas förstärkande. Skulle Lunds Universitet komma att förflyttas eller upphöra, tillfalle fonden Malmö högre Elementarläroverk. Professorerna J. G. Agardh, G. Ljunggren och G. Broomé samt Adjunkterna

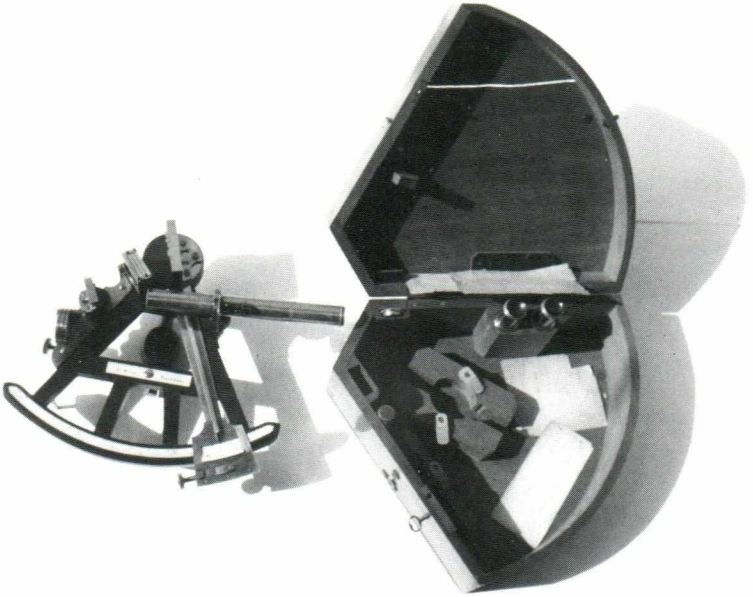

Sextant (tillverkad av firma Dr Filby, Hamburg). Sextanten är alltjämt i Latinskolans ägo. Foto: Harry Lindholm.

N. C. Dunér, C. Cavallin och C. G. Thomson anmodas att uppgöra statuternas närmare detaljer.

I mitt bo befintliga reverser och obligationer, efter deras nominalbelopp, samt upplupen ränta å dessa papper vare lika lagligt betalningsmedel som contanta penningar. Dock behöfva dessa donationer först sex månader efter min död utgå.

Malmö den 29 Mars 1872. Ludv. Stenberg."

Donationernas öden

Revisionskommissarie Stenberg gav skriftligen sitt godkännande av broderns testamente, trots att det inte var bevittnat. Rektor Wåhlin framförde sitt tack till Gustaf Stenberg och skrev i redogörelsen för läsåret 1890–1891: "Såsom af handlingarna synes, möter oss i detta sammanhang det tilltalande förhållandet, att hvad *Ludvig Stenberg* i lifstiden velat och tänkt, det har hans efterlefvande broder Hr Revisionskommissarien m.m. *Gustaf Stenberg* med aktning för den aflidnes yttersta vilja, men ock med egen offervillighet mot läroverket bekräftat och förverkligat."

Ludvig Stenbergs insektsamling införlivades således med den som akademi-

adjunkten Carl Gustaf Thomson byggt upp. Då C G Thomson dog 1899 inköptes större delen av hans omfattande samlingar, främst skalbaggar och steklar, av Lunds universitet. Samlingarna är fortfarande bevarade på Lunds universitets zoologiska institution. I vad mån några av Stenbergs skalbaggar har sänts till Riksmuseum har inte kontrollerats.

I årsredogörelsen för läsåret 1891–1892 meddelade rektor Wåhlin att boksamlingen blivit katalogiserad och att katalogen blivit "till tryck befordrad". Det angavs att den upptog 115 n:r latinsk filologi, 323 n:r matematik, 127 n:r fysik, mekanik och meteorologi, 82 n:r astronomi, 82 n:r zoologi, 90 n:r botanik, 41 n:r kemi, 61 n:r geologi och mineralogi, 24 n:r allmän naturlära, 32 n:r medicin, teknologi och lanthushållning, 5 n:r historia och geografi, 3 n:r tidskrifter och 9 n:r under rubriken Diverse. Katalogen har hittills inte kunnat återfinnas, varken i skolans bibliotek eller i Universitetsbiblioteket i Lund.

Varje bok, som skänkts till skolan, försågs med en etikett med texten: "Denna bok tillhör den av lektor Ludvig Stenberg till Högre allmänna läroverket i Malmö testamenterade boksamlingen."

Antalet volymer var avsevärt större än det antal nummer, 994, som katalogen upptog. Ett bokverk bestod ofta av flera volymer. Antalet naturvetenskapliga tidskrifter som lektor Stenberg prenumererat på var minst ett tiotal. Det finns många årgångar av svenska, danska, engelska, franska och tyska tidskrifter bevarade. Några exempel: "Tidskrift för matematik och fysik tillegnad den svenska elementarundervisningen" (alla utkomna årgångar), "Tidsskrift for populære fremstillinger af Naturvidenskaben", "L'Astronomie" och "Sirius Zeitschrift für populäre Astronomie".

I årsredogörelsen skrev rektor Wåhlin vidare: *"Den utgifna förteckningen åsyftar den Stenbergska boksamlingens förvarande i afsöndring från läroverkets bokförråd i öfrigt, under förhoppning att dessa bokliga skatter skola på samma gång de hugfästa minnet af den ädle Gifvaren, vara lätt tillgängliga för vetenskapernas idkare så inom som utom läroverket."*

Biblioteket var 1891 placerat i tredje våningens södra del. 1922 kunde fysik- och kemiinstitutionerna, som funnits på första våningen, flytta till ett nybyggt annex. I de lediga lokalerna fick biblioteket flytta in. Vid de omflyttningar som ägde rum våren 1960, efter det att skolan fått en tillbyggnad, var tanken på att hålla lektor Stenbergs bokdonation avskild från skolans bokförråd i övrigt bortglömd. En del böcker överfördes till skolans ämnesinstitutioner och en del till ett bokmagasin i huvudbyggnadens källare. Bokmagasinet, och därmed merparten av bokdonationen, flyttades 1988 till ett rum på annexets vind.

Lektor Stenbergs donation av böcker och tidskrifter innehåller mycket som

är tryckt utomlands och därför sällan – eller kanske aldrig – kan hittas i svenska bibliotek. Saluvärdet av denna donation är troligen inte så stort, men donationen är av stort värde för var och en som vill forska i naturvetenskapernas eller undervisningens historia.

Då Ludvig Stenberg dog fanns i tredje våningens norra del de naturhistoriska och historiska samlingar som fått namnet "Malmö museum". Enligt museets föreståndare, lektor Malte Eurenius, innehöll det vid den här tiden omkring 2 000 mineralstuffer och bergarter jämte malmprover från ett flertal svenska gruvor. Lektor Stenberg tycks från mitten av 1860-talet ha byggt upp och ha haft överinseendet över de geologiska samlingarna. I redogörelsen för läsåret 1890–1891 meddelar rektor Wåhlin att bland lektor Stenbergs donationer ingår "en större samling af mineralier och bergarter med tillhörande utensilier för mineralogiska undersökningar".

Då museets samlingar 1901 skulle överflyttas till en ny, stor museibyggnad vid Regementsgatan (nuvarande Stadsbiblioteket) blev de geologiska samlingarna kvar i skolan. Museet hade inget intresse för dem. Inte heller hade de någon större uppgift att fylla vid skolundervisningen. Ett mindre antal prover på bergarter och malmer placerades i montrar i den kemiinstitution som tillkom 1922. Därifrån har de 1959 överförts till den nuvarande kemiinstitutionen.

Vid mitten av 1950-talet fanns på annexets vind två stora skåp med ett stort antal fackindelade lådor fulla med "stenbitar". Dessutom en del lådor med ytterligare geologiskt material. I många fall var provstyckena "anonyma", etiketterna hade lossnat. Krav på vindsröjning har sedan gjort att merparten av det geologiska materialet, tillsammans med annan utsorterad undervisningsmaterial, hamnat i avfallsbergen på "Sjölunda". Ett stort skåp med den bäst ordnade geologiska samlingen lyckades att tills vidare få en fristad i den gamla skolbyggnadens källare. Det är säkerligen en av de samlingar som lektor Stenberg byggt upp.

Enligt redogörelsen för läsåret 1890–1891 bestod de av lektor Stenberg donerade fysikaliska samlingarna av:

a) de apparater af hvarjehanda slag, hvilka vid testators frånfälle voro inrymda i läroverkets fysiska kabinet, och

b) ett stort antal fysikaliska apparater särskildt inom optikens och akustikens områden.

Rektor Wåhlin skrev vidare: *Förteckningen öfver dessa apparater, hvilka läroverket redan fått mottaga, inrymmer mer än 200 särskilda namngifna gåfvor. Det har icke varit möjligt att före terminens slut katalogisera denna dyrbara egendom, hvilken ofördröjligen skall ordnas, på bästa sätt förvaras och afskiljd för sig betecknas med den ädle gifvarens namn. Samlingen skall, såsom vi ofvan*

antydde, bära vittnesbörd om hans egen vetenskapliga verksamhet och lemna kraftig maning till de naturvetenskapliga studiernas idkande. Läroverkets tacksamhet för dessa stora gåfvor skall sålunda fortlefva i större utsträckning, än våra ord kunna gifva vid handen.

Apparaterna blev emellertid inte betecknade med "den ädle gifvarens namn". De flesta finns emellertid ännu bevarade. Det är i många fall lätt att se vilka apparater som är från hans tid. Exempelvis finns den i bouppteckningen omnämnda sextanten, ännu kvar i sin vackra förvaringslåda av mahogny tillsammans med anteckningar med hans karakteristiska handstil. De dyrbaraste föremålen i denna samling var för övrigt hans stora astronomiska kikare. Av dem är tre stycken fortfarande i skolans ägo.

Till en stipendiefond för sådana lärjungar vid Malmö högre Elementarläroverk "som med svagare pecuniära tillgångar och mycket godt uppförande förena sådana intellectuella egenskaper, som är nödiga för anmärkningsvärda framsteg på studiernas bana", hade lektor Stenberg donerat 10 000 Riksdaler Riksmynt. 1891 hette skolan Malmö högre allmänna läroverk och myntenheten var 1 krona.

De 10 000 kr, som var fondens startkapital 1891, hade då ett värde som motsvarar ca 370 000 kr i 1990 års penningvärde. Det var – och är – den största donation som skolan erhållit från någon enskild person. Donationsfonden skulle enligt villkoren i testamentet stå under kommunal myndighets förvaltning, men skolans kollegium skulle utse stipendiater.

I januari 1960 hade fonden vuxit till 23 581 kr, men på grund av att värdeminskningen till följd av inflationen var större än de tillskott fonden fått ur ränteinkomsterna motsvarade detta inte mer än ca 188 800 i 1990 års penningvärde. Vid terminsavslutningarna våren och hösten 1959 utdelades sammanlagt 953 kr fördelat på 24 stipendiater.

Vid slutet av år 1982 utgjorde fonden 41 544 kr men eftersom det varit en kraftig penningvärdesförsämring sedan 1959 (under dessa 23 år var den ungefär lika stor som under de närmast föregående 68 åren) motsvarar detta bara ca 73 000 kr i 1990 års penningvärde.

Vårterminen 1983 var sista gången som avkastningen av Ludvig Stenbergs stipendiefond enbart tillföll elever vid Malmö latinskola och sista gången som elever fick veta att deras stipendier kom från Ludvig Stenbergs stipendiefond.

Vid årsskiftet 1982/1983 överfördes Ludvig Stenbergs stipendiefond jämte en rad andra fonder till de nybildade "Skolans samfonder I och II". Ludvig Stenbergs ord i testamentet "att stiftelsen ej med annan hopblandas" fäste man inget avseende vid.

Malmö kommuns skolor och drätselkontor förvaltade 1980 omkring 340 donationsfonder till förmån för elever vid skolor i Malmö. Deras sammanlag-

da värde var då ca tre miljoner kronor. I ganska många fall var fonderna små och i en del fall hade förändringar av skolväsendet gjort att det var svårt att vid utdelningar av stipendier följa donationsvillkoren.

Malmö skolstyrelse anhöll i december 1980 hos Kammarkollegiet att av dessa fonder få bilda två "samfonder", en för grundskolan och en för gymnasieskolan. Samarbetsnämnderna och kollegierna vid Pauliskolan och Malmö latinskola, som hade de flesta och största fonderna, hade motsatt sig att de två skolornas fonder överfördes till en samfond och visat att flertalet donationsbestämmelser fortfarande kunde efterlevas.

Kammarkollegiet biföll emellertid skolstyrelsens ansökan, som bl a innebar att Ludvig Stenbergs stipendiefond skulle uppdelas på samfond nr 1 för grundskolan och samfond nr 2 för gymnasieskolan, hälften till var.

Till samfonden för gymnasieskolan överfördes också Ludvig Stenbergs premiefond från 1881. Dess grundkapital om 300 kronor motsvarade i 1990 års penningvärde ca 10 300 kr. Då fonden vid årsskiftet 1982/1983 överfördes var fondbeloppet 711 kr, men det motsvarar inte mer än ca 1 200 kr i 1990 års penningvärde. Sista gången som ett premium utdelades enligt fondens bestämmelser var vid höstterminsavslutningen 1982.

Från 1990 ingår de båda skolfonderna i en ny "samfond", som byggts upp av, förutom de nämnda skolfonderna, ett stort antal "kulturella" och "sociala" donationsfonder. Av samfondens kapital beräknas Ludvig Stenbergs stipendiefond vid årsskiftet 1990/1991 utgöra ca 137 000 kr. Dess realvärde är således mindre än hälften av vad det var 1891.

Ett bättre öde har vederfarits de båda fonder, som Ludvig Stenberg upprättade till förmån för studerande vid Lunds universitet. Den 3 juli 1891 överlämnade hans broder, revisionskommissarien Gustaf Stenberg, 20 000 kr (i 1990 års penningvärde ca 740 000 kr) till universitetets räntekammare. Redan den 8 april 1891 hade universitetskanslern Pehr Ehrenheim fastställt reglementen för de båda fonderna.

Enligt testamentet skulle 10 000 kr utgöra en "grundfond, af hvilkens afkastning præmier må utdelas åt studerande, födda inom Skåne, hvilka med synnerlig utmärkelse aflagt examen inför philosophiska faculteten i mathematiska eller naturvetenskapliga ämnen". I reglementet preciserades det till att mottagarna skulle ha avlagt licentiatexamen (inrättad 1870) eller kandidatexamen i dessa ämnen inom den filosofiska fakulteten. Numera kan även de som avlagt examen inom den tekniska fakulteten erhålla Ludvig Stenbergs premier. 1990 utdelades två premier om vardera 4 250 kr. Den kraftiga inflationen under senare år har gjort att det varit svårt att bibehålla fondens realvärde. Men Lunds universitet har lyckats avsevärt bättre än drätselkammaren i Malmö. Vid årsskiftet 1990/1991 var fondkapitalet 194 507 kr.

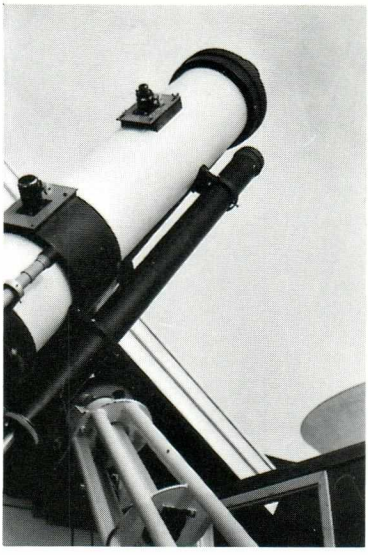

Oxie-observatoriets Gregoryteleskop med Stenbergs instrument som ledkikare. Foto: Harry Lindholm.

Ännu något bättre är tillståndet för Ludvig Stenbergs stipendiefond för "mindre bemedlade studerande, födda inom Skåne". Den utgjorde vid årsskiftet 1990/1991 251 065 kr. Ur avkastningen av denna fond utdelades under år 1990 sex stipendier om tillsammans 15 790 kr. Liksom, då det gäller premierna, anges vid stipendieutdelningarna donatorns namn.

Vittnesbörden om lektor Stenberg tyder inte på att han skulle ha varit angelägen om att hans namn skulle uppmärksammas. Däremot visar föreskrifterna i hans testamente att han var mån om att hans donationer skulle komma till största möjliga nytta. Förhoppningsvis framgår det av denna skrift att det finns tusentals studerande i Skåne, som under de 100 år som gått sedan Ludvig Stenberg dog, haft nytta av hans donationer – fastän oftast ovetande om vem donatorn var.

Till hans donation av undervisningsmateriel hörde flera stora kikare. En av dem, som nu har en skylt med hans namn, har Malmö latinskola lånat ut till Astronomiska Sällskapet Tycho Brahe. Den pekar mot himlen över observatoriet i Oxie.

I Otryckta källor

Kyrkogårdsförvaltningen i Malmö: Uppgifter om gravplatsen på Gamla kyrkogården.

Lunds universitets arkiv: Handlingar angående Ludvig Stenberg, hans farfar, far och bror.

Malmö museum, stadshistoriska avdelningen: Fotografier.

Malmö stadsarkiv: Mikrofilmade kyrkböcker för Caroli och St Petri församlingar 1783–1891, bouppteckningar för Ludvig Stenberg och hans föräldrar, anteckningar om undervisningen, elever och lärare under tiden 1840–1890 av Magnus Eduard Areskoug, brev från elever vid Malmö latinskola till A U Isberg dy.

Malmö stadshus: Handlingar angående de fastigheter Ludvig Stenberg bebott, uppgifter om Malmö stads skolfonder.

Det är många personer som hjälpt mig att få fram uppgifterna i artikeln. Jag vill särskilt tacka Margit Andersson, Sven Falkman, Kjell-Åke Karlsson, Birgitta Lindholm, Vivianne Persson och Göran Winge.

II Tryckta källor

Adresskalendrar för Malmö för åren 1861, 1868 och 1873.

Berättelse af Revisionen öfver Rikets Elementar-Läroverk i underdånighet afgifven den 13 December 1843. Stockholm 1844.

Carlquist, Gunnar: Lunds stifts herdaminne. Lund 1943–1963.

Cavallin, Severin: Lunds stifts herdaminne. Lund 1854–1858.

Edenheim, Walther: Dringenbergska gården. Malmö 1964.

Gierow, Krister: Lunds universitets historia III 1790–1867. Lund 1971.

Hall, B Rudolf: 1856 och 1859 års skolstadgor tryckta i Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Lund 1924.

Isberg, Anders Ulrik: Ur min drömvärld. Malmö 1938.

Kataloger och årsredogörelser för Malmö latinskola för åren 1858–1892.

Kraft, Salomon: Läroverkets donationsfonder. Bilaga till Redogörelse för Malmö latinskola under läsåret 1959–1960.

Lindberg, Otto: Landsstaten i Malmöhus och Kristianstads län 1719–1917. Malmö 1919.

Malmö stads historia 1–4. Malmö 1971–1985.

Modéer, Kjell Å: Anders Ulrik Isberg och hans "Karta öfver Malmö stad 1875". Malmö Fornminnesförenings årsskrift 1975.

Notiser angående Ludvig Stenbergs död och begravning i tidningarna Arbetet, Malmö Nya Allehanda, Skånska Aftonbladet, Skånska Dagbladet och Sydsvenska Dagbladet Snällposten.

Samuelsson, Gunnar: Malmö högre allmänna läroverk för gossar under den svenska tiden II 1820–1959. Lund 1963.

Schartau, Sigurd (redaktör): Malmö högre allmänna läroverk. En minneskrans till jubileet år 1929 överräckt av forna lärjungar. Lund 1929.

Sjöstedt, Carl-Erik (redaktör): Studentexamen 100 år. Bokförlaget Natur och Kultur, Stockholm 1963.

Warne, Albert: Läroverksfrågan i vårt land under 1840-talet. Årsböcker i svensk undervisningshistoria 99–100, Stockholm 1959.

Wrangel, Ewert m fl (redaktion): Malmö genom 600 år. Allhems förlag, Malmö 1940.

Storstadens stiftelser

– *Äldre enskild välgörenhet i Malmö*

Av Anders Franzén

Bakgrund

Detta är en stiftelseundersökning i två avseenden. Dels behandlar den en samling stiftelser i Malmö, dels har detta arbete möjliggjorts genom medel från en stiftelse, Folke Malmbergs och Birgit Slangerup-Malmbergs Fond. Stipendiet från denna fond har givit mig möjlighet att i denna form fördjupa och utvidga en tidigare undersökning av Dahlgrenska stiftelsen, som publicerades i Elbogen 1988.

Uppsatsens syfte är att studera välgörenhetsstiftelser i Malmö vilkas mål var att i en byggnad ge personer bostad mot ingen eller en ringa avgift. Den äldsta stiftelsen har sitt ursprung i 1700-talets mitt, men undersökningens tonvikt ligger på den tid då dessa stiftelser blev vanligare, dvs from 1860-talet. Utvecklingen följs fram till våra dagar.[1]

För att göra framställningen av stiftelserna i Malmö mera överskådlig har jag valt att indela dem i tre övergripande kategorier, där jag utgår från stiftelsernas byggnader. Då tar man fasta på en väsentlig del eftersom husen präglade invånarnas och omvärldens intryck av stiftelserna.

1

En första kategori kan Malmös äldsta välgörenhetsstiftelser sägas vara. De verkade i hus som inte var uppförda speciellt för stiftelsens verksamhet utan övertogs av stiftelsen efter att tidigare ha tjänat andra ändamål. I denna första kategori inräknas von Conowska och Gersoniska stiftelserna vid S:t Petri kyrka, Möllerska Gubb- och änkehuset på Fabriksgatan, Anna Margarethas stiftelse på Jerusalemsgatan samt Ingrid Petronella Olssons stiftelse på Hospitalsgatan.

Mitt emot von Conowska stiftelsen låg S:t Petri kyrka och en plantering som bl a tjänade som lekplats. "Velocipedtäflingar på Malmö idrottsplats" annonseras på husväggen.

von Conowska och Gersoniska stiftelserna

Nestorn i stiftelsefamiljen är von Conowska stiftelsen, som bildades 1753. Den kom att bli förknippad med låg status och standard och kallades i allmänhet Lagården, vilket kommer från det danska ordet för fattighus, ladegård. Att "komma po lagåren" var inte lockande för malmöiterna. "I 'lagåren' bodde gamla. De bodde två i vart rum. De var fyra om köket. Där var öppen häll och trefotingar. I rummen var en mycket stor järnkakelugn. På gården var det kullersten. Där var en pump. De var osams jämt där", berättas det.[2] I grannfastigheten var Gersoniska stiftelsen inrymd och de två stiftelserna administrerades gemensamt.

På 1920-talet blev det uppenbart att de båda stiftelserna var alltför omoderna, men de saknade kapital för att modernisera och bygga om. Däremot var de centrala tomterna vid S:t Petri kyrka en dold kassareserv. Därför försåldes de värdefulla tomterna och man byggde nya stiftelsehus vid Smedjegatan. Byggnaderna stod färdiga i december 1929 och stiftelsernas knappt 60 invånare kunde flytta in i de moderna lägenheterna. Stiftelserna räknas därmed in i en ny kategori, som behandlas längre fram i texten.

von Conowska stiftelsen bestod av tre längor av vilka två är synliga på bilden. Brandgaveln i bakgrunden tillhör Gersoniska stiftelsen.

Gubb- och änkehuset

"I stadens fattighus kan inga anständiga fattiga inflytta, ty de inblandas där med de i flera avseende uslaste av folkhopen /.../ Åtanken härav ger oss ökad anledning att, medan tid är, göra allt vad vi förmår för att åstadkomma en så stor utdelning åt de hederlige och ålderstigne behövande av hantverksklassen, att de framledes ej behöva tillita varken stadens allmänna fattighus eller ett allmänt understöd."[3]

I samband med att stadens hantverksförening år 1825 beklagade sig på detta sätt över äldre medlemmars välfärd föregick guldsmeden Jacob Möller med gott exempel då han året efter skänkte ett litet hus på Fabriksgatan till Hantverksföreningen. Huset inrymde fyra boningsrum och två kök och skulle "i evärdliga tider begagnas till ett gubb- och enkehus ..."[4]

Det lilla huset motsvarade inte behovet och år 1903 förvärvades grannhuset på Fabriksgatan. Då kunde ytterligare 12 lägenheter göras tillgängliga för hantverkarna. Detta nyförvärvade hus kom att kallas stiftelsen nr 1. Stiftelsen nr 2 behandlas senare i texten.

Envåningshuset till höger är Gubb- och änkehuset och bredvid ligger stiftelsen nr 1. I det lilla huset vid gathörnet låg vid seklets början Elsa Möllers hökeri.

Anna Margarethas stiftelse

Där Caroli City idag brer ut sig låg vid slutet av 1800-talet Jerusalemsgatan med enklare hyreshus, småhantverkare, hökerier och Ebenezerkapellet. År 1872 köpte bokhandlaren Niclas Hansson Thomson en tomt där av Carl Lyxdorph – båda kända filantroper. Bokhandlaren Thomson ville med sin donation skapa en stiftelse som skulle ''utgöra en tarflig men anständig bostad för så kallade 'Pauvres Honteux' ''. Så formulerar donatorn sig i sitt testamente från 1867 och möjligen är det inte en tillfällighet att testamentets tillkomstår sammanfaller med ett av de svåraste nödåren i rikets historia.

Anna Margarethas stiftelse fick namn efter stiftarens moder. Huset hade före stiftelsebildningen använts som hyreshus. Vid invigningen år 1876 hyste huset 9 äldre damer, en vaktmästarfamilj och 4 s k pensionärer. Dessa pensionärer var fyra gossar som enligt statuterna skulle tas emot av stiftelsens andra invånare mot en fosterlega om 200 kronor per år. Gossarna hade beskydd till 21 års ålder i form av bidrag ur stiftelsens fonder.

Senare tillbyggnader på bakgården i början av 1800-talet gav stiftelsen

Bilden visar Jerusalemsgatan 1901. På det närmaste tegelhuset står texten ***Anna Margarethas stiftelse****.*

ytterligare 4 bostäder om ett rum och kök. Anna Margarethas stiftelse var relativt liten och knappast iögonfallande. Den har möjligen därför erhållit en mängd namnvarianter såsom Margarethastiftelsen, Thomssonska stiftelsen, Anna Margarethastiftelsen och Thomeska Wälgörenhetsinrättningen.[5]

Stiftelsens styrelse förklarade redan 1942 att stiftelsen var "gammal och otidsenlig" och i början av 1970-talet gick stiftelsen upp i Södertorpsgården ideell förening och kvarteret jämnades med marken.

Ingrid Petronella Olssons stiftelse

En höstdag 1888 kungjordes i Post- och inrikestidningar att mamsell Ingrid Petronella Olsson avlidit och att inga arvingar var kända. Tidningsannonsen ledde inte till att några släktingar trädde fram och testamentet kunde således följas. I det förklarade mamsell Olsson att hennes hus vid Hospitalsgatan skulle bli en stiftelse som skulle "bereda passande bostad åt ålderstigna och fattiga personer inom staden, hvilka innehaft en lyckligare ekonomisk ställ-

Kungörelse.

Genom offentlig auktion, som förrättas i gården n:r 22 vid Hospitalsgatan här i staden torsdagen den 9 innevarande Augusti och börjar kl. X f. m., försäljes qvarlåtenskapen efter aflidna **mamsell Ingrid Ohlsson**, bestående af säng-, linne- och gångkläder samt möbler m. m.

Malmö den 3 Augusti 1888.

Auktionskammaren.

Genom annons i Sydsvenska Dagbladet kungjordes om försäljningen av I. P. Olssons kvarlåtenskap.

ning, men på grund af inträffade motgångar befinnas vara i behof af sådan hjelp".[6]

Styrelsen köpte in den Winbladska grannfastigheten och efter om- och tillbyggnaden fanns det omkring 17 lägenheter om ett, två eller tre rum och kök. Efter två års ombyggnadsarbete kunde dekorationsmålarna pränta inskriptionen INGRID PETRONELLA OLSSONS STIFTELSE på fasaden och de fattiga fick flytta in.

I testamentet föreskrevs att fastigheten icke fick försäljas, men dåligt underhåll av husen tvingade stiftelsen att sälja fastigheten och förena sig i projektet Södertorpsgården 1972.

2

Den andra kategorin stiftelser utgöres av de som bildades kring sekelskiftet 1900. Dessa bedrev sin verksamhet främst i för ändamålet särskilt uppförda stiftelsehus. Eftersom byggnaderna så tydligt anpassades för sitt ändamål blev stiftelserna mindre anonyma och de var dessutom utformade efter sin tids arkitektur. I denna kategori ingår Rosquistska, Dahlgrenska, Österbergska och Hedbergska stiftelserna samt von Conowska och Gersoniska stiftelsernas nybyggnader, Tjänarinnehemmet och slutligen Hantverksföreningens stiftelse nr 2. Gemensamt för alla dessa stiftelsebyggnader är att de, i motsats till de äldre, kom att uppföras utanför den gamla staden. Dahlgrenska stiftelsen har tidigare behandlats i en separat uppsats[7] och presenteras därför inte här.

Nils Rosquists stiftelse

Handlanden Nils Rosquist har gjort sig känd som en av Malmös mest generösa donatorer. En stor del av gamla museet, nuvarande Stadsbiblioteket, vid Regementsgatan bekostades av hans donationer.

Malmö stad erbjöd kostnadsfritt en tomt, eller snarare en lergrav, vid Föreningsgatan åt Nils Rosquists stiftelse och år 1884 stod tegelbyggnaden i tre våningar färdig. Husets 36 lägenheter uppläts åt såväl kvinnor som män av handels- och tjänstemannaklassen.

I likhet med många av stadens andra stiftelser blev Rosquistska stiftelsens ekonomi så dålig mot slutet av 1960-talet att man var tvungen att sälja sitt vanskötta hus. Denna stiftelses strategi var dock annorlunda genom att man valde att stå utanför projektet Södertorpsgården. I stället köpte stiftelsen in en ny fastighet för att där även i fortsättningen erbjuda fria bostäder. Rosquistska stiftelsens gamla hus vid Föreningsgatan är idag kontoriserat.

Österbergska stiftelsen

En vårdag 1911 var en stor skara människor samlad i ett hörnhus vid S:t Johannesgatan och Rådmansgatan. Grosshandlare Axel Hagerman bad först att "få hälsa alla här närvarande välkomna till denna lilla enkla festlighet". Han fortsatte med att förklara att "stiftelsen Carl och Augusta Österbergs minne hade till ändamål att lämna fria bostäder åt behövande änkor och döttrar efter personer, tillhörande köpmansklassen i Malmö" och han utbringade därefter en skål i champagne för stiftelsens framtid.[8]

Av den förmögenhet som Carl Österberg samlat genom partihandel med bl a norska produkter och salt skänkte han vid sin död år 1908 200 000 kronor till en stiftelse. 1910–11 uppfördes en tegelbyggnad efter arkitekten Axel Stenbergs ritningar, vilken kom att inrymma 6 dubletter och 18 enrummare. År 1972 blev stiftelsen en del av Södertorpsgården.

Hedbergska stiftelsen

"Vad är det för en ny, ståtlig byggnad som man ser på vänster hand, när man far Regementsgatan västerut och närmar sig Fridhem? Den reser sig tre våningar hög borta vid Rönneholmsvägen (nuv Nordlinds väg), ett vackert tegelhus av rena linjer med rött tegeltak och trappstensgavlar som åt byggnaden ge något av gammal skånsk herrgårdsstil."[9] Så entusiastiskt beskrevs Louise och Sigurd Hedbergs stiftelse när den färdigställdes 1927. Tanken på en stiftelse hade dock väckts redan 10 år tidigare.

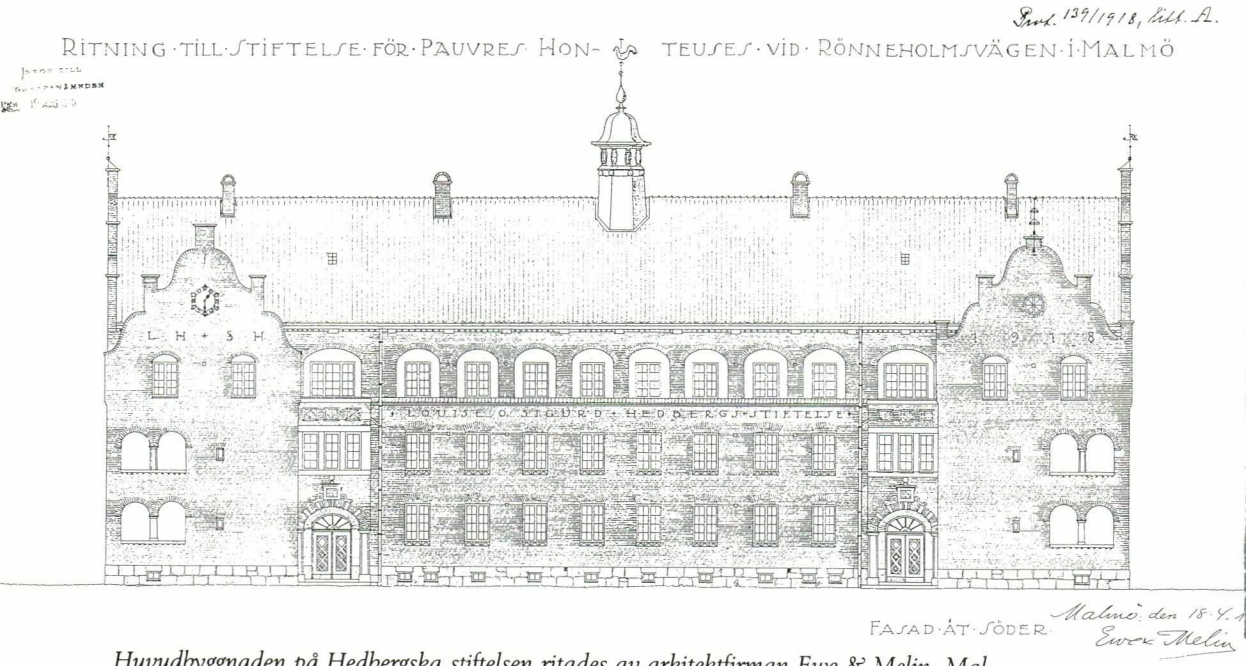

Huvudbyggnaden på Hedbergska stiftelsen ritades av arkitektfirman Ewe & Melin, Malmö. Dessa arkitekter använde ofta formelement som trappstegsgavlar och brunröda tegelfasader. Symmetrin är inte heller absolut.

den nya tomten i två olika byggnader. Sålunda fanns det 40 enrummare i von Conowska och 14 en- och tvårummare i Gersoniska stiftelsen. Byggnaderna ritades av arkitekterna Carl Melin och Fritz Österlind.

Omkr 1970 tömdes de två bostadslängorna och stiftelserna förenade sig med Södertorpsgården med adress Teknikergatan 23–27.

Tjänarinnehemmet

Föreningen för ett tjänarinnehem i Malmö var länge en förening och inte en stiftelse. Därför hade Tjänarinnehemmet inte en donator som upphovsman. Fonderna byggdes istället upp genom insamlingar och medlemsavgifter. Arbetet startade 1891 och under många år tog föreningen upp 50 öre och senare 1 krona som avgift från intresserade borgare i Malmö. Dessa inkomster förstärktes med smådonationer från malmöiter och avlidna destinärer. Dessa förhållanden har givit Tjänarinnehemmet en unik möjlighet att kontinuerligt

Carl och Augusta Österbergs stiftelse skulle enligt testamentet "gifvas ett anspråkslöst, men på samma gång prydligt yttre".

År 1917 då makarna Hedberg varit bosatta i Malmö i 40 år överlämnade de ett gåvobrev till staden där de förband sig att uppföra en stiftelse för pauvres honteuses. Den skulle överlämnas den 6 januari 1918 på fru Louise Hedbergs 70-årsdag, men Sigurd Hedberg gick ur tiden och lämnade i testamentet inte något förordnande om stiftelsen. Stärbhusdelägarna kom dock efter hand fram till att ändå fullfölja donationsplanerna. P g a detta och dyrtider inom byggnadsbranschen dröjde det således 10 år innan huset tog emot sina första 25 gäster.

Stiftelsebyggnaderna – huvudbyggnaden och två flyglar – ritades av arkitektfirman Ewe & Melin i Malmö. Idag används byggnaderna av HSB och Hedbergska stiftelsen utgör en fond vars avkastning går till två andra stiftelser som ligger på grannfastigheten.

von Conowska och Gersoniska stiftelserna II

von Conowska och Gersoniska stiftelserna flyttade år 1929 från Själbodgatan till en tomt nära Allmänna sjukhuset. De två stiftelserna inrymdes även på

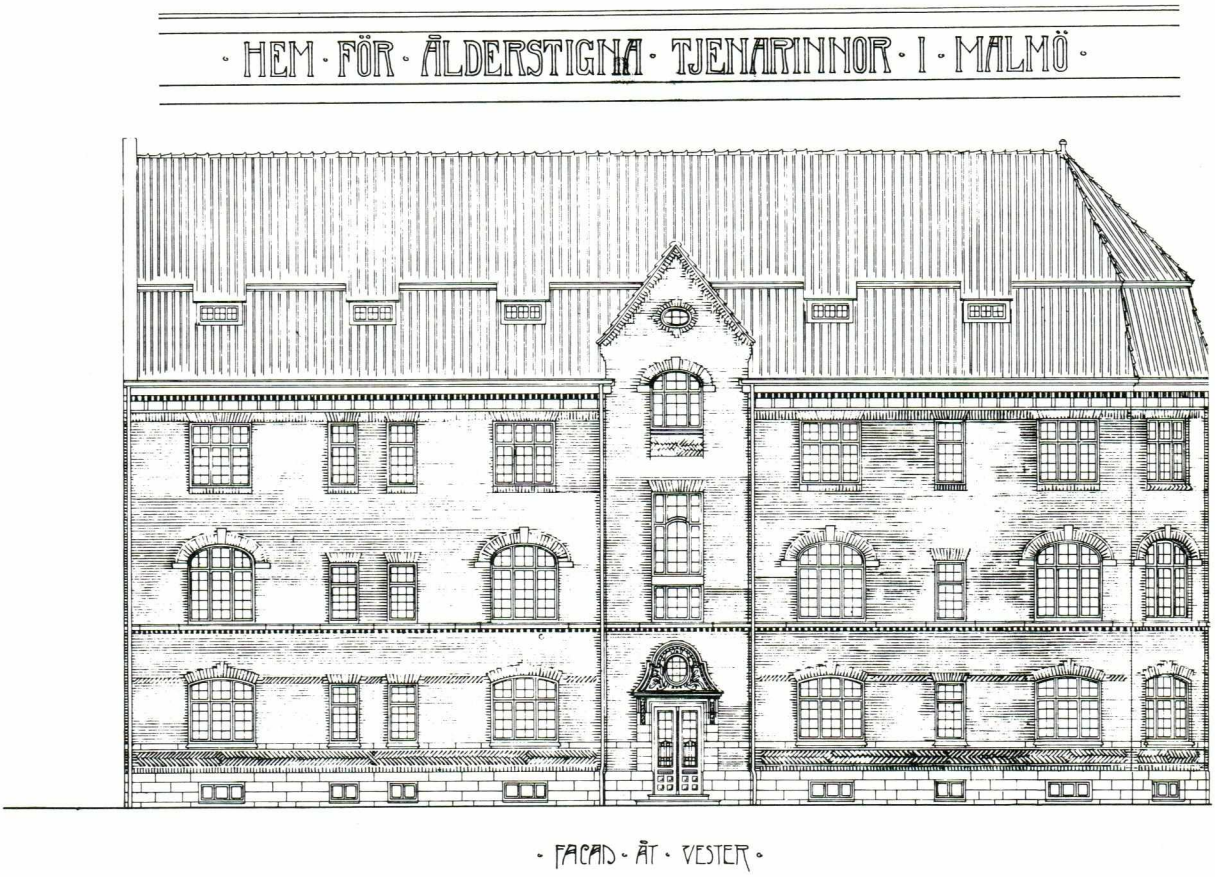

I korsningen Kapellgatan–Möllevångsgatan uppfördes Tjänarinnehemmet. Byggnaden innehöll 19 enrummare som var numrerade 1–20, eftersom ingen lägenhet hade otursnumret 13.

fylla på sina fonder även i sen tid och det är främst därför som huset fortfarande fungerar som en stiftelse. Man vänder sig emellertid inte till ålderstigna tjänarinnor utan till behövande kvinnor som fyllt 55 år. Namnet Tjänarinnehemmet är utbytt mot Äldre malmöfamiljers stiftelse.

Tjänarinnehemmet ritades av Salomon Sörensen, sedermera stadsarkitekt i Malmö. Byggnaden stod färdig år 1907 och kunde då ta emot 19 äldre hembiträden och en vaktmästare. Tjänarinnehemmets hus är bevarat och används fortfarande som stiftelsehus.

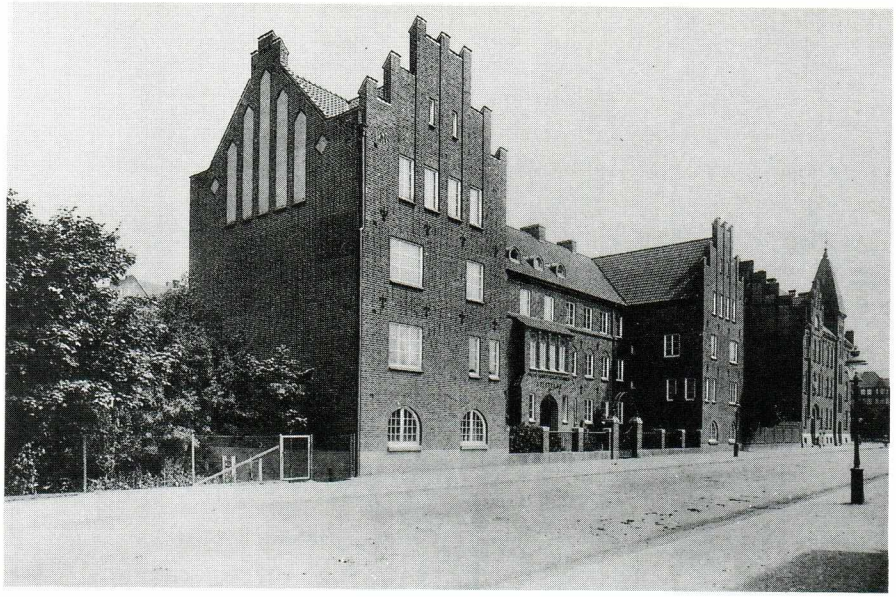

Hantverkarnas stiftelse nr 2 vid S:t Johannesgatan. Närmaste granne till höger är Österbergska stiftelsen. Till vänster ligger idag konsthallen.

Hantverkarnas stiftelse nr 2

Som tidigare nämnts var hantverkarnas välgörenhetsinrättningar belägna på Fabriksgatan, men 1916 stod ett nytt stiftelsehus färdigt för gratis boende åt äldre hantverkare. Byggnaden ritades av arkitektfirman Ewe & Melin, Malmö, och fastigheten var belägen intill Österbergska stiftelsen på S:t Johannesgatan. 12 lägenheter om 2 rum och kök och 12 lägenheter om 1 rum och kök samt 3 verkstadslokaler var inrymda i byggnaden.

"Hantverksföreningen har utan tvifvel skäl att känna sig stolt öfver den nya stiftelse, som nu skall tagas i bruk och som ytterligare ökar den redan rätt långa raden af hem och stiftelser i Malmö,[10] utbrast lokalpressen imponerat och avslöjade att invigningen firats med en mycket animerande festlighet på Kungsparken samma kväll med en lång rad tal. År 1959 övergick lokalerna till Handelsgymnasiet, som sedan länge legat i samma kvarter.

3

Från och med andra världskriget inledds en ny period i stiftelsernas utveckling. De byggnader som uppfördes då utgjorde inga nya stiftelsebildningar

utan bekostades av äldre fonder som först vid den här tiden fick ett konkret uttryck i funktionalistisk skepnad.

Beijer & Lyxdorphska stiftelserna

Som granne till Hedbergska stiftelsen i Slottsstaden ligger en lång, gul tegelbyggnad utmed Major Nilssonsgatan. Ovanför de fyra ingångarna sitter små skyltar med texterna "Valdemar och Emy Beijers stiftelse" och "Carl Lyxdorphs stiftelse". Det var således två olika fonder som här gjorde ett sammanskott och under andra världskriget gemensamt uppförde ett hus med över 40 lägenheter. Beijer & Lyxdorphska stiftelserna är unika genom att de finns kvar i sin ursprungliga byggnad och under samma namn. Detta beror till stor del på att den tidigare grannen, Hedbergska stiftelsen, idag utgör en fond, vars avkastning går till drift och underhåll av det Beijer & Lyxdorphska huset.

Rosquistska stiftelsen II

Rosquistska stiftelsen vid Föreningsgatan mötte samma problem som många andra stiftelser och mot slutet av 1960-talet var byggnaden svårt nergången. År 1969 uppförde man ett nytt hus vid Friisgatan 18–20. Huset inrymde 39 lägenheter. Det är stor skillnad mellan stadens gamla välkända stiftelsehus och detta moderna hus där det inte finns någonting i dess yttre som antyder att det är en stiftelsebyggnad.

Södertorpsgården

Alltsedan andra världskriget hade många av stiftelsernas ekonomier urholkats och redan på 1940-talet talade man om sammanslagningar och nybyggnader. Ingenting hände och underskotten i räkenskaperna höll på att garrottera de fromma stiftelserna. Långt senare igångsattes ett stort projekt och hösten 1969 bildades Södertorpsgården ideell förening.[11]

Det var 13 stiftelser som samlades kring en ideell förening som skulle uppföra ett modernt komplex och man fick medel till detta genom att en rad äldre stiftelsehus såldes. I föreningen ingick även vilande fonder som inte kunnat dela ut medel eftersom villkoren varit omöjliga att uppfylla. Ett exempel på en fond med orealistiska villkor skapades av apotekarhustrun Erica Tesch där hon i sitt testamente från 1921 föreskrev att när de donerade 100 000 kronorna förräntat sig till 400 000 så skulle 300 000 kronor användas till ett hem för ålderstigna kvinnor och när det återstående kapitalet ytterligare vuxit på samma sätt skulle ett hem för ålderstigna män uppföras. 1965

uppgick fonden till ca 200 000 kronor och det reella värdet hade de facto minskat.

År 1972 stod de drygt 200 lägenhetena färdiga på Teknikergatan och Södertorpsgården hade då kostat lite mer än 15 milj kronor. Södertorpsgården består av två åttavåningshus med en servicebyggnad emellan.

Idag tar föreningen upp marknadsmässiga hyror men man erbjuder särskild service i de gemensamma lokalerna. Södertorpsgården kan ses som ett ålderdomshem men med mer självständighet för de gamla.

Klientel och invånare

Låt oss fokusera de människor som bodde i stiftelserna. Man frågar sig vilka av Malmös många fattiga som här kunde få hjälp med fri bostad. Hur valde styrelserna ut sina skyddslingar? Nedanstående redogörelse tar hänsyn till kön, civilstånd, ålder, ekonomi och status. Till hjälp finns bl a invånarmatriklar, bouppteckningar, adresskalendrar och invånarnas egna utsagor.

Det är uppenbart att det nästan uteslutande var husvilla kvinnor som hade härbärge i stiftelserna.[12] Om man utgår från ett par stiftelsers första kullar så var samtliga nyinflyttade till Anna Margarethas stiftelse år 1876 kvinnor. Detsamma gällde givetvis Tjänarinnehemmet. Den stiftelse som hade störst andel män bland de nyinflyttade var Rosquistska stiftelsen. Den hade knappt 20 % män år 1884. Denna kvinnodominans beror delvis på att några stiftelser – Gersoniska, Hedbergska, Österbergska, Tjänarinnehemmet – enligt stadgarna fick ta emot endast kvinnor, men de övriga domineras ändå helt av kvinnliga gäster.

Om man går längre fram i tiden så förändrades inte förhållandena. År 1967 var t ex fortfarande alla gäster på Anna Margarethas stiftelse kvinnor. Ser man på andra exempel så har kvinnornas andel snarare ökat än minskat. Möjligen kan detta bero på att det rör sig om en äldre generation och att samhällsförändring och ökad likhet i männens och kvinnornas beteende fördröjs då. Sammanfattningsvis kan man konstatera att samhällsutvecklingen inte resulterade i att det kom in fler män i stiftelserna utan snarare att inte heller kvinnorna flyttade dit. De omoderna stiftelsebyggnaderna hade nämligen ofta rekryteringssvårigheter fram på 1960-talet.

Stiftelsernas kvinnor kan delas upp i tre kategorier: ogifta, gifta och änkor. De gifta kvinnorna med make i livet är sällsynta i stiftelserna och förbigås här till en början.

De ogifta kvinnornas situation i allmänhet har studerats grundligt av historieprofessorn Sten Carlsson i hans bok *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor. Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället*. Även om tonvikten i boken ligger

på ståndssamhället når hans forskning ändå fram till tiden för stiftelsers tillkomst. De fröknar som kom in på Malmös stiftelser gjorde det bl a som ett resultat av det europeiska giftermålsmönstret, vilket innebar *hög* giftermålsålder och *låg* giftermålsfrekvens. År 1900 var 19 % av Sveriges kvinnor i åldern 45–49 år ogifta.[13] I denna ålder hade kvinnan vanligen mist sina möjligheter att gifta sig. Man kan räkna med att de som var ogifta verkligen var ensamstående eftersom ytterst få levde ihop utan att vara gifta. Denna korrelation gäller inte för vår samtid.

I det förindustriella Sverige var de ogifta högreståndskvinnornas försörjning inte så problematisk, men under 1800-talet växte andelen fröknar snabbt. Detta berodde delvis på förlängd utbildning för exempelvis lärare och präster samt lägre löner. Denna grupp män fick således sämre ekonomi och giftermålet uppsköts eller uteblev därför. Resultatet blev en "förgubbning", som medförde att de borgerliga kvinnorna hade färre män att gifta sig med. Att "gifta ner sig" med en arbetare var ovanligt.

Ogifta kvinnor var ofta yrkesverksamma som lärare, sjukvårdare, hembiträden och sömmerskor. Om de fick svårigheter med försörjningen, blev de ibland räddade av offentlig eller enskild välgörenhet eller av släktens välvilja.

Under 1800-talet var det inte ovanligt i de borgerliga familjerna att en dotter förblev ogift och att hon stannade hemma och vårdade sina föräldrar när de blev gamla. Dessa hemmadöttrar märker man bl a av i stiftelserna genom att de ansöker om att få överta sin avlidna moders lägenhet. Detta beviljades vanligen.

Det europeiska giftermålsmönstret med låg äktenskapsfrekvens gav alltså upphov till många ogifta kvinnor. Nästa kategori – änkorna – är ett resultat av giftermålsmönstrets höga giftermålsålder. I det industrialiserade Sverige fanns ett tydligt drag inom äktenskapen: ju högre social status desto större åldersskillnad mellan makarna.[14] Mannen kunde ha vandrat en god bit in i karriären innan han hade möjlighet att erbjuda en hustru ett passande hem. Kvinnan däremot tog ofta steget in i äktenskapet direkt från föräldrahemmet. Mannen blev därför vanligen 5 à 10 år äldre än hustrun. Till detta kommer att kvinnorna även då uppnådde högre ålder än männen. De borgerliga fruarna löpte alltså en stor "änkerisk".[15] Så många som 40 % av Malmös ca 2 300 änkor år 1900 fick fattigvårdsunderstöd.[16]

Situationen för arbetarhustrurna var något annorlunda. Åldersskillnaden var inte så stor och kvinnorna hade en helt annan vana vid eget förvärvsarbete och dessa erfarenheter utnyttjades om hon blev änka. Stadens välgörenhetsstiftelser riktade sig vanligen inte till arbetarklassen utan här trädde vanligen den offentliga fattigvården in.

Vi ser här att äktenskapet för borgerligheten var en noga genomtänkt och

Bilden skämtar med borgerlighetens ekonomiska beräknande inför äktenskapet:
En snara.
– Fröken, jag älskar Er . . .
– Ja, men vet Ni också att jag ingen förmögenhet har?
– Ni låt mig inte tala till slut; jag ämnade säga att jag älskar Er icke . . .
– Jaså, jag ville endast pröfva Er; jag eger 80 000.
– Ja, min fröken, nu afbröt Ni mig igen; jag ville säga att jag älskar Er icke för Edra penningars skull.
– Det gläder mig; men de 80 000 var endast ett skämt.

Skämtteckning av A Forsberg, ***Från svenska hem****, 1902.*

planerad handling. Mannen skulle först avsluta sin utbildning, sedan få en tjänst, därefter gifta sig och till sist utöka familjen med barn när ekonomin tillät detta. Bland arbetarna var ordningsföljden inte lika viktig. Författaren Erik Wästberg ger i sin bok *Hur svenska folket lever* (1941) träffande skildringar av några människoöden hämtade från verkligheten. Där berättas om kapten Berg vars hustru inför bröllopet lovades 100 kronor i månaden till kläder och nålpengar av fadern.[17] Något lägre ner på samhällsstegen berättar butiksbiträdet Valter Lundin att han gift sig med ett kvinnligt biträde. De har emellertid inte vågat skaffa barn eftersom hustruns inkomst då försvinner och utgifterna ökar.[18] Medelklassen låter alltså rationell ekonomi vara en inte oväsentlig del i planeringen av äktenskapet.

Lantarbetaren Martin Lundgren visar en motsatt och mindre ängsligt pla-

nerande strategi i sin familjebildning: "Lundgren gifte sig vid 26 års ålder. Orsaken var den vanliga: force majeure – av en 1931 gjord undersökning framgår, att nära två statarhustrur på tre fått sitt första barn inom okonventionell tid efter vigseln, så fru Lundgren står inte ensam."[19] Makarna Lundgren hade inte mycket att förlora på detta handlingsmönster medan kapten Berg och herr Lundin hela tiden slog vakt om sina positioner eller åtminstone upprätthöll en fasad. Enligt en statlig utredning för år 1933 var det vanligt att tjänstemän hellre la pengar på boende eller kläder – sådant som ses av omvärlden – än på mathållning.[20]

Yrkeskategorier

Hur förtjänade då stiftelsegästerna sitt levebröd? En sysselsättning som ständigt återkommer i ansökningshandlingar och matriklar är sömnadsarbete. Detta kunde utövas i alla former och man kunde exempelvis vara tricotstickerska, brodös, linne-, handsk- eller klädsömmerska eller inneha tyg- resp sybehörsaffär. Det fanns många orsaker till att sömnadsarbete var så frekvent. Arbetet gav en relativt liten inkomst och ingen pension på ålderns höst. Därför blev sömmerskan medellös och togs in på en stiftelse. Det kan också röra sig om kvinnor som mist sin familjeförsörjare och blivit tvungen att börja sy. Sömnadsarbete var i alla händelser en sysselsättning som behärskades av de flesta medelklasskvinnor på grund av den borgerliga uppfostran. Sömnadsarbetet krävde inte heller några stora investeringar i råvaror eller verktyg och arbetet kunde utföras i hemmet, ibland som förlagsarbete. När modet blev mer tygfattigt under mellankrigstidens krisår torde en överetablering av sömmerskor varit överhängande och detta kan ha bidragit till att göra dem vanliga i Malmös stiftelser.

Männen

Ett fåtal män bodde på stiftelserna och av dessa var några anställda som vaktmästare eller sysslomän i husens tjänst. Nils Rosquists stiftelse på Föreningsgatan hade fler män än de övriga stiftelserna. Huset var avsett "att bereda bostad åt behöfvande personer ... af näringsidkande eller tjänstemannaklassen". Hur väl svarade då dessa regler mot praxis? Sex män bodde år 1884 i det nybyggda huset. En hade varit skomakare, en färgarmästare, en bagarmästare, en slaktmästare och en skollärare samt en med okänt yrke. Hantverkare var uppenbarligen en stor grupp och detta intryck förstärks om man betraktar änkornas avlidna mäns yrken på samma stiftelse. En stor majoritet var hantverkaränkor.

Att anställas som vaktmästare eller syssloman på en stiftelse kan inte ses som ett vanligt arbete. Även de hade svaga ekonomier och de understöddes genom att få bo gratis i huset, dock oftast i en lite större lägenhet.

Ålder

När man studerar ålder i detta sammanhang är det framför allt två typer man kan ta hänsyn till, dels genomsnittlig inflyttningsålder och dels medelålder bland de boende. I texten nedan behandlas endast den förra.

När Rosquistska stiftelsen öppnade våren 1884 var den genomsnittliga inflyttningsåldern omkring 56 år. Spridningen i åldrarna var stor. Den äldsta var en boktryckaränka som var 76 år gammal. Yngst i skaran var en 26-årig styrmansänka. Stiftelsens stadgar omtalar inte lägsta eller högsta ålder och därför blir variationen stor. För Dahlgrenska stiftelsen vid Rörsjöparken gällde minimiåldern 50 år och därför var den första inflyttningskullens medelålder 65 år, 1903. Spridningen var också mycket mindre.[21]

Tjänarinnehemmet på Möllevången vände sig till ålderstigna hembiträden och de skulle implicit inte vara yrkesverksamma. Vid invigningen år 1907 var gästerna omkring 66 år i genomsnitt och detta ligger ju nära den ålder som vi idag betraktar som en rimlig pensionsålder. Åldrarna varierade mellan 55 och 87 år.

Osämja

När man vill skildra livet i en stiftelse undrar man, hur invånarna trivdes, om de umgicks med varandra eller om de endast bodde i huset. En informant berättar att det inte rådde så stor gemenskap utan att var och en skötte sitt. Att döma av handlingar i arkiven och muntliga berättelser var det inte ovanligt med osämja och konflikter.[22] Visserligen gör ju problem mer väsen av sig jämfört med om allt flutit smärtfritt men konflikterna är tydliga.

Strax efter att Tjänarinnehemmet öppnats fick styrelsen ingripa: "Af hemmets vaktmästare hade gjorts anmälan att NN, boende i rummet nr 5, vägrat ställa sig till efterrättelse af de tillsägelser han lemnat henne samt att hon utfarit i otidigheter, då han hänvisat till bestämmelserna i de ordningsregler styrelsen utfärdat. Styrelsen uppdrog åt undertecknad att närmare undersöka förhållandet samt att eventuellt varna henne i enlighet med stadgarnes § 14."[23] Flera år senare blev samma styrelse tvingad att säga upp en invånare "tillfölje hetsigt lynne".[24]

Även på Anna Margarethas stiftelse har det, enligt styrelseprotokollen, bott damer med "karskt och besvärligt humör" och någon som var "mycket besvärlig, tråkig och svår mot grannar".

På 1960-talet flammade osämja upp på I P Olssons stiftelse på Gamla Väster. En fröken beklagade sig i ett brev till styrelsen att hon blivit trakasserad av sin granne: "Ett år när jag torkade tvätt på gården ger hon sig till att banka mattor emedan det 'passade' henne just då." Efter en del kiv och efterföljande omflyttningar inom stiftelsen blev läget lugnare och en julfest med kaffebord och luciatåg kunde lätta upp stämningen. Så blev det "sämja i nuckeboet", som en invånare uttrycker det.

En styrelseledamot från en annan stiftelse minns från sina sammanträden "att det var de som kom i luven på varandra men det ordnades mest upp av sysslomannen. Han fick säga till dem. Bor där många människor så blir det gärna sådant där, men det var inte några större historier".

De barnlösas kultur

Stiftelsernas värld var till stor del en barnlös kultur. Inledningsvis kan man konstatera att en klar majoritet av donatorerna var utan arvingar och bl a detta gav upphov till deras välgörenhet. Grosshandlare Österberg med maka var utan barn, likaså fröken I P Olsson samt ungkarlarna Gustaf Dahlgren, Nils Rosquist, Carl Lyxdorph och N H Thomson m fl. Hade man inga barn som kunde ärva förmögenheten och föra namnet vidare, så kunde man låta en stiftelse bevara ens minne.

Även bland stiftelsernas invånare saknas ofta barn. En levnadsbana för blivande stiftelsegäster tycks ofta se ut så här: En man med borgerlig bakgrund gifter sig med en yngre hustru. Om nu äktenskapet blir barnlöst har de kanske ingen som försörjer dem när de blir gamla, och flyttar därför till en stiftelse. Om de däremot får barn men familjeförsörjaren dör tidigt, då försämras ekonomin och de söker hjälp hos en stiftelse. Om familjen trots allt klarar sig utan hjälp blir det likväl svårt med t ex döttrarnas hemgift och deras aktier på äktenskapsmarknaden sjunker. Utan egen familjeförsörjare stannar dottern hemma hos föräldrarna och blir hemmadotter. Därmed uppstår ytterligare en möjlighet att behöva komma in på en stiftelse.

Många stiftelseinvånare tycks ha någon likhet med de ovan givna förutsättningarna: avsaknad av familjeförsörjare eller ekonomiskt stödjande barn.

Vid antagningen tog styrelserna även hänsyn till moral och vandel. I ansökningarnas medföljande rekommendationsbrev talas det gärna om "hedrande vandel" och liknande. När en ogift skollärarinna år 1907 ansökte om bostad i I P Olssons stiftelse framgick det att hon inte bar sin faders efternamn utan sin moders. För att styrelsen inte skulle dra några felaktiga slutsatser bifogade kyrkoherde Lysander ett förklarande brev: "Då dessa omständighe-

ter synas kunna inverka på frkn Å's utsikter till plats, har jag på detta sätt velat meddela ..."

Om en ogift moder ansökte om plats så är ju omständigheterna uppenbara för styrelsen och hon nekades kanske en plats. Däremot mottog en stiftelse en änka som har barn såväl utom som inom äktenskapet. Eftersom hon varit gift kunde hon lättare undvika en granskande styrelses genomskådande.

Vägar att bli antagen

Det fanns genvägar att få bostad i en stiftelse, t ex genom kontakter. Under 1900-talets första hälft var Malmös välgörenhetsdamer framför andra fröknarna Herslow. Genom engagemang i stiftelsestyrelser, föreningar, Röda Korset, fattigvårdsstyrelser m m var de väl förtrogna med den privata välgörenheten och dess hjälptagare. Enligt en stiftelsegäst – en typisk pauvres honteux – var det just tack vare familjens nära vänskap med fröknarna Herslow som de fick en dublett så snabbt i Dahlgrenska stiftelsen.

Fröken Dora Herslow ledde också Upplysningsbyrån för frivillig välgörenhet på Kapellgatan. I Sydsvenska Dagbladet skildras den så här: "Regnet skvalar och skvalar och gatan är snart en enda stor smutsgrå sjö /.../ Framför mig går en varelse, en kvinna, som ser så förtvivlat tunn och smal ut, där hon kryper ihop i en trådsliten svart kappa, att man nästan fruktar, att hon skall alldeles försvinna av pur litenhet /.../ Den mödosamma färden fortsätter uppför ett par monumentala trappor i Kapellgatan 6 och jag följer efter, ty jag är på väg till fröken Dora Herslow och "Upplysningsbyrån för frivillig välgörenhet", för att höra hur vår stads fattiga ha det /.../ Tio minuter därefter ilar hon (kvinnan) förbi mig i upplysningsbyråns väntrum och över det bleka ansiktet, som jag inte förut sett, vilar liksom ett återsken av glädje och det har kommit en gnista av lugn i de ängsliga ögonen."[25] Fröken Herslow förklarar för vår nyfikne journalist att detta var ett exempel från den stora skaran av pauvres honteux, dvs en av de "ensamma gamla, vars små räntor på banken nätt och jämt hindrar dem från att svälta ihjäl, men samtidigt omöjliggöra fattigunderstöd".

Upplysningsbyrån hade startat 1909 och sade sig ha tre uppgifter:

- att hjälpa borgare o dyl att finna fattiga som vore lämpliga att understödja.
- att avslöja "lättingar och yrkestiggare".
- att upplysa hjälpsökande om vilka välgörare som stod till hands.

Under byråns första år avslöjades genom kontroll i register t ex att 1/4 av de tiggare som allmänheten begärde upplysning om uppgav felaktiga adresser. Dora Herslows syster Anna satt i styrelsen för Anna Margarethas stiftelse. På

en ansökan antecknades "Rek. av Dora" så Dora Herslow och hennes upplysningsbyrå användes säkert.

Man kunde också med hjälp av mer okonventionella metoder få plats i stiftelserna. Till I P Olssons stiftelse ansökte 1921 en handelsidkerska och om hon gavs plats inom de närmaste åren var hon villig att till stiftelsens byggnadsfond testamentera 3 000 kronor. År 1924 fick hon en bostad i stiftelsen. Många borgare ville också garantera sina gamla trotjänarinnor plats på Tjänarinnehemmet genom att donera pengar. Styrelsen accepterade dock inte detta. En annan sak var det när man inflyttade på Gersoniska stiftelsen. Där fick man åtminstone fram till 1930-talet betala in 300 kronor till stiftelsen. Detta fungerade för pauvres honteux eftersom de ofta hade ett litet kapital på vars räntor de levde. Vissa uppgifter tyder på att beloppet betalades först av dödsboet.

Varifrån kom stiftelsegästerna?

Genom att studera var stiftelseinvånarna bodde strax före inflyttningen kan man iaktta vissa mönster. Bl a ser man att beredvilligheten att flytta mellan olika stadsdelar ökat med åren och att några stadsdelar givetvis hade fler presumtiva stiftelsegäster än andra.

Nils Rosquists stiftelse vid Föreningsgatan tog emot sina första gäster 1884. Många av dessa lämnade då Malmös fattigkvarter, dvs den östra och i viss mån den västra delen av Gamla staden. Några kom också från det utpräglade arbetarområdet Lugnet. Eftersom de aktuella personerna hade sitt ursprung bland stadens hantverkare, borde dessa kvarter vara småhantverkarområden. Man kan också konstatera att särskilt mycket armod fanns inom Caroli församling.

Rekryteringen till Rosquistska stiftelsen var alltså spridd och omfattade flera delar av Malmö. Annorlunda förhållanden gällde för Ingrid Petronella Olssons stiftelse på Väster. Bland dem som beviljades bostad där åren 1907–21 kom de flesta från stiftelsens närmiljö, dvs stadsdelen Väster. Anna Margarethas stiftelse på Jerusalemsgatan i Caroli församling hämtade åren 1931–37 de flesta inflyttare från Gamla stadens östra delar. Hjälptagarna tycks inte vara benägna att flytta från sin stadsdel. Man ansökte om att få bostad i stiftelser i ens närmiljö och om man inte blev antagen där avstod man från att söka sig till mer avlägsna stiftelser. Man var inte desperat. Detta fenomen styrks av att det är ovanligt att man finner samma personers ansökningar i flera olika stiftelsers arkiv, även om det händer. Som sagt, man var inte desperat i sina ansträngningar att få bostad i stiftelserna och ibland händer det t o m att gästerna inte utnyttjar sina lägenheter.

Arbetarstadsdelen Kirseberg, Backarna kallad, blev större och större under tidigt 1900-tal, men stadsdelen levererade inga personer till stiftelserna. Detta beror på att backaborna var arbetare och i genomsnitt relativt unga, således inga typiska stiftelsebor. En annan faktor var kanske att Kirseberg låg avsides och att välgörenhetsdamer inte själva kom i kontakt med stadsdelens invånare och mötte fattigdomen där. Ett undantag som bevarats i folkminnet var konsulinnan Sederholm, vilket kan bero på att hennes bostad, Villa Saaris, låg i det området.[26]

Pauvres honteux

Man får tveklöst intrycket att de hjälpta till stor del var s k pauvres honteux, dvs fattiga som sett bättre dagar och som drog sig för att söka hjälp från det offentliga. Arbetarklassen, t ex grovarbetare eller andra med manuellt arbete, är sällsynta och närmast denna grupp kommer då de många hantverkarna. De var emellertid ofta mästare och hade således högre status.

Pauvres honteux av extrem natur, t ex företagare som en gång varit förmögna men som bankrutterat, är inte så vanliga. Detta beror delvis på att dessa hade ett skydd i aktiebolaget. År 1848 kom en förordning om aktiebolag och vad detta innebar förklarar författaren Olof Lagercrantz i självbiografin *Min första krets*: "Den guldtörst vilken lik en farsot spred sig i världen hade till förutsättning den snillrikaste av alla västvärldens uppfinningar – aktiebolaget. Företagaren av äldre modell – fabrikören, grosshandlaren, skeppsredaren, brukspatronen – steg och föll med sitt företag. Han var hjälte i sin tids romaner och inte utan skäl ty han riskerade allt han ägde. Hans egen person och hans familj var med i potten."[27] Aktieägarna själva svarar således inte för bolagets skulder och kan som mest förlora de satsade pengarna. Hantverkarna som hade mindre rörelser hade inte detta skydd och då var familjens och verkstadens ekonomi en enhet. Trots att en mästaränka kunde driva verkstaden vidare, erhöll år 1820 40 % av mästaränkorna i Malmö understöd.[28]

Bostadsbristen

En stiftelses primära uppgift var att kostnadsfritt eller till en ringa kostnad erbjuda husrum. Tidvis kunde dessa sentida helgeandshus dessutom vara alternativ när bostadsbristen var svår. I dem fick medellösa personer möjlighet att erhålla en anständig bostad när det var ont om härbärgen i staden. "Då jag af egen sorglig erfarenhet vet hur svårt det är för äldre obemedlade flickor, att förvärva sig sitt uppehälla och i synnerhet att kunna förskaffa sig sund och treflig bostad, så ...[29] Här är det Charlotta W Thomson som 1869 presente-

Frun som gör välgörenhet: – Hur många familjer bor ni i det här kyffet?
– Två. Östlunds å vi.
– Men hur kan det gå för sig?
– Åhjo, hittills har det gått bra, men nu ä de nog svårt sedan Östlunds börjat ta inackorderingar.

Anders Forsberg hörde till de mycket populära bland de tecknare som medarbetade i skämttidningen Strix. I sin bok Från svenska hem (1902) samlade han en rad av sina roligt beska, väl iakttagna studier av svenskt hemliv. Vi återger här en.

rar utgångspunkterna för Stiftelsen för värnlösa flickor af Handels- och Civiltjänstemannaklasserne." De oförsörjda "flickorna" skulle ha uppnått minst 40 års ålder.

Under andra världskriget inträffade ännu en skriande bostadsnöd. Någon menade emellertid att 80 % av de hemlösa hade sig själva att skylla eftersom de sagt upp sina tidigare bostäder utan att ha försäkrat sig om nya.[30]

Under 1960-talets högkonjunktur var det också svårt att få bostad, men bostadsbristen till trots hade flera stiftelser svårt att rekrytera gäster, som tidigare nämnts.

Genom att erbjuda fattiga malmöbor bostad kunde de milda stiftelserna i viss grad också motverka det så kritiserade och förhatliga inneboendesystemet. Detta innebar att fattiga människor hyrde ut en del av sin lägenhet till andra. Även delar av rum kunde hyras ut på detta sätt. I boken *Det befästa fattighuset* agiterar bl a Zeth Höglund mot inneboendesystemet "som är trång-

boddhetens och fattigdomens allra fruktansvärdaste sida /. . ./ Uppdelning av lägenheten genom kritstreck olika familjer eller personer emellan har även förekommit".[31] I en sådan misär styrde husfadern efter arbetet stegen till krogen i stället, vilket ledde till nya problem, menade man. En avveckling av inneboendesystemet skulle lösa många grundproblem i samhället, misstänkte många. Stiftelserna kunde här i viss mån hjälpa till att lösa problemen. Som en jämförelse av stiftelsernas kapacitet kan nämnas att den nya arbetsinrättningen på Värnhem planerades år 1895 för omkring 230 intagna och samtidigt erbjöd stadens stiftelser ca 130 lägenheter, som ofta kunde ta emot flera personer per lägenhet.

Lägenheterna

Hur bodde man då i stiftelserna? Nedan diskuteras några av stiftelsebyggnadernas materiella standard och storlek.

Anna Margarethas stiftelse

Damerna på Anna Margarethas stiftelse disponerade vanligen två rum och kök. Eftersom huset uppfördes omkring 1873 skall man inte förvånas över att avträden och vedbodar fanns i särskilda skjul på bakgården, liksom tvättstuga och strykrum. Badrum saknades helt. Enligt den tidens vanor tvättade man sig t ex i köket, tvättstugan eller på något av stadens folkbadhus. I början av seklet var Kuhnebadet vid korsningen Jerusalemsgatan och St Kvarngatan närmast för invånarna på Anna Margarethas stiftelse. På Jerusalemsgatan låg också affärer såsom Louise Anderssons hökeri i nr 9, Johanna Jönssons hökeri i nr 6, dvs nästan mitt emot varandra, och i nr 20 fanns både fiskhandlare Dahlquists affär och Emma Johanssons butik med sybehör och korta varor. Man ser alltså att affärs- och handelssystemet kring sekelskiftet 1900 var synnerligen decentraliserat. Vid seklets början fanns det i Malmö omkring

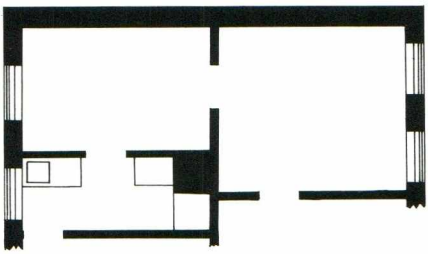

Plan av gavellägenhet i Anna Margarethas stiftelse.

100 hökerier, ett 80-tal bagerier eller hembagerskor och ett 60-tal speceriaffärer, allt vanligen inom kanalerna.

Ett par decennier in på 1900-talet startade Solidars mjölkbutik på Jerusalemsgatan. Även om grundinställningen till kooperativa föreningar var positiv bland arbetare, var de inte alltid kunder hos Solidar, eftersom man inte fick handla på kredit där. Krediten var vid denna tid många gånger betydelsefull och väl utnyttjad.[32]

År 1890, 15 år efter uppförandet av Anna Margarethas stiftelse, förklarade styrelsen varför det under året varit så stora utgifter: "Orsaken är att byggnaden åt gatan, som redan från början varit illa uppförd, blifvit i hög grad angripen af svamp i hela nedre våningen . . .[33] Femtio år senare stod av samma orsak två av gatuhusets fyra bottenlägenheter tomma, utdömda p g a fukt. Anledningen till dessa problem kan vara att hus i arbetarstadsdelar i allmänhet var av ytterligt dålig kvalitet och byggdes för spekulation av s k tomtjobbare. Hade stiftelsehuset redan från början varit tänkt som stiftelse, hade de spekulativa dragen troligen tonats ner och resultatet blivit bättre. I situationen inverkade även att Jerusalemsgatan fram till 1860-talet varit en avloppsoch vattengrav som fyllts igen och blivit gata.[34]

von Conowska stiftelsen

Nybyggnaden till von Conowska stiftelsen stod klar 1929 och den får räknas till de mindre påkostade stiftelserna. Omgivningen var inte de trånga osunda arbetarkvarteren utan stiftelsen låg intill Allmänna sjukhuset. Flera av Malmös andra liknande stiftelser ligger just utanför den gamla staden. Husen är fristående med en egen omgivande trädgård.

Byggnaden till von Conowska stiftelsen ritades av arkitekterna Carl Melin och Fritz Österlind och den förre hade varit med i flera andra liknande projekt, t ex Hedbergska, Gersoniska, Hantverkarnas och Smithska stiftelserna, den senaste belägen i Ystad. Huset består av 5 moduler i två våningar med fyra enrummare med kokvrå, dvs sammanlagt 40 lägenheter. Varje våningsplan om fyra lägenheter samsades om ett WC på varje trappavsats. Rummen var på ca 13 m^2. Att det är fråga om kokvrår bestäms av storlek eller avsaknad av fönster. Huset förseddes med två tvättstugor men inga badrum.[35]

Idag synes det märkligt att t ex låta 25 personer dela på ett badrum (Hedbergska stiftelsen), att ha badning begränsad till varannan torsdag (Dahlgrenska), att ha kokvrår utan fönster (von Conowska II) eller att endast ha kallvatten (Dahlgrenska). Ändå uppfattas stiftelsebyggnadernas fasader vara gedigna och ofta pompösa. Denna divergens blir mer begriplig om man frigör sig från nutida perspektiv. Då var påkostade fasader normalt medan

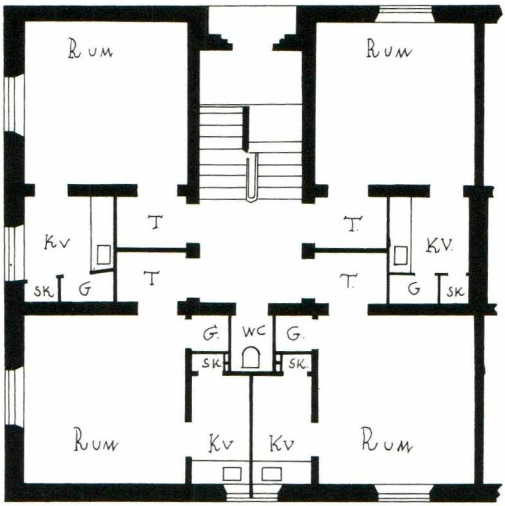

Plan av fyra lägenheter om ett rum och kokvrå i von Conowska stiftelsen.

badrum var lyx. 1910 fanns det i Stockholm omkring 22 500 ettrumslägenheter och bad eller duschrum fanns endast i 12 stycken.[36]

Samhällsförändring och medborgarnas skiftande mentalitet märks även på ett annat sätt. I de äldsta stiftelserna levde man mycket primitivt. På 1920-talet insåg man att t ex "von Conowska ladugården" inte hade en rimlig standard, bostadshygienen motsvarade inte ens de "måttligaste anspråk". Det synes dock inte främst vara stadens myndigheter som anbefallde förändring utan stiftelsen tog själv steget mot modernisering.

I våra dagar är myndigheternas kontroll eller ansvarskänsla av en annan karaktär. När Rosquistska stiftelsen framlade ritningar på ett nybygge år 1967 yttrade sig stadens fastighetskontor över förslaget. Välfärdssamhället hade helt andra krav i form av plan- och byggregler: "Tillräckliga service- och terapiutrymmen för de boende i husen saknas /.../ 1-rumslägenheternas planlösning är dålig. Sålunda är bänk- och skåpinredningen i köken otillräcklig. Vardagsrummen saknar 'naturlig' sovalkov och är på grund av garderobsplaceringen svårmöblerade /.../ De större vardagsrummen på vindsvåningen har en tråkig form och illa placerade garderober."[37] Vi är här långt från 1800-talets oreglerade och mer självständiga enskilda välgörenhet, som från början präglade storstadens stiftelser.

[1] Källmaterialet är främst hämtat från resp stiftelses arkiv som arkiverats i Malmö Stadsarkiv (MSA). Komplettering har skett med andra arkivalier, tidningsartiklar och litteratur. Intervjuer tillkomna i samband med utforskningen av Dahlgrenska stiftelsen har även använts. Angående källkritiska problem hänvisas läsaren till den oförkortade trebetygsuppsatsen "Den fromma stiftelsen" 1988, Etnologiska institutionen, Lunds Universitet.
[2] Folklivsarkivets i Lund manuskriptarkiv (LUF8 11174).
[3] Falck 1926:20 f.
[4] MSA klipparkivet: Stiftelser, Edgren 1982:60, 68.
[5] MSA. Liknande namnförvanskning drabbade Gersoniska stiftelsen: Gersuniska huset, Gerska, Georgska, Gertsoniska, Jonska, Hjertsonska, Gertsionska stiftelsen osv. Gersoniska stiftelsen har alltid varit i bakgrunden som "annexstiftelse" till von Conowska. Gersoniska stiftelsen har sitt ursprung i donatorn och rektorsänkan Sanna Maria Gersonii.
[6] Testamente 30/11 1882, MSA.
[7] Elbogen 1988:4.
[8] SDS 9/4 1911.
[9] SDS 14/8 1927.
[10] SDS 20/9 1916.
[11] Södertorpsgården är formellt ingen stiftelse, men eftersom det är stiftelser som står bakom föreningen tas den med i detta sammanhang.
[12] Jfr Bjurling 1956:50, LUF 8251.
[13] Carlsson 1977:9, 109.
[14] Carlsson 1977:21.
[15] Frykman & Löfgren 1979:83 f, Carlsson 1977:22, 109.
[16] Bjurling 1956:181.
[17] Wästberg 1941:109.
[18] aa:134.
[19] aa:40.
[20] Socialstatistik 1938:92 ff.
[21] Franzén 1988:10.
[22] Jfr Franzén 1988:14 ff.
[23] Protokoll 29/5 1908.
[24] Liggare 1907–54.
[25] SDS 8/12 1929.
[26] Thagaard 1985:101.
[27] Lagercrantz 1982:41.
[28] Edgren 1982:53.
[29] Magistratens protokoll 19/10 1869:343.
[30] Skånska Aftonbladet 25/9 1943.
[31] Höglund et al 1913:71, jfr Ek 1982:44.
[32] Ek 1982:152 f.
[33] Stadsfullmäktiges protokoll 1890:52.
[34] SDS 1/3 1945.
[35] SDS 31/1 1929.
[36] Höglund et al 1913:70.
[37] Fastighetskontoret; Yttrande över ritningar 1967.

Tryckta källor:

Andra Granskaren, illustrerad tidning för skämt och allvar. 1889 Malmö.

Carlsson, S, 1977, *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor. Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället.* Uppsala.

Edgren, L, 1982, *Hantverk och åldrande: Hantverkets äldre män och kvinnor i Malmö 1820. Arbetsrapport nr 9 Projektet äldre i samhället – förr, nu och i framtiden.* Uppsala.

Ejdestam, J, 1969, *De fattigas Sverige.* Halmstad.

Ek, S B, 1982, *Nöden i Lund. En etnologisk stadsstudie* (2:a uppl). Lund.

Falck, H & Fischer, E, 1926, *Malmö Hantverksförening 1826–1926. Ur protokoll och andra handlingar.* Malmö.

Forsberg, A, 1902 (1985), *Från svenska hem.* Stockholm.

Franzén, A, 1988, *Den fromma stiftelsen. En etnologisk studie av enskild välgörenhet,* seminarieuppsats ET003 Etnologiska institutionen, Lunds universitet, stencil.

Frykman, J & Löfgren, O, 1979, *Den kultiverade människan.* Lund.

Frykman, J & Löfgren, O (red), 1985, *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet.* Lund.

Förslag till ny arbets- och försörjningsinrättning i Malmö utgifvet av Fattigvårdsstyrelsens byggnadskommitterande. 1895 Malmö.

Hellspong, M & Löfgren, O, 1984, *Land och stad. Svenska samhällstyper och livsformer från medeltid till nutid.* Lund.

Höglund, Z et al (red), 1913, *Det befästa fattighuset. Antimilitaristisk och socialistisk handbok.* Stockholm.

Isberg, H, 1911, *Huru de fattige kunna ha det i Malmö. Kritik och önskemål.* Malmö.

Kulturhistorisk byggnadsinventering i Malmö. Rapport 1 Rådmansvången. Kulturmiljökommittén i Malmö. 1983, stencil.

Lagercrantz, O, 1982, *Min första krets.* Stockholm.

Lidman, S, 1918, *Huset med de gamla fröknarna. En berättelse om helgon och hjältar.* Stockholm.

Mattsson, H, 1984, *Den goda förmyndaren. Om samhällets behandling av fattiga.* Stockholm.

Porträttgalleri från Malmöhus län. 1930 Malmö.

Quensel, E, 1914, "Enskild välgörenhet" i *Malmö, en skildring i ord och bild av stadens utveckling och nuvarande tillstånd.* Malmö.

Socialstatistik 1938. Levnadsvillkor och hushållsvanor i städer och industriorter omkring år 1933. Stockholm.

Stiftelser 1910 av Kungl Statistiska Centralbyrån. 1917 Stockholm.

Thagaard, A-M, 1985, *Livet på backarna: att växa upp i en förstad i början av 1900-talet.* Malmö.

Wästberg, E, 1941, *Hur det svenska folket lever.* Stockholm.

Österling, A, 1967, *Minnets vägar.* Stockholm.

Nytt om antikvariskt

Av Ingmar Billberg

Den nya lagen om kulturminnen som trädde i kraft den 1/1 1989 innebär en förändring i handläggningen av fornlämningsärenden. I det andra kapitlet om ingrepp i fast fornlämning, beskrivs den arbetsgång som gäller då exploatering ska ske i områden som kan innehålla eller innehåller fornlämningar. Detta innebär i praktiken en hantering av ärendet i tre etapper. I ett första skede utförs en arkeologisk utredning då målsättningen i stort sett enbart går ut på att konstatera om fornlämning förekommer eller ej. I steg två utförs en arkeologisk förundersökning som innebär en fördjupad analys av fornlämningens typ, bevarandegrad och omfattning. Det tredje steget, den arkeologiska slutundersökningen, innebär en total utgrävning och borttagande av fornlämningen.

Denna arbetsgång innebär att det ställs krav på planering och samordning då det gäller kommande exploateringsområden.

Detta innebär också att ett flertal utredningar och förundersökningar har utförts under året för att först i ett senare skede resultera i arkeologiska slutundersökningar.

Årets undersökningar har i en del fall varit fortsättningar på undersökningar påbörjade under år 1989. Några har berört områden inom Fosie industriby där ett flertal utgrävningar har utförts under årens lopp.

Ett flertal undersökningar har också utförts inom det medeltida stadsområdet.

Kv Väveriet

Vid Grynbodgatan i kvarteret Väveriet har den rivningstomt som nu i flera år legat obebyggd planerats för nybyggnation. Vid den arkeologiska undersökningen kunde medeltida gatunivåer, rännor och gärden dokumenteras.

Kv Altona

Stora Nygatan innehåller ett flertal välbevarade 1800-talshus. Längs med den södra gatulinjen har det nu länge legat en obebyggd tomt. Det är därför positivt för gatulinjen att en byggnation blir av. Inför denna nybyggnation genomfördes en arkeologisk förundersökning.

Inom kvarteret har befästningsarbeten utförts under 1600–1700-talen. I den södra delen av tomten kunde 1600-talets vallgravssträckning dokumenteras.

Kv Liljan 12

Den fastighet vid Mäster Johansgatan som tidigare bland annat har innehållit den specialaffär för vin som Systembolaget drev ingår numera i ett nyuppfört hotellkomplex. Inför sänkning av källargolv utfördes en antikvarisk kontroll i samband med grundundersökningar. Kulturlager samt bottensandsnivåer kunde dokumenteras.

Borgstugan, Malmöhus

I samband med omläggning av golv i Borgstugan utfördes en antikvarisk kontroll. Bl a kunde bebyggelselämningar dokumenteras som strategrafiskt kan beläggas till perioden innan Malmöhus uppförs. Rumsindelningen i Borgstugan har varierat genom århundraden. I den östra delen påträffades fyra fundament som troligen har utgjort pelarfundament till tidigare kryssvalv. Två igenmurade öppningar, en i den västra gavelmuren och en i den östra, påträffades. Dessa öppningar är troligen gjorda under 1600-talet. Öppningarna är återupptagna.

S:t Jörgen

Undersökningarna har pågått under hela året. Grundmurar och dagermurar tillhörande S:t Jörgens kapell har påträffats. Det har också kunnat konstateras att kapellet består av en äldre byggnadsdel som i ett senare skede har förlängts österut. Den södra muren har visat sig vara delvis välbevarad. Även delar av den norra muren har undersökts. Kapellet och kyrkogårdsområdet har varit avgränsat av rännor. Avgränsningarna åt väster, söder och öster har kunnat fastställas. Inom kyrkogårdsområdet har 675 gravar undersökts. Ett antal gravar inne i själva kapellbyggnaden har också undersökts. I området där troligen det äldre koret har varit beläget påträffades tre gravar. I två av

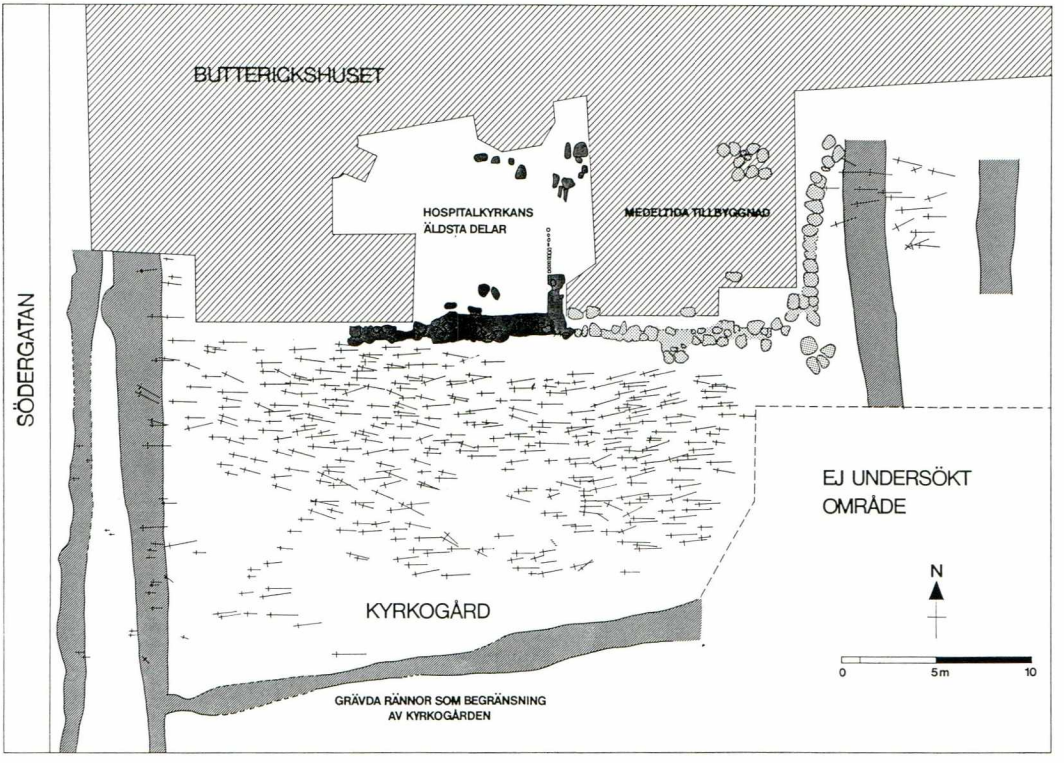

Plan över S:t Jörgen kapellets grundmurar, gravar och kyrkogårdens begränsningar. Kapellets äldsta murar är markerade samt grundstenarna för tillbyggnaden åt öster. Planen är upprättad av Dan Pettersson.

gravarna påträffades lite ovanligare ting. I en av gravarna fanns ett vaxljus och i den andra ett sigill. Sigill var personliga och förstördes då ägaren avled eller som i detta fallet begravdes tillsammans med ägaren. Undersökningarna kommer att pågå även under år 1991.

Kv Vallen

Inför kommande nybyggnation genomfördes en arkeologisk förundersökning i kv Vallen. Vid denna påträffades i områden mot Stora Kvarngatan rester efter en äldre vallgrav samt rester efter 1600-talets befästningssystem.

Rörsjöskolan

Vid schaktningsarbeten vid Rörsjöskolan påträffades skelettrester. Vid kontroll i området kunde det påvisas att det rörde sig om omgrävda skelettdelar. En av Malmös avrättningsplatser låg på platsen under 1500–1800-talen.

Förutom dessa undersökningar har det också utförts antikvarisk kontroll i samband med schaktningsarbeten i kvarteret Monbijou, på Gustav Adolfs torg, i Engelbrektsgatan/Grynbodgatan och i Södra Förstadsgatan.

Toftanäs

Undersökningarna inför det nya industriområdet i östra Malmö har fortsatt. Under året har boplatslämningar från neoliticum och äldre järnålder undersökts. Bland annat boplatslämningar i form av nio långhus i tre grupperingar daterade till förromerska järnåldern. Rester efter väggrännor kunde konstateras för tre av husen.

Två brandgravar som ännu ej är klart daterade har påträffats. Vidare har undersökningen av en förmodad utplöjd gravhög inletts.

Wannagården

Inom Östra Skrävlinge bys kända bebyggelseområde planeras nybyggnation. Redan vid den arkeologiska förundersökningen konstaterades kulturlager och bebyggelserester daterade till medeltiden. Wannagårdsområdet är centralt beläget i bebyggelsen enligt tillgängligt kartmaterial.

Från perioden vikingatid/tidig medeltid har bebyggelserester i form av stolphål, avfallsgropar och härdar dokumenterats, samt även ett kulturlager hörande till denna tidiga period. Ytterligare kulturlager som undersökts kan dateras till perioden 1200–1300-talen.

Bolagsbacken

Ett nytt villaområde planeras mellan Klågerupsvägen och cykelleden till Torup. Ett större boplatsområde med gropar, härdar och stolphål daterat till mellanneoliticum undersöktes.

I ett källkärr påträffades ett 30-tal risflätade konstruktioner. Dessa brunnsliknande konstruktioner var nergrävda, och i eller i dess omedelbara närhet

Lübsk witten daterad till efter år 1392. Påträffat vid Wannagården i Östra Skrävlinge. Foto: Malmö Museer.

påträffades föremål av offerkaraktär. Bland annat kunde ett flertal, framför allt kraniedelar till häst, hund och människa tillvaratagas. Ett flertal flintföremål såsom mejsel, skära, skrapor, dolkar samt yxor tillsammans med ett antal träföremål kunde dateras till senneoliticum.

Närmare Klågerupsvägen undersöktes ett nedgrävt hus, också detta daterat till senneoliticum. I anslutning till området med brunnar påträffades ett skelett av människa. Den döde var placerad i hockerställning, dvs på sidan med benen uppdragna. Någon datering finns ännu ej.

Från yngre järnålder kunde två långhus undersökas. Även spår efter flintbrytning i områdets östra delar visar på den komplexa fornlämningsbilden i området.

Ängdala

Också i år har undersökningar pågått vid Ängdala i södra Sallerup. Både boplatslämningar och flintgruvor samt flintslagningsplatser har undersökts. Dateringen spänner över tidsrymden senneoliticum, yngre bronsålder och förromersk järnålder.

Hindbygården

Under året har undersökningarna av offermossen i Hindby gått vidare. Av det system av fuktområden och mindre vattendrag som har funnits tidigare över ett stort område i Fosie och Hindby, är det i detta sista området vid Hindby som en tidigare dödishåla har kunnat konstateras att ha fungerat som offermosse under neoliticum och äldre bronsålder. Av den mängd föremål som har

Ett urval föremål påträffade i offermossen vid Hindby; kärnyxa, tunnackig yxa, tjocknackig yxa, skafthålsyxa, avsatsyxa av brons, yxa med utsvängda egghör, prickhuggna runda stenar, tandad skära, flintdolk och en spjutspets. Foto: Malmö Museer.

påträffats såsom yxor, skäror, dolkar samt knackstenar och löpare till malstenar har merparten lagts ner som enstaka föremål i mossen. Vid några tillfällen har flera föremål nedlagts tillsammans. En del föremål påträffades i stensatta gropar både ute i mossen och vid den tidigare strandzonen.

Största fyndmaterialet är djurben. Dessa är kluvna och spaltade och är troligen rester från måltider. Även fynd av människoben förekommer. I strandzonen har påträffats kokgropar och härdar.

I mossens djupare partier påträffades träkonstruktioner. Bland annat en ca åtta meter lång spång tillsammans med nedslagna och bearbetade pålar.

Benkammen

I kvarteret Benkammen strax upptill PLM-fabriken har vid olika tillfällen undersökningar utförts. I år blev den återstående delen bebyggd. Inför nybyggnationen utfördes arkeologiska undersökningar. Bebyggelse från olika förhistoriska perioder kunde dokumenteras. Bebyggelselämningar i form av gropar, härdar och stolphål innehöll ett fyndmaterial som kan dateras till neoliticum och yngre bronsålder/äldre järnålder. Invid ett sankområde i södra delen av området påträffades rester av huskonstruktioner. Ett hus kunde dateras till senneoliticum samt två hus till perioden yngre bronsålder/äldre järnålder.

Ytterligare en undersökning har utförts i kvarteret Benkammen. Denna utfördes i delen närmast Skogholmsgatan. Ett större boplatsområde daterat till yngre bronsålder undersöktes. Nio långhus samt lertäcksgropar, härdar och kokgropar visar på ett avgränsat boplatsområde.

Ett hus enbart delvis bevarat kan genom keramik dateras till perioden senneoliticum/äldre bronsålder.

Bellevuegården

I områdena kring Bellevuegården undersöktes de kvarvarande områdena i kvarteren Anten och Sävern. På en svag sluttning åt öster mot ett låglänt område påträffades bebyggelsespår efter två eventuellt tre långhus. Ett av husen var av en typ som var vanlig under järnåldern. Här fanns också spår efter aktiviteter som kan dateras till neoliticum. I det låglänta området undersöktes ett antal brunnar som kan dateras till mellan/senneoliticum.

Inför kommande nybebyggelse har arkeologiska utredningar och förundersökningar genomförts i Klagshamnsområdet, inom kvarteret Västerfallet och Potatisåkern vid Limhamnsvägen, inom det tidigare LV 4-området som idag benämns Västra Husie.

Inför utbyggnation av Klagshamn utfördes arkeologiska utredningar för Borrebackevägens nya sträckning. Utredningar har också utförts inför ny villabebyggelse i kv Sjöhästen vid Klågerupsvägen, samt inför vidare utbyggnad av industriområden och villabebyggelse i Flansbjär och Riseberga.

Då det gäller de byggnadsantikvariska arbetena har under året detta framför allt berört Rosenvingeska gården. Den västra korsvirkesflygeln har mätts upp i samband med ombyggnation, liksom en del tillgängligt murverk på gatuhuset. En dendrodatering har utförts. Denna gav som resultat att byggnaden har uppförts år 1565.

Under året har också pågått diverse utredningar i samband med ombyggnationer samt arbeten med underlag för byggnadsminnesförklaringar på olika objekt i gamla staden.

Nytt om arkivaliskt

Av Lars Jörwall

Invigningen av nya stadsarkivet

Den 23 april 1991 invigdes stadsarkivets nya lokaler på Kockumsområdet under högtidliga former. Efter nästan 90 år av provisorier i undermåliga byggnader kunde stadsarkivet, dess personal och samlingar ta i bruk nya, fräscha och rymliga lokaler, uppförda för sitt ändamål.

Invigningen förrättades av *Charles Kecskeméti*, direktör för internationella arkivrådet i Paris. Valet av invigningsförrättare var ingen tillfällighet. Stadsarkivet tjänar egentligen två herrar: I sin egenskap av depå och forskningsinstitution för Malmö kommun lyder stadsarkivet under fullmäktige och kommunstyrelse och i rollen som statlig arkivmyndighet under riksarkivet. Det var självklart att de främsta företrädarna för Malmö stad och riksarkiv, dvs kommunfullmäktiges ordförande *Alf Pettersson* och riksarkivarien *Sven Lundqvist* skulle medverka som invigningstalare. Däremot var det inte lika klart vem av dessa som borde ombesörja den officiella inaugurationen. Valet föll därför på ett framträdande men i sammanhanget mera neutralt ombud för den mest världsomspännande organisationen inom arkivområdet, direktören för *the International Council on Archives*.

Låt oss saxa några tänkvärda ord ur Kecskemétis invigningstal i svensk översättning:

> Törsten efter kunskap gäller även vad som ligger bortom vår födelse, bakåt mot det längesedan förgångna, vad som är eller var bakgrunden till händelser i politik och affärer och vad som inte var utsagt men som stod att läsa mellan raderna i det skrivna. Arkiven är platser där de som vill utöva sin rätt till nyfikenhet och vetande söker svar på sina frågor om dessa bortom, bakom och mellan. Härav arkivtjänstemännens dubbla ansvar: att bevara dokumenten och att öppna dem för dem som vill veta: medborgare, journalister, administratörer, politiker, historiker, vetenskapsmän och till och med rena skattsökare.

Malmöhusgardet marscherar in. Foto Peter Adamsson.

Vid invigningen närvarade representanter för Malmö stad, statliga och kommunala myndigheter, för svenska och danska arkivinstitutioner, för forskare, släkt- och hembygdsföreningar och för massmedia. Malmö fornminnesförening företrädde av sin vice ordförande, lektor *Hans Ersgård*.

Invigningens slutkläm blev mycket uppskattad. Malmöhusgardet i färggranna och tidstypiska 1500-talsdräkter tågade taktfast in till trummor med fanor, svärd och hillebarder. Gardets anförare och kapten, *Sten Johnsson*, framförde hälsning och lyckönskning från vår danska historias dunkel. Invigningsfestligheterna avslutades med lunch i Knutssalen på Rådhuset.

Med invigningen av nya stadsarkivet sattes punkt för en långdragen historia. Ända sedan stadsarkivet grundades 1903 har lokalfrågan varit aktuell. Vid starten förlades arkivet i en flygelbyggnad till Rådhuset. År 1918 flyttade man ner i Rådhusets källarvalv. Här var något rymligare men olämpligt som arkiv och arbetsplats. Ytorna visade sig dessutom snart otillräckliga. Frågan om flyttning till bättre lokaler kom så småningom att kopplas samman med rådhuskommitténs utredning om nya lokaler för rådhusrätten och andra centrala förvaltningar och efter hand även med frågan om nytt stadshus.

I väntan på frågans lösning flyttade stadsarkivet provisoriskt till gamla

riksbankshuset vid Östergatan. Där stannade stadsarkivet fram till 1991 trots att då lokalfrågorna beträffande rådhus och stadshus sedan länge varit avklarade. Riksbankshuset var visserligen vid inflyttningen 1960 en smula uppfräschat men blev med tiden alltmera otjänligt som arbetsmiljö. Hissar saknades mellan de fyra våningsplanen, ventilationen bestod praktiskt taget enbart av självdrag, mot avgaser och luftföroreningar fanns inget skydd och hämtning av arkivalier medförde olämpliga lyft i höga hyllor och klättring i smala spiraltrappor. Under 1980-talet utdömdes lokalerna av stadens skyddskommitté och yrkesinspektionen. År 1987 togs det avgörande beslutet i kommunstyrelsen om uppförande av ersättningslokaler.

Det nu invigda nya stadsarkivet är som vi berättade i föregående Elbogen beläget vid Västra Hamnen på fd Kockumsområdet, numera benämnt Kranenområdet (adress: Stora Varvsgatan 11 N). Det består av en trevåningsbyggnad som byggdes i början 1970-talet som personalhus för anställda på Kockums. Detta hus har ombyggts till arkivmagasin, administrationslokaler och utrymmen för besökare och forskare. I direkt anslutning till denna byggnad har uppförts ett femvåningshus som endast inrymmer magasin.

Till invigningen förelåg två publikationer, vilka härmed anbefalles till läsning:

- *Stadsarkivet i Malmö – en ny era på Kockumsområdet*
- *Malmö stadsarkiv. Handledning till judiciella arkiv.*

Den sistnämnda skriften har publicerats i GRYPS, Malmö fornminnesförenings skriftserie nr 2 och har kunnat utges med bidrag från föreningen. Böckerna kan införskaffas i stadsarkivets expedition.

Nyförvärv i stadsarkivet

Härnedan följer ett axplock bland de arkiv som inlämnats till stadsarkivet sedan rapporten i föregående årsskrift.

NordForm90

Vem minns inte – eller? – de vackra försommardagarna i början av juni 1990? Malmö gick i expofeber och vid Mälarkajen i Inre hamnen öppnade sig den stora konstindustri- och designutställningen NordForm90 – efter Baltiskan 1914 Malmös största utställningsmanifestation.

På dagarna lyste de blont nordiska färgerna från kajpromenaden och på kvällarna gnistrade området i vacker illuminering. Hennes kungliga höghet Prinsessan Christina Fru Magnusson invigde utställningen den 1 juni i en

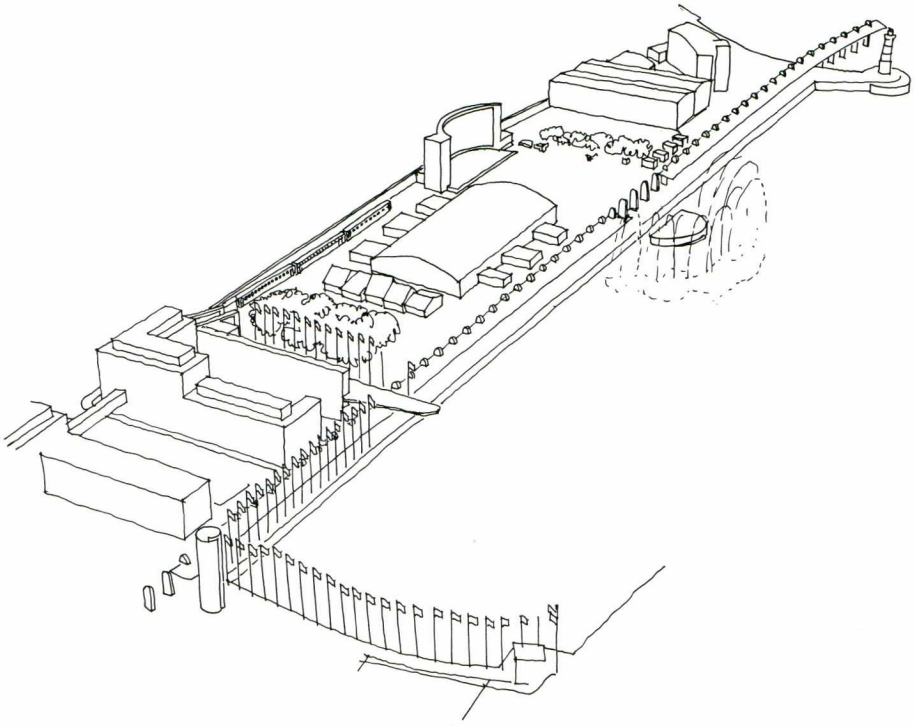

Vy över utställningen. Teckning av Thomas Nordberg.

ljuvlig sommarbris och inför ett auditorium med högt ställda förväntningar på publik- och kritikerframgång. På många sätt blev NordForm90 en succé, fastän publikprognoserna inte riktigt infriades (med ett finansiellt bakslag som följd).

Kommer Ni också ihåg ''Paradiset''? En mystifierande men suggestiv labyrint, där man passerade genom diverse vattenkonster, en eldkrater, en sjungande ö, ett svart berg, genom brinnande vatten (!) och arktisk kyla. Om inte, så finns numera utställningsdokumentationen i förvar och till beskådande i stadsarkivet – videofilmer, fotografier, ritningar, korrespondens, utställarregister, tidningsklipp från all världens hörn m m. Den ekonomiska förvaltningen av expoarrangemanget är däremot ännu inte tillgänglig för allmänheten.

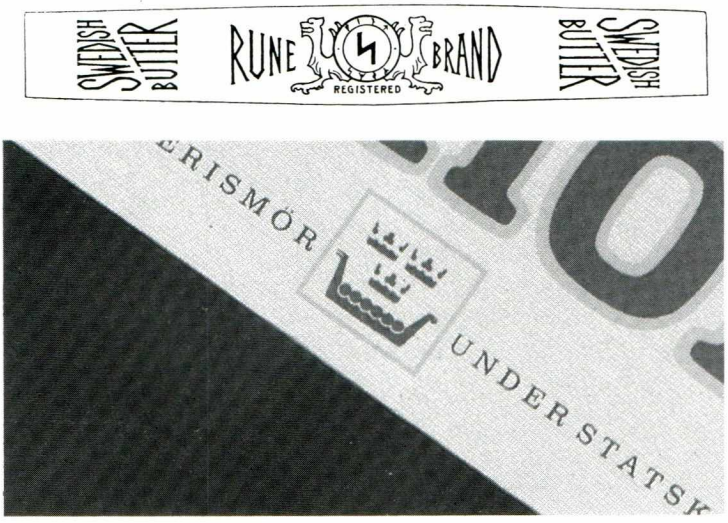

Smörmärkning från 1909 och 1991.

"Smörkontrollen"

Svenska kontrollanstalten för mejeriprodukter och ägg (KMÄ), mera känd som Smörkontrollen, upphörde den 1 juli 1991. Smörkontrollen hade, som de flesta malmöbor säkert känner till, sitt huvudkontor strategiskt placerat vid inloppet till Inre hamnbassängen, för övrigt mitt emot nya stadsarkivet. Den rödbruna tegelbyggnaden med sitt "runmärke" i guld har under många år varit en välbekant orienteringspunkt. Nu är det slut, även om vi kommer att tala om "Smörkontrollen" under lång tid framöver. Runmärkningen, tre kronor över ett vikingaskepp, som vi vant oss att se på smör- och ostpaket, gick i graven även den den 1 juli. I omstöpt form kommer dock märkningen att finnas kvar men i fortsättningen sköts kvalitetskontrollen av producentorganisationerna själva.

KMÄ var ett opartiskt statligt organ (utan statsbidrag) som drevs i stiftelseform med Statens jordbruksnämnd som huvudman. Verksamheten, som sedan 1930-talet varit helt självfinansierande, bestod bl a i att bevaka kvalitetskraven bakom runmärket och att göra livsmedelsanalyser för Statens livsmedelsverk och företag inom livsmedelsbranschen. Regelbunden kontroll av smör för export inleddes redan 1891, från vilket år arkivets äldsta handlingar härrör. I samband med KMÄ:s upphörande överlämnades dess intressanta arkiv till stadsarkivet.

För studiet av den svenska mejerinäringens utveckling från småföretagsam-

het och kooperation inom lantbruket till storskalighet och oligopol är KMÄ:s arkiv omistligt.

Hamnförvaltningen och Malmö Frihamns AB

Hamndirektionen och dess förvaltning trädde i verksamhet 1775 och har sedan dess stått i spetsen för hamninrättningen i Malmö. Anläggandet av en verklig djuphamn påbörjades då på initiativ av flera framsynta malmöborgare. Äran av det energiska förverkligandet några decennier senare tillkommer *Frans Suell,* som från sin staty vid Norra Vallgatan kan beskåda "sitt" verk. Under 1800- och 1900-talen har hamnen successivt byggts ut i allt snabbare tempo till en av Sveriges mest betydande. Frihamnen togs i bruk i början av 1920-talet och på 1980-talet öppnades specialhamnen för djupgående bulkfartyg, "Swede Harbour". Hamnen som sedan sin tillblivelse legat i stadens regi, drivs from halvårsskiftet 1990 i bolagsform under namnet Malmö Sjöterminal AB. Endast hamndirektionen kommer även i fortsättningen att vara helt kommunal.

Malmö Frihamns AB bildades 1916 och är sedan 1976 delägare i Malmö Sjöterminal AB. Frihamnen projekterades i början av 1910-talet och ingick, liksom förresten Baltiska utställningen, som ett led i de dåtida kommunalmännens planer på att göra Malmö och Malmö hamn till ett centrum i Östersjöbäckenet med tanke på den då väntade uppblomstringen av handeln på Ryssland.

Stadsarkivet mottog under 1960-talet stora leveranser av hamndirektionens äldre handlingar. Under 1991 kompletterades beståndet med hamnförvaltningens arkiv 1930–1980 och med Malmö Frihamns AB:s arkiv 1906 (då stadsfullmäktige tillsatte en kommitté för att utreda frihamnsfrågan) – 1980.

Åtskilligt värdefullt och spektakulärt ingår i den senaste leveransen: Unika fotografier från hamnutvidgningen under 1800-talets sista år och från byggandet av nya torrdockan kring 1910 (utfylld i början av 1970-talet och numera fundament till nya stadsarkivet!); fartygsregister och avgiftsjournaler; en stor mängd avskrifter av äldre urkunder angående hamnen samt en diger brevsamling. I den senare berättas om hur leveransen av en viktig kylanläggning under andra världskriget inte varit till hamndirektionens belåtenhet. Som skäl till leveransförseningen angav tillverkaren flera omständigheter föranledda av det pågående kriget. Till sitt försvar drog leverantören fram den svetsare som förestått arbetet. Denne hade tagits i förhör inför arbetsledningen och trots att han hade 30 oklanderliga år bakom sig i företaget tog han sig så hårt av det inträffade "att han förkortade sitt liv". Detta kunde dock inte beveka hamndirektionen i Malmö, som vidhöll sina krav i vad som avsåg försening, kvalitet och betalning. Konflikten löstes så småningom genom skiljedom.

Moderata samlingspartiet i Malmö

Nyligen firade Arbetarrörelsens arkiv i Malmö sitt 50-årsjubileum. Arbetarrörelsen har således sedan länge haft en egen organisation som tagit hand om dokumentationen kring den fackliga rörelsen och socialdemokratins framväxt och långa maktinnehav i Malmö.

Någon motsvarande inrättning för de borgerliga partierna har inte funnits. Det föll sig därför naturligt att moderaterna i Malmö valde att överlämna sina arkivhandlingar från tiden 1903–1980-talet till stadsarkivet.

Det som nu är Moderata samlingspartiet i Malmö bildades 1903 under namnet *Malmö nya valmansförening*, som torde vara högerkonservatismens äldsta lokalorganisation i landet. Valmansföreningen stod dock utanför riksorganisationen – Allmänna valmansförbundet – ända till 1914. Riksorganisationen bytte 1938 namn till Högerns riksorganisation, men först 20 år senare infördes beteckningen höger även i malmöavdelningens namn, som då kom att heta *Malmö högerförbund*. År 1969 var malmöhögern mera i fas med sitt moderparti och ändrade samtidigt som detta namn till *Moderata samlingspartiet (i Malmö)*.

Ett rikt förgrenat nät av delorganisationer avspeglas i partiavdelningens arkivbildning. Här må framhållas: *Kvinnoklubben* som räknar sina anor från 1912, *Ungdomsföreningen* (Ungsvenskarna) startad 1934 och *Tjänstemannasektionen* som bildades 1943.

Idag när Moderata samlingspartiet intagit regeringstaburetterna både på riksplanet och i malmöpolitiken kan det vara värt att citera det Gösta Jacobsson skrev vid 75-årsjubileet:

> De förflutna 75 åren har varit en veritabel berg- och dalbana för förbundet liksom för partiet. Uppgång har växlat med nedgång. Dramatik har inte fattats. Förbundet (dvs malmöavdelningen) har trots många svårigheter likväl aldrig tappat modet.

Otvivelaktigt befinner sig moderaterna i stark medvind. Deras rötter i berg och dalar kan studeras av intresserade i stadsarkivet (efter tillstånd från partiavdelningen).

Österlunds lådfabrik AB

Vid slutet av förra seklet och en bit in på det nya bedrevs tillverkning av bl a cigarrlådor och borstar i fabriksbyggnaderna på bastionen Carolus invid Malmöhus. Slottet fungerade fram till 1914 som fängelse och fångarna där band borstar och spikade lådor till en mycket ringa förtjänst. En flitig lådspikare kunde komma upp i hela 50 öre per dag. Morgon och kväll marscherade de

arbetspliktiga fångarna från cellerna på slottsområdet över vallgraven till verkstäderna via en täckt övergång, en slags ''suckarnas bro''.

Wilhelm Österlund hade kontrakt med centralfängelset och hans arbetskraft utgjordes alltså av ytterst blygsamt avlönade fångar.

Arkivet från verksamheten kom att bli kvar på vaktstugans vind, där det återfanns vid en nu pågående ombyggnad.

Räkenskaper och brev från Österlunds lådfabrik från tiden 1886–1910 överlämnades välvilligt från stadsmuseet i oktober 1991.

Vem vet – kanske vår barndoms exotiskt dekorerade cigarrlåda för förvaring av bokmärken eller frimärken var av fabrikat Österlund och hopsatt på Malmöhus.

Elbogen Malmö Fornminnesförenings verksamhet 1990

Årsmöte

Ordinarie årsmöte hölls den 22 mars i Rönneholmsgården, Malmö. Ca 80 medlemmar hade mött upp.

Inledningsvis betonade ordföranden Kjell Åke Modéer att det 81:a verksamhetsåret bjudit på både glädje och ledsamheter. Föreningen hade fått sorg då 102-årige Einar Bager avled i januari 1990. Kjell Åke Modéer framhöll Einar Bagers stora betydelse för Elbogen Malmö Fornminnesförening och benämnde honom "kulturhistoriens stamfader i Malmö".

Kjell Åke Modéer framförde även ett varmt tack till föreningens mångårige sekreterare Bengt Berggren, som avsagt sig omval.

Kjell Åke Modéer, som även själv avsagt sig omval, förklarade att de 25 år som han arbetat inom föreningen varit en fascinerande tid. Vid valen föreslogs fru Elsebeth Bager till ny ordförande och hon hyllade efter tillträdet Kjell Åke Modéer för dennes förtjänstfulla arbete.

De fyra stipendiaterna till den Slangerup-Malmbergska fonden, Gunhild Eriksdotter, Ingrid Millbourn, Lena Nilsson och Karin Möller, redogjorde för sina forskningsprojekt och docent Lars Edgren höll ett intressant föredrag om "Spatsergång, dryckenskap och utsvävningar. Gesällkultur i Malmö under tidigt 1800-tal".

Ett 70-tal personer samlades senare till ett samkväm i Rönneholmsgårdens lokaler.

Styrelsen

Under året har styrelsen sammanträtt fem gånger: den 13 februari, 22 mars, 22 maj, 28 augusti och 23 oktober. AU-möte har hållits den 24 januari och 11 juni.

Styrelsen har under året haft följande sammansättning:
Fru Elsebeth Bager, ordförande
Lektor Hans Ersgård, vice ordförande
Direktör John Hain, kassaförvaltare
Redaktör Hans Janstad, sekreterare
Stadsarkivarie Birgit Arfwidsson-Bäck, arkitekt SAR Bengt Berggren, docent Lars Edgren, bankjurist Bengt Liljenberg med agronom Peter Bager och antikvarie Anders Reisnert som suppleanter.

Utflykter, föredrag m m

Elbogen Malmö Fornminnesförenings traditionella vårutflykt ägde rum söndagen den 27 maj. Denna gång gick den till Danmark och Sorö. Man samlades vid Börshuset i Malmö och for sedan i buss till Limhamn–Dragörfärjan. Under överfarten serverades dansk frukost. I Sorö besågs Amt- och Kunstmuséerna, varefter det blev middag med kaffe på hotell Postgården.

Därefter besågs Sorö klosterkyrka, Pedersborg passerades, Bjernede kyrka besöktes liksom Fjenneslev kyrka. Kaffe med "lagkage" serverades på Scandic Hotel, Ringsted, varefter Ringsted kyrka besågs innan det blev återfärd till Malmö. Uppskattad reseledare var antikvarie Anders Reisnert.

Fru Elsebeth Bager berättade den 3 och 4 mars om Hedmanska gården och Haquin Bagers rum. Den 25 april och 27 september berättade Thomas Romberg och Ingmar Billberg om utgrävningarna i S:t Gertrud. Den 20 oktober visade Gunilla Eriksson Borgarhuset på Kulturen i Lund, varefter kaffe intogs. Den 20 november talade Lars Brattberg om Malmös stadsplaner – föredraget hölls i Bagersalen S:t Gertrud.

Vidare kan nämnas att professor Sven Sandström föreläst om den offentliga konsten i Malmö, det var den 26 mars. Föreningen har också den 9 december deltagit i arrangemanget Jul på slottet.

Verksamheten i övrigt har präglats av ett återkommande öppethållande i Haquin Bagers skalderum vid Lilla Torg. Likaså har ett flertal bokkommittémöten hållits, eftersom utgivningen av årsboken förändrats. För dennas redigering har Stefan Ersgård svarat på ett förtjänstfullt sätt.

Elbogen Malmö Fornminnesförening har inbjudit till en sammankomst med Krets 4 av Skånes Hembygdsförening den 9 oktober på Stadsarkivet i Malmö.

Hans Ersgård och Elsebeth Bager har deltagit i ett möte på Hippodromen med Föreningen för scen och manège, Elsebeth Bager har därtill deltagit i ett lokalt TV-program om Hippodromen. Den 31 maj deltog Elsebeth Bager i ett

närradioprogram om Lilla Torg och den 7 juni i ett närradioprogram om Haquin Bagers skalderum.

Två exemplar av Falkmans "Minnen från Malmö" har överlämnats till vardera Malmö Latinskola och S:t Petri skola att utdelas som premier.

Publiceringsverksamheten

Under året har den första utgåvan av Gryps, Elbogen Malmö Fornminnesförenings nya skriftserie, utkommit. "Ombytta roller" är titeln på förstlingsverket och underrubriken lyder "Om Malmö tullare som lurendrejare och tullförsnillare 1658–1850". Författare är Rickard Bengtsson. Den kartläggning han utfört har möjliggjorts genom det stipendium på 20 000 kr, som han 1987 erhöll från Folke Malmbergs och Birgit Slangerup-Malmbergs fond.

Elbogen, det medlemsblad som ersätter Elbogen Malmö Fornminnesförenings tidskrift, har utkommit med fyra nummer. Ordföranden har varit ansvarig utgivare och redaktörssysslan har handhafts av sekreteraren. Redaktör för årsskriften har varit Stefan Ersgård och i redaktionskommittén har ingått Ingmar Billberg, Lars Edgren, Hans Ersgård, Stefan Ersgård, Lars Jörvall och Hans Wallengren.

Medlemsantal

Elbogen Malmö Fornminnesförening har under året haft ca 1 000 medlemmar.

Bidrag till tryckning av Elbogen Malmö Fornminnesförenings Årsskrift har med sedvanlig generositet lämnats av Malmö Förskönings- och Planteringsförening.

Även från Sparbanken Skåne har föreningen fått mottaga bidrag till sin verksamhet.

Folke Malmbergs och Birgit Slangerup-Malmbergs fond

Elbogen Malmö Fornminnesförenings styrelse har genom sitt arbetsutskott vid sammanträde den 11 juni 1990 beslutat fördela anslag ur Folke Malmbergs och Birgit Slangerup-Malmbergs fond enligt följande:

3 000 kr till Richard Kjellström, Malmö, för studium av tidig förortsarkitektur i Sofielund;

2 000 kr till Nina Charlotte Didriksson, Malmö, för fortsatta studier kring Malmöhus slott och dess användning som fängelse.

Den återstående delen av de för året tillgängliga fondmedlen skall enligt styrelsens beslut användas som bidrag till tryckning av artiklar i årsskriften 1990 om arkeologisk verksamhet i Malmöområdet.

Leif Ljungbergs stiftelse

Under året har bidrag till Elbogen Malmö Fornminnesförening utdelats med 80 000 kr.

Kapitalbehållningen uppgick enligt balansräkningen per den 31 december 1990 till 514 119 kr.

Balanskonto
Föreningens balanskonto per den 31 december 1990 utgjorde:

Tillgångar

Bank och kassa			109.235
Inventarier Hedmanska gården		30.464	
./. avskrivning 20 %		6.092	24.372
Aktier			
729	Asea	6.818	
1.680	Sv Handelsbanken	7.648	
301	Cardo	3.681	
3.100	SE-Banken	32.829	
3.660	Skandia	5.338	
830	Custos	5.636	
2.000	Öresund	50.775	112.725
Diverse fordringar			45.000
Malmbergska Fonden			
Bank		219.371	
SE-Bankens Räntefond		367.950	
Sesam Aktiefond		367.745	955.066
			1.246.398

Skulder

Bergska Fonden I och II		22.685
Leif Ljungbergs Fond		8.350
Anna Lisa och Sven Eric Lundgrens Fond		21.850
Emil och Iris Schelins Fond		11.200
Elisabeth Berntons Fond		8.450
Einar Bagers 90-års Fond		16.200
Einar Bagers 100-års Fond		15.880
Reserverat för Elbogen		35.000
Föreningens kapitalbehållning		151.717
Malmbergska Fonden		
Ingående Balans	914.907	
Malmö Fornminnesförening	30.000	
Fondens överskott	10.159	955.066
		1.246.398

Malmö-litteratur

Bibliografiska noteringar för år 1990 (med tillägg från föregående år)

AV BARBRO STUGE

Denna årgång av Malmö-litteratur är den sista som publiceras i årsboken Elbogen. Fr o m nästa år kommer bibliografin att utges som separattryck av föreningen Malmö stadsbiblioteks vänner.

A. Bok- och biblioteksväsen

1 *Ambrius, Jonny*, Skånska antikvariat. – Malmö, 1989. – 109 s. – Kort historik över följande antikvariat i Malmö: Nils Liljas, Gunnar L Tullstorps, Olof Pålssons antikvariat, Lengertz' antikvariat, Gösta Jansons, Ture Malmquists, Alfred Strömbergs antikvariat, Lilla antikvariatet, Erni antikvariat, Schultz' antikvariat, Perssons antikvariat, Antikvariska bokhandeln, Kims antikvariat, Ambrius' antikvariat, Holger Bonderups, Antikvariat- och konsthandeln, Nils Burreaus, Lindbergs antikvariat och Gregers antikvariat.

2 *Jörvall, Lars*, Nytt om arkivaliskt. – (Elbogen 1990, s 186–196). – Om Malmö stadsarkivs under senare år nyförvärvade enskilda arkiv från: Kockums mekaniska verkstad, MAB och MYA, Malmö byggmästareförening, Malmö fastighetsägareförening, Malmö handelsförening m fl, Handelstjänstemannaförbundets (HTF) Malmöavdelning, Malmö segelsällskap, Malmö roddklubb, Sydsvenska filharmoniska föreningen, Hermods samt Einar Bager (excerpter). Även om stadsarkivets nya lokaler på Stora Varvsgatan.

3 *Pauli, Ulf*, Lantmäterienhetens forskningsarkiv i Malmö. – (Ale 1990:1, s 3–11).

BIBLIOGRAFI

4 *Stuge, Barbro*, Malmö-litteratur: bibliografiska noteringar för år 1989 (med tillägg från föregående år). – (Elbogen 1990, s 204–235).

BIBLIOTEK

5 *Andersson, Helge*, Husie sockenbibliotek blev biblioteksfilial i Malmö. – (Byahornet 1990:3, s 10–13). – Malmö stadsbiblioteks filial 6.

6 *Blomberg, Barbro*, Triangeldrama i Malmö: nu krakelerer byggeplanerne om Nordens største folkebibliotek. – (B 70 1990:3, s 93–95). – Malmö stadsbiblioteks nya huvudbibliotek.

7 En gång invandrare, alltid invandrare?: medieförsörjning till personer med utländsk bakgrund/ [projektsekreterare: J Boris Ukotic]. – Lund, 1990. – 158 s. – Medieförsörjning via Malmö stadsbibliotek.

8 *Ericson, Gunilla*, Protester i Malmö: nya biblioteket blir en halvmesyr. – (Kommunaktuellt 1990: 14, s 18–19). – Malmö stadsbiblioteks nya huvudbibliotek.

B. Allmänt och blandat

9 *Gummaelius, Lillemor*, Skandinaviens största forskningsby. – (Limhamnstidningen 1990: mars, opag.). – Ideons och Medeons verksamhet.

10 *Hansson, Christer*, Forskningsintensiva Öresundsbyar. – (Öresundssamarbejdet: årsrapport fra NÄRPs Öresundsgrupp 1989. – Malmö, 1990. – S 16–19). – Bl a om Ideon i Malmö.

11 *Hårde, Mikael*, Kultursatsningen i Malmö en förhandlingsfråga. – (Tidningen byggindustrin 1990: 39, s 20–22). – Samarbete mellan olika sponsrande företag och kommunen.

12 *Malmö*. – (Museer i Sverige / utg. av Svenska turistföreningen i samarbete med Svenska museiföreningen. – Stockholm, 1990. – S 81–82). – Parallelltext på svenska och engelska. – Turistinformation om Malmös museer.

13 *Petrén, Birgitta*, Att göra sig glade med de glade. – (Förf:s Otroliga historier: ur vår danska historia. – Lund, 1990. – S 74–81). – Historik över S:t Knutsgillet i bl a Malmö.

14 *Västgöta* gille i Malmö 1890–1990: [100 år]/ redaktionskommitté: B Block ... – Malmö, 1990. – 56 s.

MASSMEDIER

15 *Ajanki, Tord*, Malmö: landsflyktiga journalister "gör Sveriges bästa närradio". – (Journalisten 1990:28, s 8–9).

16 *Lundberg, Lennart*, Mötesplats Malmö: här satsar kyrkan hårt på När-TV. – (Svenska kyrkans tidning 1990:45, s 16–17). – "Mötesplats" är namnet på Svenska kyrkans program i Malmö När-TV.

C. Religion

17 *Boklund, Hans-Göran*, Lämnar svenska kyrkan – startar egen församling. – (Malmömagasinet 1990:6 s 29). – Fader Cyril (tidigare kontraktssekreterare Kjell Markskog) startar en "allkyrka", Pan ortodox mission.

18 *Göransson, Tage*, Gemensam ekonomi sedan 1869:18 kyrkogårdar i samfälligheten förvaltas ihop. – (Kyrkogården 1990:3, s 20–22). – Kyrkogårdsförvaltningen i Malmö.

19 *Kindal, Ilona*, Maria i Rosengård: församling med färgprakt. – (Katolsk kyrkotidning 1990:1, s 4–7). – S 7, 9 i samma häfte: Lindqvist, Barbro, Gamla katolska kyrkan i Malmö: idag är här P-plats.

20 *Rubinstein, Harry*, Malmös rabbin om sin församling: "Det finns en stor okunskap". – (Judisk krönika 1990:3, bil., s 7). – Intervju med Mordechaj Goldberg.

E. Undervisning

21 *Berglund, Lars*, Malmöstudien: en epidemiologisk studie av grundskoleelevers psykiska hälsa och lärares önskemål om elevvårdande och specialpedagogiska insatser för elever med sociala och emotionella problem. – Malmö, 1990. – 52 s. – (Forskningsrapporter från BUP-kliniken vid Allmänna sjukhuset i Malmö; 1990:1).

22 *Bolin, Roland*, Malmöundersökning om skolledares arbetsmiljö: mer administration lokalt priset för decentralisering. – (Skolledaren 1990:2, s 4–6).

23 *Ersgård, Hans*, "Den danske skole" i Malmö. – (Elbogen 1990, s 10–22). – Skolor i Malmö under den danska tiden samt "læremødre" och skolmästare (Margrete Nielsdotter Læremoder, Marine Anne Læremor, Leonard Hansen, Söfren Skolemester, Hans Rasmussen Skolemester, Jens Lauridsen Skolemester, Nikolaj, Giert Jørgensen Skolemester, Christen Olsen (Olufssøn) Wiborg, Christen Pedersen, Casparus Boete, Joakim Juliussen Gütterbuch, Johan Bredendich, Anne Syequinde, Edle Syepige, Jöns Trulssen).

24 *Gromer, Anders*, Fantasi och verklighet: skolbarn gör film på FilmCentrum Syd. – (Film & TV 1990:1, s 32–33). – Medie- och filmundervisning för barn och ungdomar i Malmö.

25 *Kjersén Edman, Lena*, Läraren som medläsare: om stimulans till litterärt tolkningsarbete med utgångspunkt i Max Lundgrens Åshöjdenböckerna: grundskolan MH. – Linköping, 1989. – 30 s. – (Dokumentationsserien i svenska (Fortbildningsnämnden i Linköping); 71). – Duplic.

26 *Kristoffersson, Marianne*, Många problem löstes när vikarierna blev fasta. – (Skolvärlden 1990:10, s 10–11). – Försöket med ÖGIM-lärare permanenterades i dec 1989. – ÖGIM = Ökad grundbemanning i Malmö skolor.

27 *Kristoffersson, Marianne*, Tuff tjänst populär i Malmö. – (Skolvärlden 1990:17, s 10–11). – ÖGIM-lärare.

28 *Löfgren, Horst*, Skolledarnas arbetsmiljö: en studie av rektorer och studierektorer i Malmö/ av Horst Löfgren, Marie Hersvall och Annelis Jönsson. – Malmö, 1989. – 93 s. – (Pedagogisk-psykologiska problem; 512). – Studie utarbetad vid Lärarhögskolan.

29 *Malmö* nation 100 år: en festskrift till Malmö nation den 3 februari 1990/ redaktion: Mikael Andersson ... – Lund, 1990. – 91 s. – (Malmö nations skriftserie; 14).

30 *Norrlid, Ingrid*, Litteraturläsning på tvååriga linjer. – (Svenska i skolan 1990:2, s 34–38). – Erfarenheter av läsning av skönlitteratur vid Värnhemsskolan.

31 *Tjärnström, Lennart*, Tolkcentralen i Malmö: här har man inte ens tid att svara i telefon. – (SDR-kontakt 1990:5, s 20–21).

32 *Tuijnman, Albert*, Adult education and the quality of life. – (International review of education 1990:3, s 283–298). – Redovisar en undersökning, som bygger på en under 50 år pågående undersökning bland män i Malmö.

33 *Tuijnman, Albert*, Recurrent education and socioeconomic success: a theoretical and longitudinal analysis. – Stockholm, 1986. – 145 s. – (Masters' degree studies from The Institute of Internationl Education; 1). – Diss Stockholm. –

Analys av data om vuxenutbildning, insamlade från 1 542 malmöbor under 50 år.

Särskilda skolor:
34 BUNKEFLO SKOLA. *Frennessen, Karl Gunnar*, Han gav dem det mesta och bästa av sig själv ... – (Limhamniana 1990, s 75–84). – Om skolan och läraren Hans Lundh.
35 FLYGTRAFIKLEDNINGSSKOLAN. *Bäck, Klas-Göran*, "Charlie Viktor, Charlie Viktor, flygplatsen är stängd på grund av bristen på flygledare!" – (Statstjänstemannen 1990:9, s 52–55).
36 KOMMUNALA FLICKSKOLAN. *Rodhe, Birgit*, Från flickskola till departement. – (Minnen och dokument: skolledare minns / redigerad av Stig G. Nordström ... – Uppsala, 1990. – S 218–232. – (Årsböcker i svensk undervisningshistoria; 164). – Om rektorstiden vid Kommunala flickskolan 1956–62.
37 KRYDDGÅRDSSKOLAN. *Bernhardsson, Bo*, Skola i världen. – Stockholm, 1990. – 73 s. – (Verdandi (Socialpolitisk debatt);61). – Intervju med rektor Ruth Bauth.
38 KVARNBYSKOLAN. *Jansson, Annika*, Alla hjälper till på Kvarnby. – (Folkhögskolan 1990:8, s 7–10).
39 LABORANTSKOLAN. *Ejd, Maria*, I en utdömd barack utbildas framtidens laboratorieassistenter. – (Vårdfacket 1990:7, s 12–15). – Laborantskolan är en del av Kommunala högskolan i Malmö.
40 ROSENGÅRDSSKOLAN. *Blomberg, Barbro*, Rosengårdsskolan, klass 6 B: världen i klassrummet. – (Barn & kultur 1990:5, s 6–8). – Klassen består av 29 elever, varav 1 har svenskt ursprung.
41 ROSENGÅRDSSKOLAN. *Rosengren, Eva*, Eleverna i centrum: "De måste tro på att de kan påverka sin framtid". – (LO-tidningen 1990: 1/2, s 14–15).
42 TANDVÅRDSHÖGSKOLAN. *Alternativt* slutprov för AT-tandläkare / av Madeleine Rohlin ... – (Tandläkartidningen 1990:13/14, s 720–728). – Examination vid Tandvårdshögskolan.
43 TANDVÅRDSHÖGSKOLAN. *Olsson, Staffan*, Tandläkarhögskolan i Malmö åter öppnad i höst. – (Tandläkartidningen 1990:19, s 1011–1012).
44 TEATERHÖGSKOLAN. *Tiselius, Henric*, Ta bort hindren från skapandet! – (Teatertidningen 1990:4, s 13–16). – Intervju med prof. Radu Pensiulescu om utbildningen vid Teaterhögskolan i Malmö.
45 ÖSTRA FOLKSKOLAN. *Svanlund, Anton*, Östra folkskolan / Ant. Svanlund; avskrivet efter Ant. Svanlunds handskrift 75 år senare av Sixten Magnusson. – Malmö, 1990. – 4 s. – (Malmö skolmuseums utgåva; 1990:11).

G. Litteraturhistoria

46 *Kristoffersson, Marianne*, Århundradets saga skrivs av tvåtusen europeiska elever. – (Skolvärden 1990:6, s 12–13). – Pildammsskolan deltar som enda svenska skola i sagoskrivningsprojektet "Entrez dans la légende", som skall pågå 1989–1993.

H. Skönlitteratur

47 *Altgård, Clemens*, Jidder. – Lund, 1990. – 92, [3] s. – Lyrik delvis från Malmös undre värld.
48 *Björn, Michael*, Flaskpost. – Lund, 1990. – 255 s. – Roman, vars huvudperson, en journalist, är bosatt i Malmö.
49 *Economou, Michael*, Tre dikter. – (Södra magasinet 1989, s 86–90). – Dikterna "Självbiografiskt", "7 juni 1956" och "Paradox".
50 *Hansen, Jörgen*, Baksmälla. – Höganäs, 1990. – 156 s. – Kriminalroman från Malmös undre värld.
51 *Lindström, Birgit*, Lovsång till Malmö. – (Skånska städer och landskap / utg. av Skånska Akademien; redigerad av Helmer Lång. – Höganäs, 1990. – S 36). – Dikt.
52 *Lundberg, Kristian*, Oktober, Malmö, Kungsparken. – (Tidskrift 90tal 1990:1, s 52). – Dikter.
53 *Moodysson, Lukas*, Evangelium enligt Lukas Moodysson: dikter. – Stockholm, 1989. – 97, [1] s.
54 *Moodysson, Lukas*, Vitt blod: roman. – Stockholm, 1990. – 223 s. – Självbiografisk roman av Malmöförfattare.
55 *Mårtenson, Jan*, En fläkt av liv i Malmö. – (Vi 1990:19, s 52–53). – Dikt.
56 *Pedersen, Vidar*, Brunt som snö. – Höganäs, 1990. – 189 s. – Debutroman om narkotikamissbrukare i Malmö.
57 *Vem von Holst*, [pseud], Mord på Hästhagen: en MAI-thriller. – 1: (Maigasin 1990:4, s 15). – 2: (Maigasin 1990:5, s 15). – Kåseri.

I. Konst, musik, teater och film

58 *Blasberg, Gulli*, NordForm 90 i Malmö: sommarens samlingspunkt. – (Femina. Månadens magasin 1990:6, s 194–196).

59 *Boman, Monica*, NordForm 90 i Malmö: konstnärlig kraftsamling. – (Konstperspektiv 1990:2, s 19–22).

60 *Dirckinck-Holmfeld, Kim*, Arkitektur på NordForm / af Kim Dirckinck-Holmfeld og Lars Nevald. – (Arkitekten (Köpenhamn) 1990:17, s 540–545).

61 *Eriksson, Magnus*, Galleriet på nr 21. – (Utkommen: övningstidning för kommunikationslinjen vid S:t Petri skola 1989/90, s 4). – Galleri 21 ligger vid Jacob Nilsgatan 21.

62 *Eriksson, Tore*, Dan Olof Stenlund och Malmö symfoniorkesters kör. – (MSO-nytt 1990: april, s 3–5).

63 *Frick, Gunilla*, NordForm 90 – en efterföljare till H55? – (Valör 1990:3, s 2–6). – H55 = Helsingborgsutställningen 1955.

64 *Fyra* miljoner fyrahundra åttiofem tusen tjugonio besökare på Form/Design Center under 25 år / utg. av Form/Design Center. – Malmö, 1989. – 90 s.

65 *Höög, Mikael*, NordForm 90s utställningsarkitektur. – (AT. Arkitekttidningen 1990:10, s 4–5).

66 *Jonson, Lotta*, Grafiska arbetsplatser: hantverk i Malmö. – (Form 1990:3, s 16–19). – Reportage om Lennart Hansson, grafisk designer.

67 *Krantz, Birgit*, Radhusen på NordForm 90 – ett misslyckande. – (AT. Arkitekttidningen 1990:12, s 4–8). – Kommenterande artiklar i nr 1990:14 av samma tidskrift: Ribbing, O, Lyckade pauser och glömda drinkar s 12–13; Ivarsson, P A, Farligt och gott s 13 samt i nr 15: Reuss, R H, Radhusen på NordForm 90, ett försök inte ett misslyckande s 9.

68 *Lundahl, Gunilla*, NordForm. – (Hemslöjden 1990:5, s 4–5).

69 *Lundahl, Gunilla*, NordForm 90. – (Arkitektur 1990:8, s 44–51).

70 *NordForm* 90: katalog. – Malmö, 1990. – 53, [24] s.

71 *Olsson, Mats*, Genom Yggdrasils rot till paradiset: en fest för ögat: en stund för tanken, ett lekfullt avstamp inför 90-talet. – (Tidningen byggindustrin 1990:21, s 11–15). – NordForm 90.

72 *Radhus* 90, Malmö. – (AT. Arkitekttidningen 1990:6, bil. Arkitekturtävlingar, s 1–20). – Presentation av vinnarna i tävlingen Radhus 90, som resulterade i radhusutställningen på NordForm 90.

73 *Römer, Mike*, NordForm 90. – (Arkitekten (Köpenhamn) 1990:17, s 537–539).

74 *Skarrie Wirtén, Susanna*, NordForm 90 på plats! – (Form 1990:6, s 57–59).

75 *Skriver, Poul Erik*, Form på tingene. – (Ingeniören 1990:25, sek. 1, s 18–19). – NordForm 90.

76 *Snidare, Uuve*, Lekplats för alla sinnen. – (Vi 1990:21, s 16–19). – Intervju med Annika Heijkenskjöld inför utställningen NordForm 90.

77 *Snidare, Uuve*, Nordiska radhusdrömmar. – (Vi 1990:33/34, s 32–41). – NordForm 90.

78 *Tjernlund, Elisabet*, "Roliga, men obeboeliga". – (Råd & rön 1990:10, s 33–36). – Radhusutställningen på NordForm 90.

79 *Ågren, Katarina*, NordForm 90 – hemslöjdens fönster mot framtiden. – (Hemslöjden 1990:5, s 6–9).

KYRKOR OCH KYRKLIG KONST

80 *Andersson, Helge*, Lockarp: historik och beskrivning. – Malmö, 1990. – 43 s. – (Årsbok (Oxie härads hembygdsförening); 1990:2).

81a *Bager, Elsebeth*, Arrie: gamla och nya kyrkan: historik och beskrivning. – Malmö, 1990. – 31 s. – (Årsbok (Oxie härads hembygdsförening); 1990:1).

81b *Hallin, Thorsten*, Limhamns kyrka 100 år. – (Limhamniana 1990, s 5–9).

82 *Hallin, Thorsten*, Utsmyckade av stora konstnärer: "en fröjd för ögat vandra på Malmö kyrkogårdar". – (Kyrkogården 1990:3, s 36–38).

83 *Husie*. – (Kyrkobyggnader 1760–1860. 1: Skåne och Blekinge. – Stockholm, 1989. – S 165–167).

84 *Larsson, Peter*, Våra vackra Malmökyrkor. – (Limhamnstidningen 1990: dec, julbilaga, opag). – Följande kyrkor beskrivs: S:t Petri, Caroli, S:t Pauli och S:t Johannes.

85 *Lignell, Gunnar*, Heliga Trefaldighetskyrkan 50 år. – (Eriksfälts församlingsblad 1990:4, s 5–7).

86 *Limhamns* kyrka 100 år: glimtar från förr och nu / redaktör: Thorsten Hallin. – Malmö, 1990. – 64 s. – Historik över kyrkan, församlingen och dess präster.

87 *Malmström, Krister*, Centralkyrkor inom svenska kyrkan 1820–1920: med en byggnadsantikvarisk inventering. – Stockholm 1990. – 534 s. – Diss. Konstvetenskapliga institutionen,

Stockholms universitet. – Från Malmö: Caroli kyrka, S:t Johannes kyrka, S:t Pauli kyrka, S:t Petri kyrka, Tyska kyrkan, projekterat begravningskapell, utställningspaviljong.

ARKITEKTUR

88 *Arkitektur* i Malmö: en arkitekturguide för Malmö / producerad av Arkitektföreningen för södra Sverige genom en redaktionskommitté bestående av Klas Brunnberg ... – Malmö, 1990. – 43 uppslag.

89 *Bucht, Eivor*, Samspelet. – (Utblick landskap 1990:4, s 46–53). – Samspel byggnader–grönska, exempel från Ellstorp, Öresundsparken och Mellanheden.

90 *Garde, Peter*, Enkelhed i svensk arkitektur: gode råvaror og kvalitet skal aflöse tre årtiers dårligt byggeri, mener den svenske arkitekten Lars Asklund, Malmö. – (Tegl 1990:4, s 13–16). – Reportage om Lars Asklund och hans hus på Västergatan 16.

91 *Hellstedt, Jane*, Torup, Bara socken och härad. – (Förf:s Slott och borgherrar i Skåne. – Stockholm, 1990. – S 152–160). – Slottet ägs numera av Malmö stad.

92 *LAR-guide*: svensk trädgårds- och landskapsarkitektur 1920–1988. – Stockholm, 1990. – 160 s. – Från Malmö: Pildammsparken s 12–13, Östra kyrkogården s 14, Fosie minneslund s 15, kvarteret Öda (Döbelnsgatan 12–14) s 19, Friluftstaden s 20–21, Eurocs huvudkontor s 25. Registerdel. – Stockholm, 1990. – 112 s.

MUSIK

93 *Andersson, Greger*, Stadsmusikanterna i Skåneland under 1600- och 1700-talet. 1. – (Ale 1990:4, s 1–12). – Bl a stadsmusikanterna i Malmö.

94 *Möller Sörensen, Sören*, Danmark i Skåne: "Nutida musikdagar" i Malmö 24.–27. oktober. – (dmt. Dansk musiktidskrift 1990/91:4, s 137–138).

95 *Sångföreningen* Lyran Malmö 90 år / utg. av Sångföreningen Lyran. – Malmö, 1990. – 78 s.

TEATER OCH FILM

96 *Gromer, Anders*, Bian viktigt inslag i Malmös kulturliv. – (Folkets bio-bladet 1990:1, s 24–25).

97 *Gustafson, Ragnar*, Spelet vid dammarna: teater vid Pildammarna under 75 år / Ragnar Gustafson, Lennart Holmgren, Gabriel Winge. – Malmö, 1990. – 64 s.

98 *Gustafsson, Annika*, Kontroversiellt om barns filmförståelse: BUFF i Malmö. – (Chaplin 1990:2, s 84–85). – BUFF = Barn- och ungdomsfilmfestivalen.

99 *Hördin, Peter*, Malmö filmfestival: plockar fram filmerna från förbudshyllorna. – (Folkets bio-bladet 1990:5, s 11–14). – Bl a intervju med Bo Widerberg: "Den kritiske Malmöiten".

100 *Isberg, Anders*, Björn Johansson från Momsteatern i Malmö: Visst känner man igen rollen från det verkliga livet! – (Teaterforum 1990:3, s 10–11). – Momsteatern = Malmö omsorgsteater (för utvecklingsstörda).

101 *Karlsson, Lena*, Livet är teater: Folkteatern i Malmö. – (Fönstret 1990:2, s 20–21).

102 *Kristensson, Torbjörn*, I gränslandet. – (Teaterforum 1990:2, s 6–14). – Ton- och teaterverkets och Studioteaterns verksamhet.

103 *Liljenberg, Bengt*, Svenska stycken efter Strindberg: anteckningar kring den svenska scendramatiken och dess författare 1910–1960. – Stockholm, 1990. – 271 s. – I kapitlet "Svenska teaterstycken på svenska scener" redovisas repertoaren på bl a: Malmö teater, Södra teatern, Stadsteatern, Intima teatern, Hippodromteatern, Folkets hus teater och Friluftsteatern.

104 *Palladium*. – (Biografen / redaktör: Kjell Furberg. – Stockholm 1989. – 4 s).

105 *Sandrén, Anita*, Annorlunda teater görs med proffs och amatörer. – (Statstjänstemannen 1990:3, s 56–60). – Studioteatern.

106 *Svensson, Walter*, När det var roligt i Klagshamn. – (Limhamnstidningen 1990: juni, opag). – Efter föredrag av Mille Hansson. – Bl a om teatersällskapet Klagshamnsamatörerna.

107 *Sydmark, Joakim*, Riv ner hela strukturen och börja om! – (Teaterforum 1990:8, s 6–9). – Intervju med Ronny Danielsson vid Studioteatern.

108 *Wortzelius, Hugo*, Trotsarnas festival en filmhändelse mitt i Europa: Malmöfestivalen 1990. – (Filmrutan 1990:4, s 13–16).

J. Arkeologi

109 *Almqvist, Ulf*, Palissaderna från Annetorpsleden en märklig fyndplats från stridsyxekulturen / Ulf Malmqvist, Mac Svensson. – (Limhamniana 1990, s 11–43).

110 *Billberg, Ingmar*, Nytt om antikvariskt. – (Elbogen 1990, s 181–185). – Resultat av arkeologiska undersökningar 1989 på följande platser: Gustav Adolfs torg, S:t Jörgen, Kv. Storken, Kv.

Stjärnan, Toftanäs, Riseberga Öst, Ängdala, Hindby, Kristinebergsåkern, Hans Winbergs väg, Annetorpsleden och Bellevuegården.

111 *Björhem, Nils*, Senneolitiska hus i Malmö. – Lund, 1989. – s 227–242 – (Report series (University of Lund, Institute of Archeology); 36). – Boplatser i Fosie.

112 *Björhem, Nils*, Stenåldershus: rekonstruktion av ett 4000 år gammalt hus / Nils Björhem och Ulf Säfvestad. – Malmö, 1987. – 54 s. – (Rapport (Malmö museer, Stadsantikvariska avdelningen); 2). – Uppförande av ett bondestenåldershus i Skånes djurpark, Höör, inom projektet "Forntid i nutid" med syfte att levandegöra utgrävningsresultaten från Fosie IV-undersökningen.

113 *Hagberg, Ulla*, Mitt i offermossen stod en skulpterad påle. – (Populär arkeologi 1990:2, s 11–12). – 2000-åriga fynd i offermosse i Malmö.

114 *Kling, Jörgen*, Ett medeltida strandområde: kvarteret Fisken / Jörgen Kling och Lena Lindgren-Hertz. – Malmö, 1990. – 74 s. – (Rapport (Malmö museer, Stadsantikvariska avdelningen); 3). – Bearbetning av resultat från utgrävning 1983 av kv. Fisken mellan Västergatan och Norra Vallgatan. – Bl a om Skånemarknaden och sillhandeln på 1300-talet och Gråbrödraklostret (1400-talet).

115 *Larsson, Stefan*, Presentation och tolkning av tre hornredskap. – (Elbogen 1990, s 108–112). – Resultat av utgrävningar 1989 i Södra Sallerup.

116 *Nielsen, Billy*, Introduktion till arkeologi i Södra Sallerup: en översikt över utgrävningarna kring Ängdala gård / Billy Nielsen och Elisabeth Rudebeck. – (Elbogen 1990, s 64–97).

117 *Nilsson, Lena M*, Analys av benmaterial från två tidiga tidigneolitiska gropar. – (Elbogen 1990, s 104–107). – Resultat av utgrävningar 1989 i Södra Sallerup.

118 *Rostovanyi, Attila*, En studie av några trattbägarkärl. – (Elbogen 1990, s 98–103). – Resultat av utgrävningar 1989 i Södra Sallerup.

119 *Rudebeck, Elisabeth*, Ängdala: flintgruvor från yngre stenåldern i S Sallerup socken: rapport från utgrävningarna 1977–81. – Malmö, 1986. – [4], 61 s, [3 pl–bl]. – (Rapport (Malmö museer, Stadsantikvariska enheten); 1).

120 *Sarnäs, Per*, Ett tidigmedeltida kulturlager. – (Elbogen 1990, s 121–128). – Resultat av utgrävningar 1989 i Södra Sallerup.

121 *Sundberg, Torsten*, Oväntat kyrkfynd kan skriva om Malmös historia. – (Svenska kyrkans tidning 1990:20/21, s 32). – Fynd vid utgrävning av S:t Jörgens-kapellet.

122 *Svensson, Catherine*, Fosfatanalys av en husyta. – (Elbogen 1990, s 113–120). – Resultat av utgrävningar 1989 i Södra Sallerup.

L. Biografi

123 *Larsson, Peter*, Släktforskare får bättre odds – tack vare mormonkyrkan i Malmö. – (Limhamnsposten 1990:1, opag.). – Mormonkyrkan på Vikingagatan öppnar släktforskningscentrum.

124 *Skånsk* släktforskarförteckning 1990 / redaktör: Olof Cronberg; [utg. av] Skånes genealogiska förbund. – Lund, 1990. – 149, [1] s. – Med orts-, släkt- och specialitetsregister.

SÄRSKILDA PERSONER OCH SLÄKTER

125 ANTONI, HELGE. *Fridén, Gisela*, Helge Antoni – världspianist: i vår debuterar han i Chicago. – (ICA-kuriren 1990:16, s 10–11).

126 BAGER, EINAR. *Modéer, Kjell Å*, Malmöhistoriens berättare ur tiden. – (Elbogen 1990, s 6–9).

127 BAHR, GUNILLA VON. *Ericson, Gunilla*, Trivs lika bra bakom skrivbordet som på scenen. – (Kommunaktuellt 1990:15, s 18–19). – Malmö symfoniorkesters VD.

128 BAHR, GUNILLA VON. *Sjögren, Henrik*, Gunilla von Bahr ny chef för MSO. – (Tonfallet 1990:2, s 10–12). – Intervju med chefen för Malmö konserthus och Malmö symfoniorkester.

129 CAMPBELL, CHRISTINA. *Nicklasson, Kim*, Christina Campbell. – Kristianstad, 1990. – 48 s. – (Ur vår tids grafik; 11). – Malmögrafiker.

130 EKELUND, FRANS. *Blennow, Anna-Maria*, Frans Ekelund: egen verksamhet i Malmö. – (Förf:s Stadsarkitekternas epok 1870–1950: fyra porträtt. – Stockholm, 1990. – S 200–206. – (Rapport (Byggforskningsrådet); 1990:23). – Diss. Lund. – Byggnader i Malmö som beskrivs: Apoteket Lejonet, Hotel Savoy, Hamnförvaltningens byggnad, Skandias kontorshus och Stadsbibliotekets byggnad.

131 ENGQVIST, LARS. *Gertten, Fredrik*, Lars Engqvivst tar över Malmö: det smakar revolution. – (Vi 1990:21, s 8–13).

132 ENGQVIST, LARS. *Lindahl, Gunilla*, Samtal med en kronprins: "Något opposi-

tionsråd blir jag aldrig". – (Vår bostad 1990:11, s 4–6).

133 ENGQVIST, LARS. *Sundling, Janne,* Lars Engqvist – spelupläggaren som själv vill göra målen. – (LO-tidningen 1990:8/9, s 12–13).

134 GULLANDER, ANDERS PETER. *Schlyter, Herman,* Petriprosten Anders Peter Gullander. – (Elbogen 1990, s 139–153). – A P Gullander levde 1779–1862.

135 GÖRANSSON, BERTIL. *Göransson, Bertil,* Att vara landshövding i Malmö. – (Skånska städer och landskap / utg. av Skånska Akademien; redigerad av Helmer Lång. – Höganäs, 1990. – S 32–35).

136 GÖRANSSON, BERTIL. *Jönsson, Åke,* Det började i Eric Perssons trädgård ... nu är Bertil själv hövding – för hela Skåne. – (Skånebollen 1990:2, s 4–7). – Skånes fotbollsförbunds nye ordförande – landshövding Bertil Göransson.

137 GÖRANSSON, BERTIL. *Wiman, Max,* Dubbel hövding. – (MFF-aren 1990, s 41–44).

138 HANSSON, PER ALBIN. *Isaksson, Anders,* Per Albin. – Stockholm.

2: Revolutionären. – 1990. – 303 s. – Del 1 utkom 1985.

139 HEDBERG, BERTIL KAA. *Hedberg, Bertil Kaa,* Vitt omkring. – Malmö, 1990. – [31 bl]. – Teckningar.

140 HELLBERG, KARIN. *Hellberg, Karin,* Interiörer från Malmö: 1925–1935. – (Byahornet 1990:4, s 12–17). – Österportsgatan och Drottningtorget.

141 HENRIKSSON, TORD. *Dahlberg, Leif,* Ett brons guld värt. – (Maigasin 1990:1, s 14–15). – Bronsmedaljör i trestegs-hopp.

142 JÖNSSON, ANN-MARIE. *Bråhäll, Birgitta,* Måleriet gav henne nytt livsmod. – (Malmömagasinet 1990:9, s 24).

143 KÄLLBERG, STURE. *Källberg, Sture,* Ut på torget: självbiografiska berättelser. – Stockholm, 1990. – 243 s. – På s 125–169 berättas om när författaren var bosatt i Malmö och verksam i Demokratisk ungdom.

144 LARSSON, GERHARD. *Rosendahl, Sven,* Gerhard Larsson och hans Limhamn. – (Limhamns miljöförening 1990, s 4–12). – Nekrolog samt tillkomsten av stiftelsen "Gerhard Larssons minne".

145 LINDHOLM, MANNE. *Bråhäll, Birgitta,* Manne – gift med teatern. – (Malmömagasinet 1990:4, s 14). – Kostymchef vid Malmö stadsteater.

146 LINDSTRÖM, ANNE-MARIE. *Lindström, Anne-Marie,* Tystnadens barn. – Bromma, 1990. – 63 s. – Förf. uppväxt i Malmö med döva föräldrar.

147 LUNDGREN, MAX. *Kjersén Edman, Lena,* Max Lundgren. – (De skriver för barn och ungdom: svenska nutidsförfattare L–Ö. – Ny, omarb., uppl. – Lund, 1990. – S 95–109).

148 LUNDGREN, MAX. *Nilsson, Jan,* Max Lundgren. – (Förf:s Författare för dig som är bokslukare: 8 presentationer. – Lund, 1989. – S 34–48).

149 LUNDGREN, MAX. *Toijer-Nilsson, Ying,* Max Lundgren. – (Förf:s 77 svenskspråkiga barnboksförfattare. – Stockholm, 1989. – S 88–89).

150 MÅNSSON, STEN-GUNNAR. *Sidebo, Sivert,* Mr MKB lämnar över ett företag på uppgång. – (Bofast 1990:6, s 10). – Intervju.

151 NILSSON, SVEN. *Förvaltningschefen* i "Heta stolen": ska han få sin vilja igenom? – (TIM. Tjänsteman i Malmö 1990:4, s 6–7). – Bibliotekschef.

152 NORDGREN, SUNE. *Wijk, Margareth,* Sune Nordgren: en konstens och kulturens riddare? – (Konstmagasinet 1990:9, s 4–7, 15–17).

153 NORDSTRÖM, PEHR. *Sellberg, Lennart,* P Nordström: anteckningar med sidoblickar. – Malmö, 1990. – 68 s. – (Malmö skolmuseums utgåva; 1990:13). – P Nordström var överlärare vid Östra skolan och Borgarskolan.

154 OLLÉN, EVA. *Hultén, Ingemar,* En halvlek med Eva Ollén. – (Blänk & stänk 1990:3, s 6–7). – Intervju med gatunämndens moderate vice ordf.

155 ROSLIN, ALEXANDER. *Andersson, Helge,* Var föddes Alexander Roslin? Hamngatan eller Rundelsgatan? – (Elbogen 1990:4, s 1).

156 SJÖLIN, EBBE. *Neroth, Agneta,* Hans arbete är HÖGLJUTT! – (Malmötidningen 1990: juni, opag.). – Bildreportage om Limhamnskonstnär.

157 SONESSON, GULLAN BERLIN. *Sonesson, Gullan Berlin,* Nostalgiska minnen från Triangeln. – (Malmömagasinet 1990:15, s 20). – Första artikeln i en serie om Triangelnområdet på 1920-talet. – Följande artiklar i Malmömagasinet 1990: nr 16, s 25 (Gårdsmusikanterna var alltid välkomna), nr 17, s 42 (Flugan som skrämde Fröken), nr 18, s 30 ("Sjungom högt på vår gladaste dag ..."), nr 19, s 32 (Midsommardansen gick tills solen gick upp).

158 STOLT, ÅKE. *Lindqvist, Håkan,* Åke

Stolt kröker inte rygg för MFF-basen: "Journalistik kräver civilkurage", säger Sydsvenskans sportchef. – (Journalisten 1990:19, s 8–9).
159 STRANDBERG, LENNART. *Lindvall, Sven*, Alltid med en ljus syn på livet. – (Maigasin 1990:1, s 19). – Sprintern Lennart Strandberg. – S 20–21 i samma h: Lennart Strandberg till minne.
160 SWAHN, SVEN CHRISTER. *Toijer-Nilsson, Ying*, Sven Christer Swahn. – (Förf:s 77 svenskspråkiga barnboksförfattare. – Stockholm, 1989. – S 136–137).
161 WAHL, MATS. *Toijer-Nilsson, Ying*, Mats Wahl. – (Förf:s 77 svenskspråkiga barnboksförfattare. – Stockholm, 1989. – S 148–149).
162 WERNER, MÅRTEN. *Werner, Mårten*, Heliga stolen / Mårten Werner; illustrationer: Yngve Sebastian. – Stockholm, 1990. – 144 s.
163 WERUP, JACQUES. *Hansson, Cecilia*, Den rastlösa generationens profet: om Jacques Werup. – (Samtida: essäer om svenska författarskap / redaktörer: Lars Elleström & Cecilia Hansson. – Stockholm, 1990. – S 208–226.
164 WERUP, JACQUES. *Ulvenstam, Lars*, Jacques Werup. – (Förf:s Nyfiken på!: femton intervjuer om kärleken, livet, döden. – Stockholm, 1989. – S 10–20).
165 WIRÉN, HERTA. *Ljungberg, Margareta*, Slösa inte med orden. – (Fabriksarbetaren 1990:2, s 24–25). – Intervju.

M. Folkkunskap

166 *Petrén, Birgitta*, Häxbålen på Kirseberg. – (Förf:s Otroliga historier: ur vår danska historia. – Lund, 1990. – S 112–115). – Häxprocesser i Malmö from 1543, bla mot Gyde Spandemager. – S 108–111 i samma bok bla om Peder Palladius, anställd som djävulsbekämpare och häxhetsare i Malmö under denna tid.
167 *Swahn, Sven Christer*, En häxhistoria från Malmö. – (Skånska städer och landskap / utg. av Skånska Akademien; redigerad av Helmer Lång. – Höganäs, 1990. – S 37–41). – Bla om Gyde Spandemager samt spökerierna hos Pehr Nilsson Möller på Kalendegatan kring 1739.

N. Geografi

168 *Blom, K Arne*, Av Nedre och Övre blev Nedre stad – Malmö. – (Förf:s Städer och stadsbor. – Lund, 1990. – S 47–50).
169 *Ersgård, Hans*, Två uppsaliensare på besök i Malmö. – (Elbogen 1990:2, s 2–3). – Anders Tidströms och Johan Henrik Lidéns besök i Malmö på 1700-talet.
170 *Ingemark, Sten*, Kock-Kockum stora i Malmös historia. – (Kyrkogården 1990:3, s 28, 15). – Bla om borgmästaren Jörgen Kock.
171 *Ingemark, Sten*, Många historiska byggnader i Malmö. – (Kyrkogården 1990:3, s 32, 34–35). – Kortfattat om bla rådhuset, Kompanihuset, S:t Petrikyrkan, Hedmanska gården och Faxeska huset.
172 *Ingemark, Sten*, Planteringsföreningen har förskönat Malmö. – (Kyrkogården 1990:3, s 30–31). – Malmö förskönings- och planteringsförening.
173 *Svensson, Lars*, Malmös kanalbroar: en sammanställning. – (Kanotiser 1990:2, specialbil. – 16 s).
2–3: Broarna runt kanalen. – (Kanotiser 1990:3, specialbil. – 15 s).

SÄRSKILDA BYGGNADER

174 HEDMANSKA GÅRDEN. *Bager, Elsebeth*, Haquin Bagers "Skalderum". – (Elbogen 1990, s 129–130).
175 KATRINETORP. *Jönsson, Tore*, Katrinetorp en pärla. – (Finform 1990:1, s 4–6). – Herrgård i Vintrie.
176 LEMBKESKA GÅRDEN. *Janstad, Hans*, Lembkeska gården som blev Borgarhuset på Kulturen. – (Elbogen 1990:3, s 1–2).

SÄRSKILDA ORTER OCH OMRÅDEN

177 FERSEN, kv. *Rosborn, Sven*, Ett gammalt kvarters historia: kulturhistoria från malmöområdet. – (Limhamniana 1990, s 59–73).
178 FOSIE. *Mörck, Per-Gunnar*, Fosie blänkfyr. – Malmö, 1990. – [16 s]. – Innehåll: Fosie blänkfyr, Fosie nr 18 och Borrebackar (även publicerad i Kulladals kyrkoblad. 1990:1), Landsfadern [Per Albin Hansson], Malmö–Trelleborg järnväg, Fosie municipalsamhälle.
179 HOLMA. *Colling, Bengt*, Miljonprogramområde med pigg s-förening. – (Aktuellt i politiken 1990:5, s 26–27).
180 HUMLE, kv. *Malmö*, Humle 21, 22, 29. – (Byggnadsminnen 1978–1988: förteckning över n ya byggnadsminnen 1 juli 1978–31 december 1988 enligt lagen den 9 december 1960, nr 690 / [utg. av] Riksantikvarieämbetet. – Stockholm 1989. – S 220–221).
181 KULLADAL. *Vårt* Kulladal / Klass 3 A på Kulladalsskolan. – (Kulladals kyrkoblad 1990:1,

s 14–19). – Bebyggelse, affärer, hantverkare, nöjen, kommunikationer, posten och skolor i Kulladal för 50 år sedan och idag.
182 LIMHAMN. *Larsson, Peter*, Limhamn är Limhamn – tack vare kalkbruket? – (Limhamnstidningen 1990: maj, opag.). – Historik.
183 SÖDRA FÖRSTADSGATAN. *Liljenberg, Bengt*, Södra Förstadsgatan: tillbakablickar kring ett huvudstråk i Malmö. – Malmö, 1990. – 53 s.
184 TOARP. *Möller, Annika*, Toarp – vad är det?: en fråga om geografisk identitet. – (Elbogen 1990, s 173–180).

KARTOR
185 *Malmö. Fastighetskontoret*, Malmö kommuns markinnehav 1990: inom kommungränsen: karta. – Malmö, 1990. – 1 kartbl i mapp. – Visar kommunägd mark samt dito upplåten med tomträtt.
186 *Taxi* Malmö: bilkartor över Malmö och sydvästra Skåne / utg. av Malmö stadsbyggnadskontor ... – 2, rev. uppl. – Stockholm, 1990. – 160 s.

O. Samhället
187 *Andersson, Margareta*, Projekt i Malmö: Eva och Åke jagar sjukdagar hos vårdbiträden. – (Socialförsäkring 1990:5, s 22–23). – Samarbete mellan försäkringskassan och socialförvaltningen.
188 *Classon, Sigvard*, Sylvia Sjöström – rådgivare. – (Förf:s Kampen för tryggheten: en dokumentation. – Malmö, [1988]. – S 285–290). – Undersköterska, som är arbetsskaderådgivare vid Malmö allmänna sjukhus.
189 *Edenius, Ann-Kari*, "Malmö plundrat av (s)". – (Medborgaren 1990:2, s 16–17). – Intervju med Joakim Ollén.
190 *Engqvist, Lars*, Samtal med Lars Engqvist / av Bo Bernhardsson och Peeter-Jaan Kask. – Genarp, 1990. – 109 s.
191 *Gustavsson, Bitte*, "Jag hatade orättvisa redan som barn". – (Land 1990:8, s 12–13). – Intervju med Christine Pamp, som under 15 år arbetat i Amnesty Internationals Malmöavdelning.
192 *Olsson Margot*, I lust och nöd: om levnadsvillkor i bostadsområdena Örtagården och Herrgården i Malmö. – Malmö, 1990. – 124 s. – (Skriftserie (Sekretariatet för sociala studier); 1990:2). – Bostadsområden i Rosengård.
193 *Områdesfakta* för Malmö 1990 / [utgiven av] Malmö stad, Planerings- och statistikavdelningen. – Malmö, 1990. – 265 s.
194 *Storstadens* partier och valdeltagande 1948–1988: underlagsrapport / från Storstadsutredningen. – Stockholm, 1989. – 95 s. – (SOU; 1989:68).
195 *Storstadsliv*: rika möjligheter – hårda villkor: slutbetänkande / av Storstadsutredningen. – Stockholm, 1990. – 304 s. – (SOU; 1990:36). – Stockholm, Göteborg och Malmö.
196 *Storstädernas* infrastruktur – idéer om finansiering och styrning: underlagsrapport / av Storstadsutredningen. – Stockholm, 1989. – [10], 88, [62] s. – (SOU; 1989:112). – Stockholm, Göteborg och Malmö.
197 *Svanberg, Agneta H*, Malmö väljer väg. – (Socialförsäkring 1990:5, s 4–7). – Försäkringskassan kartlägger arbetsmiljön ute på företagen, bl a SAAB och Malaco.

FÖRVALTNING OCH STADSPLANERING
198 *Brattberg, Lars*, Malmö – den goda staden. – (Stadsbyggnad 1990:6, s 8–10). – Förf. är arkitekt och planchef vid stadsbyggnadskontoret.
199 *Bättre* närdemokrati är målet när Malmö får fyra stadsdelsnämnder. – (Aktuellt inom Malmö socialförvaltning 1990:3, s 8–9). – Stadsdelsnämnder i Oxie (1) och Fosie (3 st).
200 *Cederberg, Irka*, "Helt fel att se informatören som folkbildare". – (SKTF-tidningen 1990:1, s 18–20). – Intervju med Nils-Eric Hennix, informationschef på socialförvaltningen. – Kommenterande artiklar i: SKTF-tidningen. 1990:3, s 18 och i nr 5, s 15.
201 *Englund, Hans-Olof*, Lars Engqvist, kommunalråd (s), Malmö: en man med många ansikten: han står både till höger och vänster om regeringen. – (Veckans affärer 1990:23, s 52–53, 55).
202 *Hansen, Erling*, Ön i Limhamn: industri lämnar plats för bostäder. – (Finform 1990:2, s 14–15).
203 *Kask, Peter-Jaan*, Lars Engqvist, nytt kommunalråd i Malmö: – Återupprätta visionen om den goda staden. – (Aktuellt i politiken 1990:5, s 24–25). – Intervju.
204 *Malmö. Stadsbyggnadskontoret*, Översiktsplan för Malmö 1990 antagen av kommunfullmäktige den 25 oktober 1990 i enlighet med av stadsbyggnadskontoret redovisat utlåtande. – Malmö, 1990. – 114 s., [5 pl-bl].

205 *Malmö. Stadskontoret*, Historien som framtidsspegel: resumé över ekonomin i Malmö under 80-talet. – Malmö, 1990. – 38 s.
206 *Minihandboken*: administrativ vägledning för Malmö stads förvaltningar / [utg av Malmö stad]. – Malmö, 1990. – 67 s.
207 *Olsson, Anders*, Tuffa tag när Engqvist sätter press på Malmö. – (Kommunaktuellt 1990:17, s 13). – Intervju med Lars Engqvist om den kommunala organisationen i Malmö.
208 *Runsiö, Fredrik*, Lars får folk att se rött. – (Kommunalarbetaren 1990:13, s 50–52). – Intervju med Lars Engqvist.
209 *Stad* och människa mellan 80-tal och 90-tal: arton studier tillägnade Arne Källsbo / [redaktion: Klas Brunnberg ...]. – Malmö, 1990. – 117 s. – Parallelltext på svenska, danska och engelska. – Innehåll bl a: Arne Källsbo/P Moding s 7–8, Min barndoms stad / L Brattberg s 9–14, 100 års drömmar blir verklighet? / H Cavalli-Björkman s 15–18, Skönhet och dynamik / B Börrefors s 19–26, Socialtjänst och samhällsplanering / B Hedlén s 27–31, Låt staden vara! / J Hemmel s 32–36, Stad – ur en klottrares dagbok / M Jakobsson s 43–47, Stadsbyggnadsdirektör – påve eller teaterdirektör? / B C Jansson s 48–50, Stadsbyggande – byggande i eller av stad? / E Jönsson s 51–56, Boende och byggande i 1500-talets Malmö / A Reisnert s 77–95, Life and building in Malmö / R Ward s 100–103.
210 *35* punkter för Malmö. – (Aktuellt inom socialtjänsten Malmö 1990:2, s 2–3). – Socialdemokraternas 35-punktsprogram för ett nytt Malmö med kommentarer av Socialförvaltningens företrädare.

TRIANGELNPROJEKTET
211 *Sundberg, Torsten*, Triangelnprojektet i Malmö: Mammons tempel i gotisk stil. – (Svenska kyrkans tidning 1990:20/21, s 30–31).

RÄTTSVÄSEN
212 *Cederberg, Irka*, Dömd till samhällstjänst. – (SSR-tidningen 1990:34, s 13–16). – Malmö är en av de orter i landet där en 3-årig försöksverksamhet med samhällstjänst i st f fängelsestraff pågår.
213 *Kva* Fosie 5 år / utg. av Kriminalvården. – Malmö, 1990(?). – 20 s. – Kriminalvårdsanstalten i Fosie.
214 *Larsson, Stig*, Svart brygd: en pilotstudie om den illegala sprittillverkningen / Stig Larsson, Fredrik Miegel. – Stockholm, 1990. – 160 s. – Utgångspunkt för boken är en pilotstudie av förhållandena i Malmö.
215 *Storstadskriminalitet*: underlagsrapport / av Storstadsutredningen. – Stockholm, 1989. – 44 s. – (SOU; 1989:110). – Brottsstatistik från Stockholm, Göteborg och Malmö.

SOCIALA FRÅGOR
216 *Alexanderson, Mats*, Ta natten tillbaka! – (Folket i bild 1990:13, s 12–13). – Kvinnokamp i Malmö.
217 *Flyktingarna* och socialtjänsten / utg. av Sekretariatet för sociala studier. – Malmö, 1990. – 82 s. – (Skriftserie (Sekretariatet för sociala studier); 1990:1). – Flyktingmottagande i Malmö. – Sekretariatet för sociala studier är en del av en satsning för att minska socialbidragsberoendet i Malmö under 1989–92, samarbete mellan Socialförvaltningen och Socialhögskolan i Lund.
218 *Hanson, Bertil S*, Kirsebergsprojektet – ett folkhälsoprojekt i en stadsdel i Malmö / av Bertil S Hanson och Stig Larsson. – (Socialmedicinsk tidskrift 1990:3, s 144–150). – Projekt för att minska alkoholkonsumtionen.
219 *Invandrare* i storstad: underlagsrapport / av Storstadsutredningen. – Stockholm, 1989. – 208 s. – (SOU; 1989:111).
220 *Pousette, Madeleine*, 700 svar på kampanj om föräldrakooperativ i Malmö: "Vi gjorde rätt grej i rätt tid". – (Kommunaktuellt 1990:14, s 27–29). – "Öppna eget daghem"-drive.
221 *Sharing*: Nämndemansgården, Valnöten. – Malmö, 1990. – 8 s. – Valnöten på Dammfrivägen i Malmö är ett behandlingshem enligt Minnesota-modellen för alkoholister och drogmissbrukare.
222 *Svärd, Hans*, En annan bild: Malmöungdomar får ge sin syn på "ungdomsproblemen". – (Uppväxtvillkor 1990:1, s 58–65). – Projektet "Ungdom i city".
223 *Välfärd* och segregation i storstadsregionerna: underlagsrapport / av Storstadsutredningen. – Stockholm, 1990. – 401 s. – (SOU; 1990:20). – Stockholm, Göteborg och Malmö.
224 *Zetterlind, Ulla*, Skratta, gråta, sörja och känna igen sig ...: anhörig till alkoholist / av Ulla Zetterlind och Kirsten Åberg-Örbaek. – (Socionomen 1990:7/8, s 18–21). – 3 års erfarenhet av samtalsgrupp vid Alkoholkliniken i Malmö redovisas.
225 *2402* Oxie framgång 90 år. – Malmö, 1989. – 24 s.

Arbete och arbetsmarknad:

226 *Edgren, Lars*, Hantverkaröden i Malmö runt 1820. – (Elbogen 1990, s 38–63). – Skildrade lärlingar, gesäller och mästare: Olaus Jönsson, Paul Malmquist, Nils Jönsson, Andreas Werngren, Jöns Ahlquist, Carl Christian Silow, Nils Gottschick, Lorentz Kockum, Niclas Nyström, Anders Lindgren, Tyke Wennerberg, Johan Daniel Ruhe, Johan Nauman, Hans Nilsson.

227 *Intervjuer* med gränspendlare. – (Öresundspendlaren: en liten bok om konsten att arbeta och bo i en region och två länder / utg. av Öresunds Kontakt. – Malmö, 1990. – S 5–10). – Bl a Malmöbor med mångåriga erfarenheter av pendling över Öresund.

228 *Rosengren, Eva*, Tobaksbolaget. – (LO-tidningen 1990:43/44, s 7–9). – Bl a om sjukfrånvaron och arbetsmiljön på Tobaksbolaget, numera The House of Blend.

229 *SJ* Malmö loktjänstområde P syd: reportage. – (Vill vi så kan vi: arbetsanpassning och rehabilitering inom den statliga sektorn / utg. av Statens arbetsmiljönämnd. – Stockholm, 1990. – S 72–77). – Problem och lösningar för skiftarbetande lokförare i Malmö.

230 *Uhlin, Torbjörn*, Värkande fingrar tvingar dem sluta i förtid. – (Arbetsmiljö 1990:5, s 10–12). – Reportage om Lars Dorén och Åke Jönsson, som arbetar som tandtekniker i Malmö.

Bostadsfrågan:

231 *Ajanki, Tord*, Villervalla à la Villa Villekulla. – (Fastighetsfolket 1990:11, s 20–21). – Bo 100-projektet.

232 *Malmö stad. Socialförvaltningen*, Boendesituationen på Rosengård. – Malmö, 1989. – 13 bl. – Duplic.

233 *Sundberg, Anders*, Fastighetsskötarna rasar mot förtalet: nya Rosengård är ett bra område! – (Fastighetsfolket 1990:1, s 14–15). – Fastighetsbolaget Kupolen sköter 19 hus i Rosengård.

234 *Uisk, Ahto*, No go area: husockupation i Malmö i protest mot bostadspolitiken. – (Arbetaren 1990:21, s 12–13). – Ockupation av fastigheten Ringgatan 7.

235 *Wadén, Susanne Pioud*, MKB satsar på omtalad och dyr arkitektur i "En famn ner mot havet". – (Bofast 1990:11, s 39). – Bebyggande av Potatisåkern vid Limhamnsvägen.

Socialvård:

236 *Ajanki, Tord*, Hadar-stiftelsen anpassar tekniken: skräddarsyr utbildning. – (Information om rehabilitering 1990:3, s 7–9). – Hadar (= Handikapp, datorer, arbete och (re)habilitering) i Malmö.

237 *Gustafsson, Björn*, Beslut om socialbidrag i storstäder / Björn Gustafsson, Lars-Christer Hydén, Tapio Salonen. – Malmö, 1990. – 98 s. – (Skriftserie (Sekretariatet för sociala studier); 1990:4). – Redovisning av enkät bland handläggare av socialbidrag i Stockholm, Göteborg och Malmö.

238 *Hemlöshet* och utslagning: fakta, erfarenheter och förslag redovisade av Arbetarrörelsens socialpolitiska aktionsgrupp i Malmö / [skrivare: Mats Andersson]. – Malmö, 1989. – 40 s. – Titelrubrik: Vem får bo i folkhemmet? – Utveckling i Malmö från början av 1960-talet till okt 1989.

239 *Jälmby, Håkan*, En tröst i natten. – (Lunds stiftsbok 1990/91, s 69–72). – Intervju med Kai Rosenquist om verksamheten "Jourhavande präst".

240 *Kontinuitet* och kvalitet i hemtjänsten: en mätmetod för vårdbiträden och assistenter / utg. av Socialstyrelsen. – Stockholm, 1990. – 79 s. – (SoS-rapport; 1990:29). – Utvärdering av utvecklingsprojekt inom social hemtjänst i Malmös centrum-västdistrikt.

241 *Larsson, Hanna*, Rikemän och fattigpack i Malmö. – (Byahornet 1990:3, s 36–38). – Bl a om fattigkvarteret Jerusalem.

242 *Lilja, Elisabeth*, Brukarperspektiv i arbete med individ- och familjeomsorg – Exemplet Malmö. – (Förf:s IFO-planering ur brukarperspektiv. – Stockholm, 1990. – S 32–55, bil. s 1–11) – (SoS-rapport; 1990:20).

243 *Ljunggren, Synnöve*, Vrede och lust att förändra driver Kennet. – (SKTF-tidningen 1990:17, s 14–16). – Intervju med socialarbetaren Kennet Hagelin i Malmö.

244 *Malmö. Socialförvaltningen*, Ungdom i city: ett socialt ungdomsprojekt finansierat av TIMU-gruppen. – (Tidiga insatser mot drogmissbruk bland ungdomar: slutrapport från TIMU-gruppen. – Stockholm, 1989. – S 104–140) – (Ds; 1989:50).

245 *Nurmi, Kurt*, Hemlös. – (Metallarbetaren 1990:17, s 4–8). – Bostadslösa och socialt utslagna i Malmö.

246 *Olsson, Anders*, Facket efter bidragsfusket i Malmö: "Tvinga oss inte att bli småpoliser". – (SSR-tidningen 1990:32, s 4–7). – Fusk med socialbidrag.

247 *Thelander, Anne*, Jag vill påverka där jag

kan! – (Handikappreflex 1990:1, s 15–16). – Katarina Cann deltar i projektet "Arbete åt unga handikappade" inom Hadar (= Handikapp, datorer, arbete och (re)habilitering) i Malmö. Hon är också verksam inom Malmö Dunsklubb (Duns = De unga neurologiskt handikappade i Sverige).

P. Teknik, industri, kommunikationer

248 *Nessvi, Kenn,* Larmet väckte inte vårdaren. – (Brand & räddning 1990:1, s 26–27). – Branden på Vintrie vårdhem.

249 *Rosberg, Laina,* Gasen gav dem ett renare jobb. – (Kommunalarbetaren 1990:5, s 14–17). – Reportage från Heleneholmsverket.

250 *Wallerius, Anders,* Han tar tempen på samhällets sårbarhet. – (Ny teknik 1990:19, s 12–13). – TEMPERATUR-projektet vid Televerket i Malmö har till uppgift att hitta och skydda samhället mot elektromagnetiska störningar, som slår ut datorer m m.

BYGGNADSTEKNIK OCH KOMMUNALTEKNIK

251 *Andersson, Sven,* Lyckad sanering i Malmö. – (Stadsbyggnad 1990:3/4, s 46–47). – Ventilationsanläggningar i kommunala byggnader har sanerats.

252 *Lange, Egon,* Radhus i Valdemarsro, Malmö: en energi- och inneklimatanalys. – Solna, 1990. – 214 s. – (Rapport (Byggforskningsrådet); 1990:1).

253 *Leikeryd, Per Anders,* 90-talets utmaning ska stoppa "sjuka hus"-byggandet. – (Energi & miljö 1990:1, s 55–58). – Intervju med Sven Andersson, fastighetskontoret i Malmö.

Öresundsbroprojektet:

254 *Andersson, Karin,* Det skymmer över sundet: i arbetslöshetens Malmö påskyndas brobygget. – (Friluftsliv – en livsstil 1990: 4, s 16–17). – Intervju med Marja-Liisa Ylitalo om arbetet i "Aktion stoppa bron".

255 *Andersson, Mats I,* Utredarna har räknat fel: det blir fler bilar – och mer avgaser / Mats I Andersson, Jan du Rietz. – (Statsanställd 1990:10, s 8–12). – Öresundsbron.

256 *Emanuelsson, Dick,* Gör bron Malmö till en sovstad? – (Norrskensflamman 1990:45, s 10–11). – Öresundsbrons eventuella konsekvenser för bl a Bunkeflo.

257 *Fröberg, Anders S,* Vinnarna: Euroc och Malmö kommun: deras mark blir värd 8 miljarder kr. – (Veckans affärer 1990:16, s 41, 43). – Öresundsbron.

258 *Hansen, Erling,* Ja, till Öresundsbron! – (Finform 1990:2, s 17–18). – Intervju med Anders Englund, Fastighetskontorets näringslivsenhet, och Christer Persson, planeringschef på Stadskontoret.

259 *Linnermark, Nils,* Nollösning? – (Limhamns miljöförening 1990, s 35–37). – Öresundsbrons påverkan på vattengenomströmningen i Öresund.

260 *Lundberg, Arne,* Varför bro med både bussar, bilar och tåg? – (Limhamns miljöförening 1990, s 26–29).

261 *Melander, Barbro,* Ett brobygge går ej att förena med god miljö. – (Limhamns miljöförening 1990, s 29–31).

262 *Renée, Elsie,* Tåg under Öresund. – (Limhamns miljöförening 1990, s 31–33).

263 *Uisk, Ahto,* Det blir ingen bro!: "Vi lägger oss i vägen". – (Arbetaren 1990:22, s 12–13). – Miljöaktivister motsätter sig en Öresundsbro.

KOMMUNIKATIONER

264 *Storstadstrafik* 5 – ett samlat underlag: slutbetänkande / av Storstadstrafikkommittén. – Stockholm, 1990. – 371, [34] s. – (SOU; 1990:16). – Stockholm, Göteborg och Malmö. – Konsekvenser för Malmö lokaltrafik redovisas i ML-nytt. 1990:2, s 4–5.

Järnvägar och spårvägar:

265 *Falkeby, Gunnar,* 100 år sedan Malmö fick spårväg. – (Ringlinien 1987:1, s 3–11).

266 *Hultman, Einar,* En spårvägsresa 1921. – Malmö, 1989. – S 8–10. – Förord av Svante Eriksson och inledning av Göran Winge om Malmö lokaltrafik.

267 *Olsson, Håkan,* Malmö–Limhamns lok 1 "Limhamn". – (Spår: Järnvägsmusei vänners årsbok 1989, s 83–90).

268 *Skånsk* järnväg. – Lund, 1990. – 253 s. (Årsbok (Skånes hembygdsförbund) 1989/90). – Om Malmö i kapitlen: "Skånes järnvägar: historia och geografi" / av G Sandin; "Bana, lok och vagnar" / av Y Holmgren [Kockums samt SJ:s huvudverkstad]; foto av Malmö C år 1856 s 154.

Sjöfart:

269 *Wällstedt, Janne,* Sjöfartshistoria från Limhamn. – (Limhamnstidningen 1990: okt, opag.).

Q. Ekonomi och näringsväsen

270 *Arby, Gunhild,* Nya sjöar och åar räddar havet: "Våtmarksrestaurering billigaste sättet hejda övergödningen": Toftanäs i Skåne blir första våtmarksparken. – (Miljöaktuellt 1990:3, s 6–7).

271 *Bager, Elsebeth,* Glädjeämnen och bekymmer: Haquin Bager om sina plantagejordar i Malmö. – (Elbogen 1990, s 23–37).

272 *Bengtsson, Rickard,* Ombytta roller: om Malmötullare som lurendrejare och tullförsnillare 1658–1850. – Malmö, 1990. – 71 s. – (GRYPS, Elbogen Malmö Fornminnesförenings skriftserie; 1990:1).

273 *Hedman, Lena,* Malmö först med våtmarkspark. – (Fritid i Sverige 1990:5, s 8–9). – Toftanäsparken.

274 *Hellberg, Ursula,* Nu har södra Sverige fått sitt vincentrum. – (Allt om mat 1990:11, s 70–71). – Barriquerna, vinkällaren på Skyline Hotel i Malmö, blir södra Sveriges vincentrum.

275 *Karlgren, Torbjörn,* Fosie: industri & affärsområde, Malmö / Torbjörn Karlgren, Hans-Göran Boklund. – (Malmömagasinet 1990:4, d 2: specialbilaga). – Artiklar om Fosieby och dess olika företag m m.

276 *Larsson, Peter,* Blivande telemuseum i Malmö? – (Limhamnstidningen 1990: dec, opag.). – Historik om telefonens införande i Malmö.

277 *Nöremark, Lars,* Kredit? Nej tack: om hushållsekonomisk rådgivning i Södra distriktet, Malmö. – Malmö, 1990. – 88 s. – (Skriftserie (Sekretariatet för sociala studier); 1990:5).

278 *Storstädernas* ekonomi 1982–1996: underlagsrapport / av Storstadsutredningen. – Stockholm, 1990. – 235 s. – (SOU; 1990:35). – Stockholm, Göteborg och Malmö.

279 *Winge, Göran,* Luftposten Malmö–Berlin år 1920: en sammanställning av artiklar ur "Arbetet", "Skånska dagbladet" och "Sydsvenska Dagbladet Snällposten" från år 1920. – (Limhamniana 1990, s 87–101).

SÄRSKILDA FÖRETAG

280 DC. *Klepke, Birgita,* DC: Solidars nya flaggskepp / text: Birgita Klepke; foto: Lars Hesselmark. – (Kooperatören 1990:4, s 4–7).

281 FOSIEBY PERSONALSERVICE. *Gradowski, John,* Privat personalavdelning ja – men arbetsförmedling nej! – (SSR-tidningen 1990:36, s 8–9). – Fosieby personalservice rekryterar personal till småföretag, som inte har egen personalavdelning.

282 HOTEL ANGLAIS. *Roos, Rolf,* Hotel Anglais i Malmö bygger för famtiden. – (Stridsropet 1990:37, s 16–17).

283 HOYA OPTIKSLIP AB. *Sinimaa, Seppo,* En svensk japan: vilken makt har facket när japanska modellen styr?: kunnande ger höga löner. – (LO-tidningen 1990:35, s 8–11). – Intervju med Kurt Andersson, grundare av och VD för Hoya optikslip.

284 KOCKUMS AB. *Molinder, Leif,* Avveckling – utveckling hand i hand. – Stockholm, 1989. – 164 s. – Bl a s 27–31: MBL-förhandlingarna på Kockums, s 91–103: Reaktioner vid Kockums, s 150–154: Malmö ett år efter avvecklingen.

285 MALACO, AB. *Mellberg, Anders,* Malaco satsar på miljön: ny fin matsal men samma gamla tråkiga jobb. – (Mål och medel 1990:1, s 20–21).

286 MALMÖ ENERGI AB. *Johansson, Kerstin,* En anderledes parkeringsplads. – (Landskab 1990:1, s 14–17). – Anläggning vid Malmö energi AB:s nya huvudkontor.

287 PRIPPS BRYGGERIER AB. *Hagstad, Gunnar,* Pripps i Malmö: här ligger bryggeriet mitt i stan. – (Bryggeritidningen 1990:1, s 4–6).

288 REDERI AB EGON. *Wällstedt, Janne,* Ett märkligt linjerederi: Rederi AB EGON, 1916–1955. – (Limhamnstidningen 1990: dec, opag.). – Rederi i Limhamn.

289 SAAB SCANIA AB. *Berggren, Christian,* Saab Malmö: korstryck mellan JIT-liner och helbilskoncept. – (Förf:s Det nya bilarbetet: konkurrens mellan olika produktionskoncept i svensk bilindustri 1970–1990. – Stockholm, 1990. – S 249–262. – (Arkiv avhandlingsserie; 32). – Diss. Stockholm.

290 SAAB SCANIA AB. *Olsson, Mats,* SAAB, Malmö: LCA Arkitekter AB. – (Arkitektur 1990:1, s 32–37). – Den nya Saab-fabriken. – Kommentar av Anders Törnqvist och Peter Ullmark på s 46–47 i samma häfte.

291 SWEDECHROME AB. *Melin, Jan,* Kompriserna knäckte oss. – (Ny teknik 1990:7, s 12–13). – Nedläggning av företaget.

292 TRYCKERITEKNIK AB. *Söderlind, Jerker,* Spara för att kunna slösa: Tryckeriteknik i Malmö, inte likt något annat. – (Bakom arbetets fasader: arkitektur för industriell förnyelse / Jerker Söderlind och Gunnar Eliasson (red). – Stockholm, 1990. – S 26–31).

R. Idrott

293 *Bucht, Göran,* Idrottssponsring – angelägenhet för hjärna eller hjärta? – (PerJournalen 1990:2, s 6–7). – Sparbanken Skånes sponsring av Malmö ishockeyförening.

294 *IK* Scania: jubileumsskrift 1925–1990. – Malmö, 1990. – 44 s.

295 *Irtelius, Lars-Agne,* Gymnastikens hus i Malmö! – (Gymnastikbladet 1990:1, s 3–4).

296 *Kastensson, Peter,* Människorna bakom Årets bana – Jägersro! – (Trav- och galoppronden 1990:5, s 34–39).

297 *Larsson, Sven-Ingvar,* Heleneholms IF under utveckling. – (Heleneholmaren 1990:4, s 4–6).

298 *Lättsamt* och skämtsamt från friidrottens värld / utgiven av Heleneholms idrottsförening i samband med 50-årsjubiléet 1989. – Malmö, 1989. – 44 s.

299 *Malmö* ridklubb 70 år: jubileumstidning. – Malmö, 1990. – 36 s.

300 *Nilsson, Stig,* Så här gick det till när klubben startade. – (Heleneholmaren 1990:2, s 26–28).

301 *Schackklubben* 15: jubileumsskrift: 1915–1990. – Malmö, 1990. – 32 s.

S. Krigsväsen

302 *Bertilsson, Anita,* Nej till nya uppgifter i civilförsvaret: – Det är knappt vi klarar räddningstjänsten i fredstid. – (Kommunaktuellt 1990:42, s 20–21). – Bl a om Malmö brandkårs övningsplats Barbara.

303 *Dahlgren, T,* Försvaret av Malmö 10–20 april 1940. – (Södra Skåningarna 1990: dec, s 14–18).

304 *Svensson, Walter,* F 10, ett inslag i minnenas Malmö. – (Limhamnstidningen 1990: okt, opag.). – F 10 började sin verksamhet på Bulltofta på 1940-talet.

U. Naturvetenskap

305 *Bladh, Stig,* Fågelskådare i stadens utmarker. – (Malmömagasinet 1990:7, s 30).

306 *Klagshamn.* – (Skånsk naturguide / utg. av Skånes fältbiologer. – 3, omarb., uppl. – Lund, 1990. – S 65–66). – Växter och fågelliv.

307 *Kraft, John,* Från Öresundsparken till Segeå. – (Förändringar i Skånes flora och fauna de senaste 50 åren. – Lund, 1989. – S 140–150 – (Skånes natur; 1989).

308 *Malmö* hamn–Arlövs ängar–Alnarpsparken. – (Skånsk naturguide / utg. av Skånes fältbiologer. – 3, omarb., uppl. – Lund, 1990. – S 61–63). – Fågelarter, som förekommer i hamnområdet.

309 *Oxie.* – (Skånsk naturguide / utg. av Skånes fältbiologer. – 3, omarb., uppl. – Lund, 1990. – S 63–64). – Växter och fågelliv.

310 *Rocksén, Andreas,* Sortera Alla Sopor! – (Svensk hotellrevy 1990:9, s 8–11). – Personalen på SAS Royal Hotel i Malmö källsorterar sopor för att bidra till en bättre miljö.

V. Medicin

311 *Carrén, Cajsa,* Avhandling kritisk till pedagogisk vårdform: stereotyp bild av klienterna. – (Alkohol och narkotika 1990:8, s 22–23). – Intervju med Mats Hilte om hans avhandling "Droger och disciplin", som bygger på en utvärdering av narkomanvården i Malmö.

312 *Greiff, Mats,* Rödsot och tuberkulos: om dödlighet och dödsorsaker i olika yrkesgrupper och bostadskvarter i Malmö 1860–1920 / av Mats Greiff och Lars Berggren. – (Elbogen 1990, s 154–172).

313 *Handläggning* av viscerala aneurysm / av Haraldur Hauksson ... – (Läkartidningen 1990:44, s 3610, 3612–3613). – Redovisning av 15-åriga erfarenheter vid kirurgiska kliniken, Malmö allmänna sjukhus.

314 *Hanson, Bertil S,* Hur kan en individs sociala nätverk och sociala stöd påverka hälsan? – (Socialmedicinsk tidskrift 1990:1/2, s 32–36). – Om populationsundersökningen "1914 års män", som gjordes 1988 i Malmö.

315 *Hilte, Mats,* Droger och disciplin: en fallstudie av narkomanvård i Malmö. – Lund, 1990. – 200 s. – (Lund studies in social welfare; 4). – Diss. Lund. – Med sammanfattning på engelska.

316 *Hur* används lokala hälsodata? / av Göran Dahl ... – (Läkartidningen 1990:13, s 1031–1032). – Angående två rapporter om dödlighet och självmord i Malmö 1984–85.

317 *Karlsson, Hasse,* Sjukhus till salu! – (Proletären 1990:14, s 22–23). – Malmö stads planer på att sälja Värnhems sjukhus och delar av Östra sjukhuset.

318 *Kide, Pär,* Det finns inga gränser: upplevelser av och tankar om HIV/AIDS: sjuka, närstående och personal berättar. – Malmö, 1990. – 103 s. – Skildringar från ett socialdistrikt i Malmö.

319 *Malmö* allmänna sjukhus. – (Intensiv-

vårdsavdelningar – en exempelsamling från Spris byggbank. – Stockholm, 1987. – 18 s & 1 pl–bl). – (Spri-rapport; 216). – Med ritningar över lokalerna.

320 *Melin, Mie,* Sluta ta hänsyn. – (Alkohol och narkotika 1990:3/4, s 36–38). – Stöd på Alkoholkliniken vid MAS till missbrukares anhöriga.

321 *Nyman, Kaj,* Kvalitetssäkring kräver sjuksköterskans kunskap. – (Vårdfacket 1990:1, s 10–12). – Arbete enligt "Dynamic standard setting system" på intensivvårdsavdelningen, MAS.

322 *Olsson, Anders,* Vi lever med en falsk övertro på sjukvården. – (Landstingsvärlden 1990:9, s 46–47). – Intervju med Ilmar Reepalu.

323 *Petrén, Birgitta,* Sjukdom och hygien. – (Förf:s Otroliga historier: ur vår danska historia. – Lund, 1990. – S 94–99). – Bl a om badstugor i Malmö på 1400-talet.

324 *René, Nils,* Från tandvårdens barndom i Malmö. – (Bettet: en tidning från folktandvården i Malmö kommun 1988, s 4–6).

325 *Uhlin, Torbjörn,* Hjälp för dem som skadats av lösningsmedel. – (Socionomen 1990:5, s 4–5). – Projekt vid Yrkesmedicinska kliniken i Malmö.

326 *Valentin, Lil,* Trots socialstyrelsens statistik: medfödda missbildningar inte vanligare i Malmö kommun än i riket i övrigt / av Lil Valentin och Karel Marsal. – (Läkartidningen 1990:48, s 4091–4092, 4097).

REGISTER
(*Siffrorna hänvisar till nummer*)

Ahlquist, Jöns 226
Aids 318
Ajanki, Tord 15, 231, 236
"Aktion stoppa bron" 254
Alexanderson, Mats 216
Alfred Strömbergs antikvariat 1
Alkoholism 221
Alkoholkliniken 224
Almqvist, Ulf 109
Altgård, Clemens 47
Ambrius' antikvariat 1
Ambrius, Jonny 1
Amiralsbron 173
Amnesty International 191
Andersson, Greger 93
Andersson, Helge 5, 80, 155
Andersson, Karin 254
Andersson, Kurt 283
Andersson, Margareta 187
Andersson, Mats 238
Andersson, Mats I 255
Andersson, Mikael 29
Andersson, Sven 251, 253
Anne Syequinde 23
Annetorpsleden 109–110
Antikvariat- och konsthandeln 1
Antikvariska bokhandeln 1
Antoni, Helge 125
Antonsson, Thure G, Målerifirman 275
Apoteket Lejonet 130
Arbetsskador 188
Arby, Gunhild 270
Arrie kyrka 81a
Asklund, Lars 90
Avfallsåtervinning 275

Badstugor 323
Bager, Einar 2, 126
Bager, Elsebeth 81a, 174, 271
Bager, Haquin 174, 271
Bahr, Gunilla von 127–128
Barbara 302
Barnstugor 241
Barriquerna 274
Bauth, Ruth 37
Begravningskapell 87
Bellevuegården 110
Bengtsson, Rickard 272
Berggren, Christian 289
Berggren, Lars 312
Berglund, Lars 21
Berlin Sonesson, Gullan 157
Bernhardsson, Bo 37, 190
Bertilsson, Anita 302
Bian 96
Bibliografi 4
Billberg, Ingmar 110
Björhem, Nils 111–112
Björkman, Hans Cavalli- 158
Björn, Michael 48
Bladh, Stig 305
Blasberg, Gulli 58
Blennow, Anna-Maria 130
Block, Bertil 14
Blom, K Arne 168
Blomberg, Barbro 6, 40
Blossberget 166
Bo 100 (projekt) 231
Boete, Casparus 23
Boklund, Hans-Göran 17, 275
Bolin, Roland 22
Boman, Monica 59
Bonderup, Holger 1
Borgarhuset 176
Borgarskolan 153
Borrebackar 178
Bosonprodukter 275
Bostadslösa 245
Brattberg, Lars 198, 209
Bredendich, Johan 23
Broar 173
Brottsstatistik 215
Brukarperspektiv 242
Brunnberg, Klas 88, 209
Bråhäll, Birgitta 142, 145
Bucht, Eivor 89
Bucht, Göran 293
BUFF 98
Bulltofta 304
Bunkeflo 256
– skola 34
BUP-kliniken 21
Burreau, Nils 1
Bäck, Klas-Göran 35
Börrefors, Bo 209

Campbell, Christina 129
Cann, Katarina 247
Caroli kyrka 84, 87
Carolibron 173
Carrén,Cajsa 311
Cavalli-Björkman, Hans 158, 209
Cederberg, Irka 200, 212

Centralstation 268
Citadellsbron 173
Civilförsvaret 302
Classon, Sigvard 188
Colling, Bengt 178
Cronberg, Olof 124

Dahl, Göran 316
Dahlberg, Leif 141
Dahlgren, T 303
Danielsson, Ronny 107
Davidhallsbron 173
DC 280
Demokratisk ungdom 143
Dirckinck-Holmfeld, Kim 60
Dorén, Lars 230
Drottningtorget 140
Duns 247
Dynamic standard setting system 321

Economou, Michael 49
Edenius, Ann-Kari 189
Edgren, Lars 226
Edle Syepige 23
Edman, Lena Kjersén 25, 147
Ejd, Maria 39
Ekelund, Frans 130
Ellstorp 89
Emanuelsson, Dick 256
Englund, Anders 258
Englund, Hans-Olof 201
Engqvist, Lars 131–133, 190, 201, 203, 207–208, 210
"Entrez dans la légende" 46
Ericson, Gunilla 8, 127
Eriksfälts församling 85
Eriksson, Magnus 61
Eriksson, Svante 266
Eriksson, Tore 62
Erni antikvariat 1
Ersgård, Hans 23, 169
Euroc 92

F 10 304
Fader Cyril 17
Falkeby, Gunnar 265
Fastighetskontoret 185
Faxeska huset 171
Fersen (kvarter) 177
Fersens bro 173
Filial 6 5
Film & TV media 275
FilmCentrum Syd 24
Filmfestival 1990 99, 108
Fiskehamnsbron 173
Fisken (kvarter) 114
Flottbron 173
Flygpost 279
Flygtrafikledningsskolan 35
Flyktingmottagande 217
Folkets hus teater 103
Folktandvården 324
Folkteatern 101
Form Design Center 64
Forntid i nutid (projekt) 112
Fosie 111–112, 178, 199, 213, 275
– minneslund 92
Fosieby 275
– personalservice 275, 281
Franciskanerkloster 114
Frennessen, Karl Gunnar 34
Frick, Gunilla 63
Fridén, Gisela 125
Friluftstaden 92
Friluftsteatern 103
Fröberg, Anders S 257
Furberg, Kjell 104
Fågelskådning 305
Fåglar 306, 308–309
Försäkringskassan 187, 197
Föräldrakooperativ 220

Galleri 21 61
Garde, Peter 90
Gatunämnden 154
Gerhard Larssons minne (stiftelse) 144
Gertten, Fredrik 131
Goldberg, Mordechaj 20
Gottschick, Nils 226
Gradowski, John 281
Gregers antikvariat 1
Greiff, Mats 312
Gromer, Anders 24, 96
Gråbrödrakloster 114
Gränspendlare 227
Gullander, Anders Peter 134
Gummælius, Lillemor 9
Gunghästen (daghem) 275
Gustafsson, Annika 98
Gustafsson, Björn 237
Gustafson, Ragnar 97
Gustav Adolfs torg 110
Gustavsson, Bitte 191
Gyde Spandemager 166–167
Gymnastikens hus 295
Gütterbuch, Joakim Juliussen 23

Gårdsmusikanter 157
Göransson, Bertil 135–137
Göransson, Tage 18

Hadar 236, 247
Hagberg, Ulla 113
Hagelin, Kennet 243
Hagstad, Gunnar 287
Hallin, Thorsten 81b–82, 86
Hamnen 173, 308
Hamnförvaltningen 130
Handelstjänstemannaförbundets malmö-avdelning 2
Hans Winbergs väg 110
Hansen, Erling 202, 258
Hansen, Jörgen 50
Hansen, Leonard 23
Hanson, Bertil S 218, 314
Hansson, Cecilia 163
Hansson, Christer 10
Hansson, Lennart 66
Hansson, Mille 106
Hansson, Per Albin 138, 178
Hauksson, Haraldur 313
Hedberg, Bertil Kaa 139
Hedlén, Bengt 209
Hedman, Lena 273
Hedmanska gården 171, 174
Heijkenskjöld, Annika 76
Heleneholms IF 297–298, 300
Heleneholmsverket 249
Heliga Trefaldighetskyrkan 85
Hellberg, Karin 140
Hellberg, Ursula 274
Hellstedt, Jane 91
Hemmel, Jan 209
Hemtjänst 240
Hennix, Nils-Eric 200
Henriksson, Tord 141
Hermods 2
Herrgården 192
Hersvall, Marie 28
Hertz, Lena Lindgren- 114
Hesselmark, Lars 280
Hilte, Mats 311, 315
Hindby 110
Hippodromteatern 103
HIV 318
Hjälmarbron 173
Holma 179
Holmgren, Lennart 97
Holmgren, Yngve 268
Hotel Anglais 282
Hotel Savoy 130
Hovrättsbron 173
Hoya optikslip AB 283
Hultén, Ingemar 154
Hultman, Einar 266
Humle (kvarter) 180
Husie kyrka 83
– sockenbibliotek 5
Husockupation 234
Hydén, Lars-Christer 237
Håkanson, Per Lennart 130
Hårde, Mikael 11
Hästhagen 57
Häxprocesser 166–167
Hördin, Peter 99
Höög, Mikael 65
H55 63

Ideon 9–10
IK Scania 294
Ingemark, Sten 170–172
Intima teatern 103
Invandrare 7, 40, 219
Irtelius, Lars-Agne 295
Isaksson, Anders 138
Isberg, Anders 100
Ivarsson, Per Arne 67

Jacman skydd & miljö 275
Jakobsson, Mats 209
Janson, Gösta 1
Jansson, Annika 38
Jansson, Bengt Ch. 209
Janstad, Hans 176
Jerusalem 241
Johansson, Björn 100
Johansson, Kerstin 286
Jonson, Lotta 66
Jourhavande präst 239
Judiska församlingen 20
Jägersro 296
Jälmby, Håkan 239
Järnvägsbron 173
Jönsson, Annelis 28
Jönsson, Ann-Marie 142
Jönsson, Evert 209
Jönsson, Nils 226
Jönsson Olaus 226
Jönsson, Tore 175
Jönsson, Åke 136, 230
Jørgensen, Giert 23
Jörvall, Lars 2

Kalkbruket 182
Kanaler 173
Kaptensbron 173
Karlgren, Torbjörn 275
Karlsson, Hasse 317
Karlsson, Lena 101
Kask, Peeter-Jaan 190, 203
Kastensson, Peter 296
Katolska kyrkan 19
Katrinetorp 175
Kide, Pär 318
Kims antikvariat 1
Kindal, Ilona 19
Kirseberg 166, 218
Kjersén Edman, Lena 25, 147
Klaffbron 173
Klagshamn 306
Klagshamnsamatörerna 106
Klepke, Birgita 280
Kling, Jörgen 114
Kock, Jörgen 170
Kockum, Lorentz 226
Kockums AB 2, 268, 284
Kommendantbron 173
Kommunala flickskolan 36
Kommunala högskolan i Malmö 39
Kompanihuset 171
Kooperativ 220
Kraft, John 307
Krantz, Birgit 67
Kriminalvårdsanstalten Fosie 213
Kristensson, Torbjörn 102
Kristinebergsåkern 110
Kristoffersson, Marianne 26–27, 46
Kryddgårdsskolan 37
Kulladal 178, 181
Kulturen (Lund) 176
Kungsparken 52
Kupolen 233
Kvarnbyskolan 38
Kyrkogårdar 18, 82
Källberg, Sture 143
Källsbo, Arne 209

Laborantskolan 39
Lange, Egon 252
Lantmäterienhetens arkiv 3
Larsson, Gerhard 144
Larsson, Hanna 241
Larsson, Peter 84, 123, 182, 276
Larsson, Stefan 115
Larsson, Stig 214, 218
Larsson, Sven-Ingvar 297
Lauridsen, Jens 23
Leikeryd, Per Anders 253
Lejonet (apotek) 130
Lembkeska gården 176
Lengertz' antikvariat 1
Lidén, Johan Henrik 169
Lignell, Gunnar 85
Lilja, Elisabeth 242
Lilja, Nils 1
Liljenberg, Bengt 103, 183
Lilla antikvariatet 1
Limhamn 144, 182, 202, 269, 288
"Limhamn" (lok) 267
Limhamns kyrka 81b, 86
Lindahl, Gunilla 132
Lindbergs antikvariat 1
Lindgren, Anders 226
Lindgren-Hertz, Lena 114
Lindholm, Manne 145
Lindqvist, Barbro 19
Lindqvist, Håkan 158
Lindström, Anne-Marie 146
Lindström, Birgit 51
Lindvall, Sven 159
Linnermark, Nils 259
Ljungberg, Margareta 165
Ljunggren, Synnöve 243
Lockarp 80
Lockarps kyrka 80
Lundahl, Gunilla 68–69
Lundberg, Arne 260
Lundberg, Kristian 52
Lundberg, Lennart 16
Lundgren, Max 25, 147–149
Lundh, Hans 34
Lyran 95
Lång, Helmer 51, 135, 167
Löfgren, Horst 28

MAB & MYA 2
Magnusson, Sixten 45
MAI 57
Malaco, AB 197, 285
Malmquist, Paul 226
Malmquist, Ture 1
Malmström, Krister 87
Malmö allmänna idrottsförening 57
– allmänna sjukhus 21, 188, 313, 319–322
– brandkår 302
– byggmästareförening 2
– centralstation 268
– energi AB 286
– fastighetsägareförening 2

– förskönings- och planteringsförening 172
– handelsförening 2
– ishockeyförening 293
– kommunala bostadsaktiebolag 150, 235
– lokaltrafik 266
– nation 29
– ridklubb 299
– roddklubb 2
– segelsällskap 2
– stadsarkiv 2
– stadsbibliotek 5–8, 130, 151
– stadsteater 103
– symfoniorkester 62, 127–128
– teater 103
– yllefabrik AB 2
Malmö–Trelleborgs järnväg 178
Manufakturaktiebolaget i Malmö 2
Maria i Rosengård (församling) 19
Marine Anne Læremor 23
Markskog, Kjell 17
Marsal, Karel 326
MAS 21, 188, 313, 319–322
Medeon 9
Melander, Barbro 261
Melin, Jan 291
Melin, Mie 320
Mellanheden 89
Mellberg, Anders 285
Miegel, Fredrik 214
MIF 293
Miljövård 310
Minnesota-modellen 221
MKB 150, 235
ML 266
Modéer, Kjell Å 126
Moding, Philip 209
Molinder, Leif 284
Momsteatern 100
Moodysson, Lukas 53–54
Morescobron 173
Mormonkyrkan 123
M & Y of Sweden 275
Målerifirman Thure G Antonsson 275
Månsson, Sten-Gunnar 150
Mårtenson, Jan 55
Mälarbron 173
Möller, Annika 184
Möller, Pehr Nilsson 167
Möller Sörensen, Sören 94
Mörck, Per-Gunnar 178
Mötesplats 16
Narkomani 56, 221, 311, 315
Nauman, Johan 226
Neptunibron 173
Neroth, Agneta 156
Nessvi, Kenn 248
Nevald, Lars 60
Nicklasson, Kim 129
Nielsdotter, Margrete 23
Nielsen, Billy 116
Nikolaj 23
Nilsson, Hans 226
Nilsson, Jan 148
Nilsson, Lena M 117
Nilsson Möller, Pehr 167
Nilsson, Stig 300
Nilsson, Sven 151
Nilsson, Ying Toijer- 149, 160–161
NordForm 90 58–60, 63, 65, 67–79
Nordgren, Sune 152
Nordiska ämbetsmannakommittén för regionalpolitik 10
Nordström, Pehr 153
Nordström, Stig G 36
Norrlid, Ingrid 30
Nurmi, Kurt 245
"Nutida musikdagar" 94
Nyman, Kaj 321
Nyström, Niclas 226
NÄRP 10
Närradio 15
När-TV 16
Nöremark, Lars 277

Ollén, Eva 154
Ollén, Joakim 189
Olof Pålssons antikvariat 1
Olsen (Olufssøn) Wiborg, Christen 23
Olsson, Anders 207, 246, 322
Olsson, Håkan 267
Olsson, Margot 192
Olsson, Mats 71, 290
Olsson, Staffan 43
Områdesfakta 193
Oxie 199, 309

Palladium 104
Palladius, Peder 166
Pamp, Christine 191
Pan ortodox mission 17
Parkbron 173
Parker 270, 273
Pauli, Ulf 3
Paulibron 173

Pedersen, Christen 23
Pedersen, Vidar 56
Pendlare 227
Pensiulescu, Radu 44
Persson, Christer 258
Perssons antikvariat 1
Petrén, Birgitta 13, 166, 323
Petribron 173
Pildammsparken 92, 97
Pildammsskolan 46
Politiska partier 194
Pontonbron 173
Postflyg 279
Potatisåkern 235
Pousette, Madeleine 220
Pripps Bryggerier AB 287
Procurator 275
Pålsson, Olof 1

Radhus 72, 78
Rasmussen, Hans 23
Rederi AB EGON 288
Reepalu, Ilmar 322
Reisnert, Anders 209
René, Nils 324
Renée, Elsie 262
Reuss, Ruzzo H 67
Ribbing, Olle 67
Rietz, Jan du 255
Ringgatan 7 234
Riseberga 110
Rocksén, Andreas 310
Rodhe, Birgit 36
Rohlin, Madeleine 42
Roos, Rolf 282
Rosberg, Laina 249
Rosborn, Sven 177
Rosendahl, Sven 144
Rosengren, Eva 41, 228
Rosengård 19, 37, 192, 232–233
Rosengårdsskolan 40–41
Rosenquist, Kai 239
Roslin, Alexander 155
Rostovanyi, Attila 118
Rubinstein, Harry 20
Rudebeck, Elisabeth 116, 119
Ruhe, Johan Daniel 226
Runsiö, Fredrik 208
Rådhuset 171
Römer, Mike 73

Saab Scania AB 197, 289–290
Salonen, Tapio 237
Samhällstjänst 212
Sandin, Gunnar 268
Sandrén, Anita 105
S:t Gertrudsgatan 177
S:t Johannes kyrka 84, 87
S:t Jörgen (kvarter) 110
S:t Jörgens-kapellet 121
S:t Knuts gille 13
S:t Pauli kyrka 84, 87
S:t Petri församling 134
S:t Petri kyrka 84, 87, 171
Sarnäs, Per 120
SAS Royal Hotel 310
Savoy hotell 130
Schackklubben 15 301
Schlyter, Herman 134
Schougens bro 173
Schultz' antikvariat 1
Sebastian, Yngve 162
Sekretariatet för sociala studier 217
Sellberg, Lennart 153
Sidebo, Sivert 150
Sillhandel 114
Silow, Carl Christian 226
Sinimaa, Seppo 283
SJ 229
SJ:s huvudverkstad 268
Sjuka hus 253
Sjögren, Henrik 128
Sjölin, Ebbe 156
Sjöström, Sylvia 188
Skandiahuset 130
Skarrie Wirtén, Susanna 74
Skiftarbete 229
Skogaholms gård (ridskola) 275
Skriver, Poul Erik 75
Skyline Hotel 274
Skånemarknaden 114
Skånes djupark 112
– fotbollsförbund 136
– fältbiologer 306, 308–309
– genealogiska förbund 124
Skånska Akademien 51, 135, 167
Skånska flygflottiljen 304
Slottsbron 173
Slottsmöllebron 173
Slussbron 173
Släktforskning 123
Snidare, Uuve 76–77
Socialbidrag 237
Socialbidragsfusk 246
Socialförvaltningen 232, 244
Solfjäderbron 173

Sonesson, Gullan Berlin 157
Sopsortering 310
Spandemager, Gyde 166–167
Sparbanken Skåne 293
Sponsring 11, 293
Spårvägar 265–266
Stadsarkivet 2
Stadsbyggnadskontoret 204
Stadsdelsnämnder 199
Stadskontoret 205
Stadsmusikanter 93
Stadsteatern 103
Stenlund, Dan Olof 62
Stiftelsen TEM (Teknik, Ekonomi, Miljö) 275
Stjärnan (kvarter) 110
Stolt, Åke 158
Storken (kvarter) 110
STORK-utredningen 264
Storstadstrafikkommittén 264
Storstadsutredningen 194–196, 215, 219, 223, 278
Strandberg, Lennart 159
Studioteatern 102, 105, 107
Stuge, Barbro 4
Suellsbron 173
Sundberg, Anders 233
Sundberg, Torsten 121, 211
Sundling, Janne 133
Swahn, Sven Christer 160, 167
Svanberg, Agneta H 197
Svanlund, Anton 45
SwedeChrome AB 291
Svenska museiföreningen 12
Svenska turistföreningen 12
Svensson, Catherine 122
Svensson, Lars 173
Svensson, Mac 109
Svensson, Walter 106, 304
Svärd, Hans 222
Sydfönster 275
Sydmark, Joakim 107
Sydsvenska filharmoniska föreningen 2
Sångföreningen Lyran 95
Säfvestad, Ulf 112
Söderlind, Jerker 292
Södra barnkrubban 241
Södra Förstadsgatan 183
Södra Sallerup 115–120, 122
Södra teatern 103
Söfren Skolemester 23
Sörensen, Sören Möller 94
Tandläkarhögskolan 42–43
Tandvårdshögskolan 42–43
Taxikarta 186
Teaterhögskolan 44
TEM 275
TEMPERATUR (projekt) 250
The House of Blend AB 228
Thelander, Anne 247
Tidström, Anders 169
TIMU-gruppen 244
Tiselius, Henric 44
Tjernlund, Elisabet 78
Tjärnström, Lennart 31
Toarp 184
Tobaksbolaget AB 228
Toftanäs 110
Toftanäsparken 270, 273
Toijer-Nilsson, Ying 149, 160–161
Tolkcentralen 31
Ton- och teaterverket 102
Torup 91
Triangeln 157
Triangelnprojektet 6, 211
Trulssen, Jöns 23
Tryckeriteknik AB 292
Tuijnman, Albert 32–33
Tullmän 272
Tullstorp, Gunnar L 1
Turbinbron 173
Turbinkanalen 173
Tyska kyrkan 87
Törnqvist, Anders 290

Uhlin, Torbjörn 230, 325
Uisk, Ahto 234, 263
Ukotic, J Boris 7
Ullmark, Peter 290
Ulvenstam, Lars 164
Ungdom i city (projekt) 222, 244
Utkommen (tidning) 61
Utställningspaviljong 87

Wadén, Susanne Pioud 235
Wahl, Mats 161
Valdeltagande 194
Valdemarsro 252
Valentin, Lil 326
Wallerius, Anders 250
Valnöten 221
Ward, Reg 209
Varvsbron 173
Vem von Holst, [pseud] 57
Wennerberg, Tyke 226

Werner, Mårten 162
Werngren, Andreas 226
Werup, Jacques 163–164
Widerberg, Bo 99
Wijk, Margareth 152
Wiman, Max 137
Winge, Gabriel 97
Winge, Göran 266, 279
Vintrie 175
– vårdhem 248
Wirén, Herta 165
Wirtén, Susanna Skarrie 74
Wortzelius, Hugo 108
Vuxenutbildning 32–33
Wällstedt, Janne 269, 288
Värnhems sjukhus 317
Värnhemsskolan 30
Västerbron 173
Västgöta gille 14
Växter 306, 309

Ylitalo, Marja-Liisa 254

Zetterlind, Ulla 224

Åberg-Örbæk, Kirsten 224
Ågren, Katarina 79

Älvsborgsbron 173
Ängdala 110, 119
– gård 115–117, 122

Öda (kvarter) 92
ÖGIM 26–27
Ön (Limhamn) 202
Örbæk, Kirsten Åberg- 224
Örestads ryttarsällskaps ridskola 275
Öresund 259
Öresunds Kontakt 227
Öresundsbron 254–261, 263
Öresundsförbindelsen 10, 262
Öresundsparken 89, 307
Örtagården 192
Östergatan 177
Österportsgatan 140
Östra folkskolan 45
Östra kyrkogården 92
Östra sjukhuset 317
Östra skolan 153
Översiktsplan 204

35-punktsprogrammet 210
"1914 års män" (undersökning) 314
2402 Oxie framgång 225

FÖRKORTNINGAR

bil.	=	bilaga, bilagor
bl.	=	blad
BUFF	=	Barn- och ungdomsfilmfestival
BUP-kliniken	=	Barn- och ungdomspsykiatriska kliniken
Diss.	=	dissertation = akademisk avhandling
Duplic.	=	duplikat
Förf., förf:s	=	författaren(s), författarna(s)
Hadar	=	Handikapp, datorer, arbete och (re)habilitering i Malmö
IFO	=	individ- och familjeomsorg
kartbl.	=	kartblad
kv.	=	kvarter
LAR	=	Landskapsarkitekternas riksförbund
MAB	=	Manufakturaktiebolaget i Malmö
MAI	=	Malmö allmänna idrottsförening
MFF	=	Malmö fotbollsförening
MH	=	mellanstadiet, högstadiet
MIF	=	Malmö ishockeyförening
MKB	=	Malmö kommunala bostads AB
MSO	=	Malmö symfoniorkester
MYA	=	Malmö yllefabriks AB
NÄRP	=	Nordiska ämbetsmannakommittén för regionalpolitik
omarb.	=	omarbetad(e)
opag.	=	opaginerad = utan sidnumrering
pl.-bl.	=	planschblad
pseud.	=	pseudonym
rev.	=	reviderad(e)
S., s.	=	sida, sidor
SDR	=	Sveriges dövas riksförbund
sek.	=	sektion
SoS	=	Socialstyrelsens serie
SOU	=	Statens offentliga utredningar
specialbil.	=	specialbilaga
TIMU	=	Tidiga insatser mot drogmissbruk bland ungdomar
uppl.	=	upplaga
utg.	=	utgivare
ÖGIM	=	Ökad grundbemanning i Malmö skolor

Malmö äldsta stadssigill med bilden av en romansk kyrka.

ELBOGEN 1991

MALMÖ FORNMINNESFÖRENING